

Deze tekstuitgave is vervaardigd door medewerkers van de Stichting Vrijwilligersnetwerk Nederlandse Taal o.l.v. Nicoline van der Sijs en Hans Beelen. De tekstuitgave vormt een onderdeel van de elektronische Woordenbank Nederlandse Dialecten (eWND), op www.meertens.knaw.nl/dialectwoordenboeken/

{p.0}

DR. H. SCHOLTMEIJER
Zuidutrechts Woordenboek
{illustratie}

Dialecten en volksleven
in Kromme-Rijnstreek
en Lopikerwaard

{p.1}

DR. H. SCHOLTMEIJER, Zuidutrechts woordenboek.

Dialecten en volksleven in Kromme-Rijnstreek en Lopikerwaard.

Waarvoor gebruik je een himphamp? Wat doet een knors? En waar in de provincie Utrecht wordt Noors gesproken? Vragen die vroeger iedereen in Zuid-Utrecht kon beantwoorden, maar die nu, door het uitsterven van de dialecten, nauwelijks meer te begrijpen zijn.

In dit boek is een groot aantal Zuidutrechtse dialectwoorden bijeengebracht en voorzien van een heldere uitleg. De auteur gaat vooral in op termen van het boerenbedrijf en op specifieke klanken van het Zuidutrechts. Bovendien wordt, in enkele aparte bijdragen, een beeld geschetst van de samenleving waarin dat dialect werd gesproken.

Het **Zuidutrechts woordenboek** is daardoor niet alleen interessant voor de dialectliefhebber, maar voor iedereen met belangstelling voor taal en leven in de Kromme-Rijnstreek en de Lopikerwaard.

Harm Scholtmeijer (1960) is als dialectoloog verbonden aan de Rijksuniversiteit te Utrecht en publiceerde eerder over de dialecten van het Zuiderzeegebied en de IJsselmeerpolders.

(randschrift. Op het omslag kersenplukkers in IJsselstein, 1928. Foto uit het familiearchief van L. Murk.)

{illustratie}

UITGEVERIJ MATRIJS {p.2}

ZUIDUTRECHTS WOORDENBOEK

{p.3}

dr. H. Scholtmeijer

ZUIDUTRECHTS WOORDENBOEK

Dialecten en volksleven in de Kromme-Rijnstreek en Lopikerwaard

Onder redactie van
dr. M.E.H. Schouten en
dr. T. van Veen

met bijdragen van
C.A. van Duuren, A.H. Goes, P.M. Heijmink Liesert, R.J. Ooyevaar, C. Pater Jzn. (†),
mr.drs. H. Reinders, dr. K. Vernooy en Ch. W. Vink

{illustratie}
UITGEVERIJ MATRIJS {p.4}

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Scholtmeijer, H.
Zuidutrechts woordenboek: dialecten en volksleven in Kromme-Rijnstreek en
Lopikerwaard / H. Scholtmeijer; [red. M.E.H. Schouten ... et al.] – Utrecht: Matrijs
ISBN 90-5345-029-7
Trefw.: Utrechtse dialecten; Kromme-Rijngebied; woordenboek. / Utrechtse
dialecten; Lopikerwaard; woordenboeken.

© Stichting Matrijs, 1993

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd door middel van druk, film,
fotokopie of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

Het Zuidutrechts woordenboek is gezet in de letters Times en Gill.
Druk: Ponsen & Looijen, Wageningen
Omslagontwerp: Willem Nobbe, Utrecht bNO
Kaarten: Bert Stamkot, Cart. bur. MAP, Amsterdam

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door
het Anjerfonds Utrecht
de Stichting Elise Mathilde Fonds
en het Provinciaal Utrechts Genootschap van kunsten en wetenschappen

Het onderzoek werd gefinancierd door de Provincie Utrecht en het VSB-fonds

Stichting Matrijs werd in 1981 opgericht om de belangstelling voor geschiedenis en
aanverwante disciplines te bevorderen door het uitgeven van publikaties. Voor meer
informatie: Stichting Matrijs, Postbus 670, 3500 AR Utrecht. Telefoon: (030 343148.
{p.5}

Inhoud

Voorwoord	7
1. Inleiding	11
2. Het dialect van het zuiden van de provincie Utrecht	15
1. Kenmerken van het Utrechts	18
2. Schematisch overzicht van de Utrechtse klankverschijnselen	45
3. Overeenkomsten en verschillen binnen het onderzochte gebied	46
4. Enkele andere verschijnselen in het Zuidutrechts	47
5. Zuid-Utrecht op de dialectkaart van Nederland	48

6. Ontwikkelingen in het Zuidutrechts gedurende de afgelopen dertig jaar 50

3. Woordenlijst	51
4. Termen uit het boerenbedrijf	119
1. De boerderij	120
2. Knechten	122
3. De arbeidsdag	123
4. Wagens	124
5. Gereedschap	125
6. Het vee	128
7. Melken	130
8. Slacht	131
9. Markt	133
10. Gewassen	133
11. Hooi	133
12. Onkruid	136
13. Grondsoorten	137
14. Oppervlaktematens	137
15. Waterhuishouding	137
16. Bouwen	138
5. Leven in het zuiden van de provincie Utrecht	139
Agrarisch Schalkwijk door P.M. Heijmink Liesert	141
Uit de historie der Bunnikse boomgaarden door mr.drs. H. Reinders, met medewerking van C. Pater Jzn.	149
{p.6}	
Bijgelovigheden en religieuze praktijken in het Kromme-Rijngebied door dr. K. Vernooy	159
Kersen in IJsselstein door R.J. Ooyevaar en Ch.W. Vink	165
De griendcultuur rond IJsselstein door C.A van Duuren, A.H. Goes en Ch.W. Vink	173
Literatuurverwijzingen	181
{p.7}	

Voorwoord

Het Zuidutrechts Woordenboek heeft zijn ontstaan vooral te danken aan de financiële steun van de Provincie Utrecht en van het VSB-fonds, die vrijwel alle kosten gezamenlijk voor hun rekening hebben genomen. Die kosten waren niet gering: in tegenstelling tot hetgeen bij dit soort uitgaven gebruikelijk is, ging het niet alleen om publicatiekosten, maar moest het hele onderzoek dat aan deze publicatie ten grondslag ligt, nog verricht worden. Zonder de financiële steun van de genoemde instellingen was dat onderzoek eenvoudig onuitvoerbaar geweest.

De verschijning, enkele jaren geleden, van *Taal en leven in de Utrechtse Vechtstreek*, gebaseerd op materiaal dat reeds lang voordien verzameld was, vormde voor Dr. T. van Veen en Dr. M.E.H. Schouten de aanleiding voor een verzoek aan de Staten van de Provincie Utrecht en aan het VSB-fonds om de voorbereiding van een vergelijkbare publicatie over andere delen van de provincie mogelijk te maken. Dankzij de enthousiaste steun van de statenleden, de heren D. Hoek en Drs. J. Bos, van mevrouw Drs. F.A.A. Huisman, ambtenaar bij de provincie, van mevrouw Mr. Drs. F.P. Lagaaij, projectmanager bij de Stichting VSB fonds, en, niet in de laatste plaats, van de Commissaris van de Koningin in de Provincie Utrecht, Jhr. Drs. P.A.C. Beelaerts van Blokland, kwam in de zomer van 1991 het benodigde geld als subsidie beschikbaar. Kort daarna kon ik aan het werk gaan. Dat nu, nog geen twee jaar na aanvang van het onderzoek, het boek verschijnt, komt mede doordat ik ben geholpen door een aantal 'contactpersonen', die mij in korte tijd wegwijs maakten in de verschillende dorps- en stadsgemeenschappen. Een woord van dank aan de volgende personen is daarom op zijn plaats:

De heer Drs. M.A.A. Schakel, burgemeester van Lopik.
De heer J.C. de Jong, burgemeester van Montfoort.
De heer L. Murk voorzitter van de Historische Kring IJsselstein.
De heer L.M.J. de Keyzer, voorzitter van de Historische Vereniging 'Tussen Rijn en Lek'.

De hoofdpersonen van dit boek zijn de sprekers van de dialecten; bij elk van hen ben ik op bezoek geweest om hun taalgebruik op te nemen en hun dialectkennis te registreren. In alfabetische volgorde zijn hun namen:

De heer A. Benschop, Lopik.
De heer H.C. van de Bildt, Cothen.
De heer J. Blitterswijk, Bunnik.
Mevrouw M. van Bruchem, Lopik
De heer W.C. de Bruin, Werkhoven.
De heer A.A. de Bruyn, Wijk bij Duurstede.
De heer C. van Dam, Polsbroek.
Mevrouw C.A. van Dijk-Vendrig, Montfoort.
De heer J. Doeser, Cothen. {p.8}
De heer R. van Donselaar, Langbroek.
De heer H.D. de Geest, Bunnik.
De heer P. de Haan, Benschop
Mevrouw M. Hartings, IJsselstein.
De heer J. van Hazendonk, Langbroek.
Mevrouw G.M. van Kats-Overbeek, Cabauw.
De heer T. Kool, Benschop.
Mevrouw Kosterman-Van Brenk, Wijk bij Duurstede.
De heer N. Lagerweij, Werkhoven.
De heer L.J. Marrée, Montfoort.
Mevrouw E.M.C. Marrée-Rutges, Montfoort.
De heer L. Murk, Benschop/IJsselstein.
De heer J.J. Oskam, Werkhoven.
De heer T. de Pater, Polsbroek.
De heer H.C.H. Peek, Wijk bij Duurstede.
De heer F.C.J. Picard, Houten.
De heer A. Pouw, Schalkwijk.

Mevrouw M.H.C. van Rijn-Van Oostrom, Cothen.
De heer G.J. van Rooijen, Houten.
De heer J. Schep, Lopik.
De heer P.H. Schep, Lopik
Mevrouw C.H. Scholman-Spruijt, Montfoort
De heer J. Schouten, Polsbroek.
Mevrouw A. Sterkenburg-Wischoff, Werkhoven.
Mevrouw G. Strik-Van Kleef, Werkhoven.
De heer J. Sturkenboom, Houten.
De heer W.J. Teeuw, Polsbroek.
Mevrouw T. van Veenendaal-Hoogland, Langbroek.
De heer J.G.M. Vermeulen, Cabauw
De heer Chr. Vink, IJsselstein.
De heer J.H.C. Veld, Schalkwijk
De heer T. van Vliet, Benschop.
De heer W.J. van Vliet, IJsselstein.
De heer H.H. van Zijl, Bunnik.

Elk van de informanten dank ik voor hun gastvrijheid en medewerking. Een woord van dank geldt ook de ongenoemde echtgenoten en overige gezinsleden, die soms bij het interview aanwezig waren en waardevolle aanvullingen leverden.

De Faculteit der Letteren stelde een kamer ter beschikking op het Onderzoekinstituut voor Taal en Spraak, en zorgde ook voor alle overige faciliteiten.

De heren Mr. Drs. H. Reinders, C. Pater, P.M. Heijmink Liesert, dr K. Vernooy, C.A. van Duuren, A.H. Goes, Ch.W. Vink en R.J. Ooyevaar leverden de gastbijdragen aan dit boek, waarvoor ik hen zeer erkentelijk ben.

Dank ook aan het Rijksarchief te Utrecht en het Gemeente-archief van Lopik. De heer Chr. Schut stelde welwillend zijn illustraties ter beschikking: andere illustraties zijn {p.9} afkomstig uit het archief van de heer L. Murk en het archief van de heer A. van der Gaag, en allen worden bedankt voor hun medewerking.

Tenslotte een woord van dank aan mijn collega's Van Veen en Schouten, initiatiefnemers van het project. Vanaf het begin van de subsidie-aanvraag tot aan de laatste fase van het schrijven hebben zij zich zeer intensief met het project bezig gehouden. Op hun verzoek staat mijn naam als enige op het omslag vermeld, maar helemaal terecht is dat niet. Ik hecht er dan ook aan te vermelden dat dit boek door ons drieën, in frequent overleg, tot stand is gekomen. Van de enorme kennis en ervaring die beide initiatiefnemers op het gebied van Utrecht en zijn dialecten hebben, mocht ik, als nieuwkomer, in ruime mate profijt trekken, en dat stemt tot grote dankbaarheid. {p.10}

1. Inleiding

De hier gepresenteerde studie over de dialecten in het zuiden van de provincie Utrecht beoogt in zekere zin een vervolg te zijn op het in 1989 verschenen boek over het dialect van de Vechtstreek. Met beide werken zijn twee van de belangrijkste dialectgebieden in de provincie in kaart gebracht.

De opbouw van het boek is grotendeels als die van *Taal en leven in de Utrechtse Vechtstreek*. Het hart van het boek wordt gevormd door een alfabetische woordenlijst (hoofdstuk 3). Aan een deel van de woorden wordt in een thematische woordenlijst

extra aandacht besteed: de termen uit het boerenleven (hoofdstuk 4), de meest gezichtsbepalende bedrijfstak in zowel de Kromme-Rijnstreek als de Lopikerwaard. In de thematische woordenlijst wordt niet zozeer op de taalkundige aspecten van een woord ingegaan – die lexicologische informatie vindt men in de algemene woordenlijst – maar meer op de plaats van de genoemde objecten en gebruiken in het boerenleven en de boerensamenleving. Dit vanuit de gedachte dat het dialect eigenlijk niet los gezien kan worden van de samenleving waarin het gesproken wordt. Deze opvatting ligt ook ten grondslag aan het opnemen van enkele artikelen over het (vroegere) leven in het zuiden van de provincie Utrecht. In deze artikelen, door gastschrijvers aangeleverd en in drie gevallen overgenomen uit tijdschriften, komt het dialect heel zijdelings aan de orde, maar de bedoeling is wel degelijk een beeld te schetsen van de samenleving waarin het dialect de meest vertrouwde manier van communiceren was.

Het dialect zelf staat weer centraal in hoofdstuk 2, dat gewijd is aan de uitspraak van het zuidelijke Utrechts. Dit hoofdstuk is gebaseerd op hoofdstuk IV van *Taal en leven in de Utrechtse Vechtstreek*, op zijn beurt gevormd naar Van Veens dissertatie *Utrecht tussen oost en west* (1964).

Er zijn echter ook verschillen tussen het boek over de Vechtstreek en dit boek over het zuiden van de provincie Utrecht, en die verschillen komen wel het sterkst tot uitdrukking in de methode waarmee het materiaal voor beide boeken is verzameld. Het boek over de Vechtstreek berust op het archief dat de taalkundige Chr. Stapelkamp (Loosdrecht 1879 – Groningen 1961) nagelaten had. Hoe Stapelkamp aan zijn woorden kwam, weten we niet. Mogelijk putte hij uit zijn herinnering, wellicht heeft hij ook wel eens de hulp van vrienden of familieleden ingeroepen. Maar we weten, uitzonderingen daargelaten, van de door hem verzamelde woorden niet precies waar in de Vechtstreek ze nu wel of niet voorkomen. In ons onderzoek hebben we gewerkt met een redelijk dicht net van plaatsen, en met meerdere (3) informanten per plaats, zodat we van elk woord en elk taalverschijnsel weten hoe de verspreiding over de Kromme-Rijnstreek en de Lopikerwaard is.

Een ander verschil tussen het boek over de Vechtstreek en dit boek is, dat de aan *Taal en leven in de Utrechtse Vechtstreek* ten grondslag liggende verzameling in de eerste {p.12} helft van deze eeuw tot stand kwam, en dat ons materiaal in 1991 en 1992 verzameld is. Dat is een heel belangrijk verschil, als we de enorme achteruitgang van het dialect in het naoorlogse Nederland in ogenschouw nemen. Die achteruitgang heeft in Utrecht misschien nog wel harder dan elders toegeslagen. Eén van de belangrijkste factoren in het verdwijnen van het (traditionele) dialect is immers de verstedelijking, en juist dat verschijnsel kan men hier, aan de rand van de Randstad, in volle omvang waarnemen. Een ‘boom town’ als Nieuwegein (overigens niet in dit onderzoek betrokken) of groeikernen/overloopgemeenten als Houten, Wijk bij Duurstede en IJsselstein vormen niet bepaald de locatie waar een zorgeloos voortbestaan van het dialect gegarandeerd is.

Tijdens het veldwerk werden we herhaaldelijk met de consequenties van die zwakke positie van het Utrechts geconfronteerd. Het viel niet altijd mee om geschikte informanten te vinden, en ook die informanten zelf gaven herhaaldelijk aan het moeilijk te vinden het dialect vrij te houden van invloeden uit het Nederlands. Veelal putten de informanten overigens uit hun herinnering: ‘Ja, dat werd vroeger wel bij ons gezegd’. Met nadruk zij dan ook gesteld: onze beschrijving is *niet* representatief voor wat er vandaag de dag in het zuiden van de provincie gesproken wordt.

In het hoofdstuk over de uitspraak van het Zuidutrechts (hoofdstuk 2) hebben we de vernederlandsing van het Utrechts buiten beschouwing gelaten, en ons gericht op de

‘authentieke kern’ van het dialect. De woordenlijst (hoofdstuk 3) getuigt op diverse wijzen van de instabiele positie van het dialect. Veel woorden kennen een opvallend aantal verschillende betekenissen (bijvoorbeeld *vigeleren*). De informanten kennen zo’n

{illustratie} (onderschrift: De Lopiker Voorwetering tussen Lopik en Cabauw, 1968 (tekening van Chris Schut, gemeentearchief Lopik). {p.13}

woord nog wel, maar alleen uit overlevering. De eigenlijke betekenis is al verloren gegaan, maar vaag hebben zij nog wel een idee van de betekenis, en vaak komen er dan allerlei associaties uitrollen. Een ander geval is *gerizzeleveerd*. De meeste mensen herinneren zich vaag dit woord, maar de oorspronkelijke betekenis (‘resoluut, vastberaden’) is al verloren gegaan. Men gaat het woord associëren met *gereserveerd*, ook niet zo’n heel gangbaar woord, en al gauw komt de nieuwe betekenis: ‘terughoudend’. Eén informant meende zelfs dat *gerizzeleveerd* betekende: ‘besproken (van een plaats)’. In die laatste betekenis klinkt de invloed van het moderne Nederlands al zo sterk door, dat we deze (en soortgelijke gevallen) niet in de woordenlijst hebben opgenomen. Vanuit wetenschappelijk oogpunt is de vernederlandsing van het Utrechts een interessant verschijnsel, maar de bestudering daarvan is niet het uitgangspunt geweest bij het aanleggen van onze verzameling. Ook in de woordenlijst beperken we ons tot het ‘echte Utrechts’, voor zover dat tenminste bestaat of bestaan heeft. {p.14} {blanco} {p.15}

2. Het dialect van het zuiden van de provincie Utrecht

In 1950 publiceerde P.J. Meertens in de bundel *Hart van Nederland* (onder redactie van J. Romijn) een bijdrage over de taal van de provincie Utrecht. De streektaal wordt in dat artikel gekarakteriseerd door een aantal eigenschappen ervan op een rijtje te zetten. In zijn dissertatie *Utrecht tussen oost en west* uit 1964 neemt T. van Veen deze opsomming over. Aan de hand van eigen materiaal wordt van de belangrijkste kenmerken (rekking van *a*, *t*-deletie en nog een paar zaken) beschreven hoe deze over de provincie Utrecht en de aangrenzende gebieden zijn verspreid. Ook in Van Veens studie over de Vechtstreek (1989) keert deze lijst van eigenschappen terug. Van elke eigenschap geeft Van Veen aan, op basis van de door Stapelkamp verzamelde woordenlijst, of het kenmerk ook in de Vechtstreek vertegenwoordigd is.

Omdat we met ons onderzoek in zekere zijn een vervolg willen bieden op *Taal en leven in de Utrechtse Vechtstreek*, zijn wij ook voor de taalkundige beschrijving van het zuiden van de provincie Utrecht uitgegaan van het taalkundige hoofdstuk (IV) in dat boek. Elke eigenschap wordt in dat hoofdstuk geïllustreerd met een aantal voorbeeldwoorden. Deze woorden hebben wij op een rij gezet (in totaal 137 woorden) en vervolgens ‘verstoppt’ in een aantal zinnen. Aan elke informant zijn die zinnen in zo accentloos mogelijk Nederlands aangeboden, met het verzoek deze in het eigen dialect, ‘zo plat mogelijk’, te vertalen; niet altijd een eenvoudige opgave overigens. Deze zinnen zijn, net als trouwens het hele interview, op de band opgenomen en later in fonetisch schrift getranscribeerd.

De informanten zijn dezelfde als die wij voor de woordenlijst bevroegd hebben. Per plaats waren er drie informanten; per plaats beschikten we dus over drie vertalingen

van een woord, en die vertalingen waren niet altijd identiek. Het kwam zelfs regelmatig voor, dat één informant meer vertalingen aandroeg. Elke informant heeft telkens dezelfde serie woorden aangeboden gekregen en vertaald, zodat we telkens per woord konden nagaan hoe de uitspraak van een woord, van plaats tot plaats of gebied tot gebied, verloopt. In het onderstaande gaat het echter niet om het individuele woord, maar om het taalverschijnsel waarvan het een illustratie vormt.

De opbouw van het nu volgende deel van het hoofdstuk is als volgt. Allereerst worden hieronder de taalverschijnselen uit de lijst van Meertens/Van Veen punt voor punt behandeld. De volgorde en de nummering (A. 1 tot en met 18, B. 1 tot en met 14) sluit aan bij Van Veen 1989. Ook de inleidende tekst, vet gedrukt, is telkens overgenomen uit dat werk. Van elk verschijnsel wordt systematisch beschreven, of, en zo ja waar het in het onderzochte gebied voorkomt. {p.16}

Indien een verschijnsel een bepaalde verspreiding kent over het onderzochte gebied (dat wil zeggen dat het in sommige plaatsen wel voorkomt en in andere weer niet), hebben we ter verduidelijking een kaartje met de verspreiding van dat verschijnsel opgenomen. Op dat kaartje staan dan alle aangetroffen dialectvarianten, maar niet de standaardtaalvormen (de vernederlandsing van het dialect laten we hier immers buiten beschouwing).

Zo'n kaartje ziet er steeds als volgt uit:

{illustratie} (onderschrift: Kaart 1a: het onderzochte gebied.)

Op kaart 1a, het 'basiskaartje', staan de onderzochte plaatsen en de stad Utrecht, de drie rivieren en de westelijke provinciegrens aangegeven.

Wanneer een bepaald dialectverschijnsel in ons onderzoek nog duidelijk aanwezig bleek, zijn we in een aantal gevallen op kaarten uit andere bronnen gaan kijken waar dat verschijnsel nog meer voorkomt. Die bronnen zijn:

- De *Atlas van de Nederlandse Klankontwikkeling* (afgekort tot ANKO), van J.C. Daan en M.J. Francken, uit 1972;
- De *Reeks Nederlandse Dialektatlassen* (afgekort tot RND), en wel de volgende delen:
  - Zuid-Holland en Utrecht*, door L. Van Oyen, uit 1968;
  - Gelderland en Zuid-Overijssel*, door H. Entjes en A.R. Hol, uit 1973;
  - Noord-Brabant*, door A. Weijnen, uit 1952;
  - De Rivierenstreek, Oost-Brabant en Noord-Limburg*, door A.R. Hol en J. Passage, uit 1966;
- *Utrecht tussen Oost en West*, door T. van Veen, uit 1964;
- *Nederlandse Dialectkunde*, door A. Weijnen, uit 1966;
- *Oogstgerei-benamingen*, door A.H. van Vessem, uit 1956.

Gemiddeld zijn deze bronnen zo'n dertig jaar oud. Het materiaal werd vaak al eerder verzameld. Daarom plaatst een vergelijking van onze resultaten met de kaarten uit de genoemde bronnen de huidige uitkomsten niet alleen in een breder geografisch kader {p.17} (waar komen de aangetroffen verschijnselen nog meer voor?), maar ook in het perspectief van de tijd (hebben zich binnen het nu onderzochte gebied de laatste dertig jaar veranderingen voorgedaan?).

Bij deze kaarten beperken we ons overigens tot de gebieden die direct aan het nu onderzochte gebied grenzen: de rest van de provincie Utrecht, oostelijk Holland, het Rivierengebied en de westelijke Veluwe. Op kaart 1b, die weer dient als 'basiskaart' voor volgende kaarten, is te zien om welk gebied het gaat. Ter oriëntatie zijn een vijftal steden in het gebied met hun beginletter aangegeven.

{illustratie} (onderschrift: Kaart 1b: het onderzochte gebied en de aangrenzende streken.

R = Rotterdam

A = Amsterdam

U = Utrecht

's-H = 's-Hertogenbosch

N = Nijmegen

D = Deventer).

Aan het einde van het overzicht volgt een schema. Het voorkomen van alle verschijnselen wordt daarin nog eens kort op een rijtje gezet.

Vervolgens komen we tot onze conclusies. Welke Utrechtse kenmerken vinden we in het onderzochte gebied terug? En vormen beide streken een dialectologische eenheid, of worden ze door belangrijke isoglossen in kleinere gebieden opgedeeld?

Enkele dialectverschijnselen die niet in de lijst van Meertens/Van Veen voorkomen, en die niet systematisch onderzocht zijn, komen daarna nog aan de orde.

Tenslotte kijken we over de grenzen van het huidige onderzoek, zowel wat ruimte als tijd betreft. met welk gebied bestaan de belangrijkste overeenkomsten? En is er veel veranderd in de afgelopen decennia? {p.18}

1. Kenmerken van het Utrechts

Hieronder volgt de lijst met kenmerken zoals die door Meertens en Van Veen opgesteld is. De meeste daarvan komen ook in de Vechtstreek voor (dit geldt voor A.1, A.2, A.4 tot en met A.9, A.14 tot en met A.18, B.1, B.6 en B.9; Van Veen 1989, p. 160-166). Indien het dialect van de Vechtstreek afwijkt, is daarvan melding gemaakt.

A.

1. In bepaalde woorden wordt een *ō* gesproken waar het Algemeen Nederlands *ǻ* uitspreekt: *brocht* (bracht), *docht* (dacht), *ambocht* (ambacht), *of* (af).

{illustratie} (onderschrift: Kaart 2: *brocht* en *bracht* (naar ANKO kaart 2).)

Op kaart 2 zien we dat de grens tussen *brocht* en *bracht* door het oosten van Nederland loopt; de *brocht*-uitspraak komen we aan de westelijke zijde van die grens tegen.

In ons onderzoek van het zuidelijke Utrechts blijken de onregelmatige verledentijdsvormen *brocht* en *docht* een *ō* te hebben, in het hele onderzochte gebied. *Ambacht* en *af* hebben bijna overal een *ǻ* of een *aa*; alleen in Benschop komt nog *of* voor.

In de Woordenlijst treffen we het woord *schoft* ('maaltijd') en het daarvan afgeleide werkwoord *schofte* ('de maaltijd gebruiken') aan. De vorm *schoft* komt in alle

onderzochte plaatsen voor. Het is typisch een woord voor de spreektaal, in familiäre omgang gebruikt. Dat zal er wel toe bijgedragen hebben dat de klinker (nog) niet tot die van de standaardtaal overgegaan is. {p.19}

2. Waar men in het Algemeen Nederlands in bepaalde woorden een *ee* uitspreekt, vinden we in Utrecht vaak *eu*: *veul* (veel), *teugen* (tegen), *zeuven* (zeven), *speulen* (spelen) en *speun* (speen).

In ons onderzoek hebben we de vorm *veul* in alle plaatsen gevonden. Hetzelfde geldt voor *speun* en *speulen* als werkwoord. De vorm *teugen* ontbreekt in Wijk bij Duurstede, Cothen en Bunnik. *Zeuven* zijn we niet tegengekomen in Werkhoven, Bunnik en Schalkwijk.

De *eu* is dus nog steeds heel algemeen, maar is in sommige woorden afwezig in plaatsen in de Kromme-Rijnstreek.

3. In bepaalde woorden wordt een *ě* als *ǒ* uitgesproken: *Korsemis* (Kerstmis), *dorde* (derde) en *vors* (vers).

Stapelkamp trof de vormen *vors* en *Korsemis* ook in de Vechtstreek aan (Van Veen 1989, p. 160).

In ons onderzoek heeft geen enkele informant *dorde* gezegd. In Wijk bij Duurstede en Werkhoven werd wel *darde* opgetekend, een oostelijke vorm.

Een *ǎ* in *vors* ('couplet') is aangetroffen in Werkhoven, IJsselstein en Benschop. De Woordenlijst laat *vors* in de betekenis 'fris' (dus als bijvoeglijk naamwoord) zien in Lopik.

Tenslotte *Kerstmis*. Wijk bij Duurstede en Werkhoven hebben de vorm met *ǎ*.

Ka(r)smis. In alle andere plaatsen in de Kromme-Rijnstreek, met uitzondering van Bunnik en Schalkwijk, zijn we *Kors(e)mis* tegengekomen. Ook Werkhoven heeft *Korstmis*, naast het al genoemde *Ka(r)smis*. Langbroek heeft naast *Kors(e)mis* ook *Kursmis*. Het voorkomen van maar liefst drie vocalen (naast de standaardtalige *ě*) zorgt in het oosten voor een wat chaotisch kaartbeeld.

In het westen, dat wil zeggen in de Lopikerwaard, overweegt de *ě*: *Kersmis*. Alleen in Benschop constateerden we nog *Korsemis*. Informanten uit Lopik en Cabauw wisten zich deze vormen nog van vroeger te herinneren, maar gebruiken ze zelf niet meer.

4. Woorden met een *ě* voor *n* worden met *ĩ* uitgesproken.

Op kaart 3 zien we dat *bin* vooral ten zuiden (het Rivierengebied) en ten oosten (de Veluwe) van Utrecht voorkomt.

In ons onderzoek zijn we *ĩ* voor *ě* in het gehele gebied, met uitzondering van Wijk bij Duurstede en Bunnik, tegengekomen. De vorm *mit* ontbreekt in Montfoort en IJsselstein.

Opvallend in de Utrechtse dialecten is de *ĩ* voor *ě* die optreedt voor *n* of *m*. De Woordenlijst laat daarvan de volgende voorbeelden zien:

alleminselijk(s) (Langbroek, Lopik, Benschop)

bin ('mandje') (Schalkwijk, Lopik, Benschop, Cabauw)

immer (Benschop)

immerrek ('rek achter de boerderij, waarop de emmers drogen') (Lopik)

kleepin ('wasknijper') (Langbroek, Werkhoven, en de hele Lopikerwaard)

minnen ('mennen') (Langbroek, Schalkwijk, Benschop, Polsbroek).

Daarnaast springen in de Woordenlijst de volgende vormen in het oog:

stikkie (Lopikerwaard met uitzondering van Cabauw), *stikje* (Bunnik), naast het in {p.20}

{illustratie} (onderschrift: Kaart 3: *ik ben* (naar RND 126).)

vrijwel het gehele gebied aangetroffen *stekkie* ('rotplekje')
vrips ('wesp') (Langbroek)

Een *ě* in plaats van de meer gebruikelijke *ĩ* (hypercorrectie?) vinden we in:
dessel ('distel') (Langbroek, Bunnik en Schalkwijk)
zoggedeksel ('distel'/'blad van de paardebloem') (Lopik).

5. De *oo* klinkt in sommige woorden (enigszins overdrijvend) als *oewe*.

Op kaart 4 zien we de Utrechtse uitspraak van 'boom' ook in het Rivierengebied en in het westen

Ook in het door ons onderzochte gebied komt die klank in alle plaatsen voor; met enige overdrijving gesteld klinkt die *oo* als volgt: *boewem* (boom). Daarnaast is er een *oo* die meer op die van de standaardtaal lijkt: *stoowken* (stoken).

Er bestaan dus eigenlijk twee *oo*'s naast elkaar. De vraag welk type *oo* in een bepaald woord voorkomt, lijkt vooral afhankelijk te zijn van de medeklinker die op de *oo* volgt; een fonetisch onderscheid derhalve.

In Zuid-Holland lijkt dat onderscheid meer historisch van aard te zijn (Daan 1969, Van der Ent 1989), maar vanwege de ingewikkeldheid van de materie moeten we de zaak hier verder laten rusten.

6. In sommige woorden wordt de *ee* als *ieje* uitgesproken.

De Utrechtse uitspraak zien we op kaart 5 in het zuidwesten.

In ons onderzoek vinden we de klank (alweer: met overdrijving gesteld) *stiejen* in alle plaatsen. Daarnaast is er een *ee* die meer op die van de standaardtaal lijkt: *weejk*.
{p.21}

{illustratie} (onderschrift: Kaart 4: *boom* (naar ANKO kaart 18).

Tussen de lijnen vinden we het gebied waar de 'boewem-uitspraak' voorkomt, naast *boom*; hoe meer we naar het westen gaan, des te meer neemt het aandeel van *boom* toe, ten koste van *boewem*.)

{illustratie} {p.22}

7. In een aantal gevallen vindt men in Utrecht de *eu*-klank waar het Algemeen Nederlands een *oo* heeft: *veur* ('voor'), *deur* ('door') *veugel* ('vogel').

Op kaart 6 blijkt dat de *deur*-uitspraak vooral ten oosten en ten zuiden van de provincie algemeen is.

{illustratie} (onderschrift: Kaart 6: *door* (op basis van RND zin 129)

In het gebied dat met *deur* is aangeduid vinden we alleen de vorm *deur*, in het *door*-gebied komt naast *deur* ongeveer net zo vaak *door* voor.)

In ons onderzoek komen we de vormen *veur* en *deur* tegen in het gehele gebied, met uitzondering van Cothen, Bunnik en Polsbroek. In Polsbroek ontbreekt *veur*, en is *deur* maar bij één informant opgetekend.

De vorm *veugel* is nergens aangetroffen.

8. De *ei* (*ij*) wordt in het Utrechts uitgesproken als *ai*: kraige.

Op kaart 7 zien we dat de *ai*-uitspraak van *ei* voorkomt in het zuiden van Utrecht en Zuid-Holland.

De uitspraak van de *ei* in het woord *zeis* in ons onderzoek staat weergegeven op kaart 8. We vinden de varianten *ai* en *aai* in alle plaatsen, met uitzondering van Cabauw. In Langbroek en Bunnik worden de *ei* en *ij* overwegend als *ei* uitgesproken, maar informanten uit deze plaatsen hebben de gangbare uitspraak *Waik* voor 'Wijk bij Duurstede'.

In de Lopikerwaard treffen we een aantal malen de *èè*-uitspraak van *ei* aan (dezelfde klank dus als in het plat-Haags, men denke aan de typetjes van Van Kooten en De Bie). {p.23}

{illustratie} (onderschrift: Kaart 7: *klein* (naar ANKO kaart 17).

De lijn geeft de westelijke grens van het *klain*-gebied weer (in dit gebied vinden we overigens ook wel andere vormen); ten noordoosten van deze lijn wordt *klein* gezegd.)

{illustratie} (onderschrift: Kaart 8: *zeis*.)

Deze plaatsen zijn IJsselstein ('èèsselstèèn'), Lopik, Cabauw en Benschop (zie ook de Woordenlijst onder *zeis*).

De monoftongische uitspraak van de *ei* als *èè* is door Van Veen (1966, p. 12) geconstateerd in het zuidwesten van de provincie; het gebied sluit daarmee aan op het monoftongische gebied tussen de grote rivieren. {p.24}

9. De *ö* wordt in een aantal woorden uitgesproken als *ũ* : *upperman* (opperman), *schup* (schop), *gesturven* (gestorven), *bukkem* ('bokking').

In ons onderzoek komt *upper(man)* in alle onderzochte plaatsen voor, met uitzondering van Polsbroek. Ook *bokking* wordt in Polsbroek alleen met een *ö* gerealiseerd, hoewel een informant zich nog herinnerde, dat vroeger ook wel *bukking* werd gezegd. Verder ontbreekt de variant met *ũ* in Bunnik. In Houten werd de vorm *bukking* verouderd genoemd.

De variant *gesturven* in plaats van *gestorven* komt al minder vaak voor. In de Lopikerwaard in alle plaatsen, in de Kromme-Rijnstreek allen nog in Wijk bij Duurstede en Schalkwijk. In Langbroek en Houten wist men zich te herinneren dat vroeger wel *gesturven* werd gezegd.

De vorm *schup* is wel weer in alle plaatsen genoteerd.

10. Soms kwam in Utrecht in bepaalde woorden de klankcombinatie *ft* voor, waar elders in hetzelfde woord *cht* klonk. In straatnamen: *Drift*, *Grift*. In oude Utrechtse documenten: *after* (achter), *graft* (gracht), *woenaftich* (woonachtig), *waeraftich* (waarachtig), *vercoft* (verkocht).

De Vechtstreek heeft *schiftig* (Van Veen 1989, p. 161).

Hetzelfde woord *schiftig* kwamen we tegen bij een informant uit Schalkwijk. Dat was de enige keer dat het *cht*-cluster als *ft* gerealiseerd werd.

11. De verkleiningsuitgang in het Utrechts is *-tsje*, *-tsie*, of *-tsjie*, waar het Algemeen Nederlands *-tje* heeft: *hantsje* (handje), *draotsie* (draadje), *goatsjie* (gaatje), *maotsjie* (maatje). Na een klinker is de verkleiningsuitgang *-chie*: *eichie* (eitje).

In ons onderzoek is een *s* in de verkeiwuorduitgang nergens opgetekend. De kaart *mandje* van Pée (1936) laat duidelijk zien dat dit verschijnsle beperkt is tot de stad Utrecht.

Wel algemeen is de vocaal *ie* (in plaats van *e*) in het suffix; alleen in Cothen, Bunnik en Houten ontbreekt deze.

Als het grondwoord eindigt op een klinker, begint de uitgang met *g* in plaats van *tj*: *eigie*, *laa(i)gie*. Met uitzondering van Langbroek, Bunnik en Houten is de *-gie*-uitgang in alle plaatsen genoteerd.

12. West-Utrecht heeft evenals Zuid-Holland *nuw* en *nuut* voor het woord *nieuw*. Oost-Utrecht heeft *nie* en *nij*.

De vormen *nuw* en *nuut* zijn ook in de Vechtstreek aangetroffen (Van Veen 1989, p. 161).

In ons onderzoek komt de oostelijke vorm niet voor. Daarentegen vonden we de westelijke *nuw*-vorm tot in Wijk bij Duurstede.

De vorm *nuut* komt ook in het gehele gebied voor, met uitzondering van de plaatsen Wijk bij Duurstede, Cothen, Schalkwijk en Polsbroek. Cothen en Polsbroek hebben in plaats daarvan *nuwt*, dat wel een kruising lijkt tussen *nuw* en *nuut*. *Nuwt* zijn we ook tegengekomen in Werkhoven.

Zeer opmerkelijk is een vorm die we aantreffen in Cabauw: *nuf*, een geval van Utrechtse klinkerverkorting. De *f* uit *w* kan zich onder invloed van de gewijzigde {p.25} klinker ontwikkeld hebben (na een korte klinker kan immers in het Nederlands en in de Nederlandse dialecten geen *w* voorkomen), maar ook ouder zijn dan de klinkerverkorting. Meertens geeft als Utrechtse vorm onder andere *nuuf* op (nu niet meer aangetroffen).

13. In de eerste persoon enkelvoud o.t.t. wordt een *t* achter de stam van het werkwoord geplaatst: *ik loopt*, *ik doet*, *ik ziet*.

De Vechtstreek heeft hier soms: *ik doen*, *ik zien* (Van Veen 1989, p.161) Wellicht is hier van invloed uit het Amsterdams sprake.

Dit verschijnsel kan worden beschouwd als een hypercorrectie; voor de geografische verspreiding van de hypercorrectie *t* in *zeist* zie kaart 15.

In ons onderzoek blijkt het verschijnsel in de gehele Lopikerwaard voor te komen. In de Kromme-Rijnstreek ontbreekt het alleen in Bunnik.

Opmerkelijke vormen zijn verder *ik zien* in IJsselstein en *ik doei* in Langbroek; zie voor deze laatste vorm ook punt C.1.

14. De werkwoorden *liggen* en *leggen* vallen samen in de vorm *leggen*.

Dat geldt ook voor de door ons onderzochte dialecten. In alle plaatsen is het *legge*, *ik leg*, *hij leg(t)* etcetera.

In Montfoort en Cabauw troffen we *hij let* aan.

15. De tweede persoon enkelvoud van het persoonlijk voornaamwoord heeft in de objectsvorm achter de werkwoordvorm (dus in enclise) *-ie* in plaats van *-je*: *Wat zakkie zegge?* (*Wat zal ik je zeggen?*); *'t Is waar*, *wakkie zeg* (*'t Is waar*, *wat ik je zeg*).

In de Lopikerwaard is de *-ie*-vorm nog algemeen; alleen in IJsselstein werd deze niet aangetroffen.

In de Kromme-Rijnstreek komt het *ie*-pronomen (als tweede persoon enkelvoud) voor in Wijk bij Duurstede, Langbroek en Werkhoven.

16. In bijvoorbeeld de uitgang van infinitieven wordt de *n* weggelaten: lope, werke, klesse.

In het hele onderzochte gebied blijft de *n* eveneens aan het einde van infinitieven en meervoudsvormen achterwege.

Dit verschijnsel kan nauwelijks nog als een dialecteigenaardigheid beschouwd worden; ook in de Nederlandse standaardtaal is het heel gewoon om die *n* niet uit te spreken

17. In oostelijke dialecten is de oorspronkelijke *e* in vrouwelijke woorden bewaard gebleven (fietse, flesse, tasse).

Op kaart 9 is te zien dat alleen de oostelijke dialecten de *e* gehandhaafd hebben (zie ook kaart 12).

Ook in het door ons onderzochte gebied komen we de *-e* nergens meer tegen.

Bij dit verschijnsel moet een kleine kanttekening gemaakt worden. Het is immers een beetje een vreemde eend in de bijt: in tegenstelling tot de overige hier genoemde kenmerken van het Utrechts, treffen we hier een verschijnsel aan dat ook in de {p.26}

{illustratie} (onderschrift: Kaart 9: de *e* aan het wordeinde (naar Weijnen 1966).

In het met *fietse* aangeduide gebied hebben de vrouwelijke zelfstandige naamwoorden een *e* aan het wordeinde.)

{illustratie} (onderschrift:

hangd met velaire nasaal

angd verlaire nasaal + weglating van de *h* aan het begin van een woord

hend

haand met klinkerrekking

and met korte klinker + weglating van de *h* aan het begin van het woord

Kaart 10: *hand* (naar Van Veen 1964, kaart I.) {p.27}

standaardtaal voorkomt. Wanneer gezegd wordt: ‘fiets’, ‘fles’, ‘tas’, valt niet uit te maken waartoe het woord behoort: dialect of standaardtaal. Weglating van de *e* kan ook een vernederlandsing van het dialect zijn (een aspect dat hier buiten beschouwing blijft). Hetzelfde geldt min of meer ook wel voor punt 16: ook in de algemene standaardtaal wordt de *n* doorgaans niet uitgesproken, zodat het de vraag is of we hier nog wel met een dialectkenmerk te doen hebben.

18. De klankcombinatie *ts* wordt tot *s*: muts > mus, kletsen > klesse.

Ook in het zuiden van de provincie van Utrecht is het verschijnsel heel algemeen. In de Lopikerwaard ontbreekt de assimilatie alleen in IJsselstein, in de Kromme-Rijnstreek is het verschijnsel alleen in Schalkwijk niet geconstateerd.

B.

1. De *aa* van het Algemeen Nederlands wordt in het Utrechts als *ao* uitgesproken: poard, toafel, hij sloapt.

Wat betreft ons onderzoek kunnen we over *poard* kort zijn: deze vorm is maar één keer aangetroffen, in Cothen.

De *ao* in *sloapt* en *toafel* is wel in de Lopikerwaard als in de Kromme-Rijnstreek algemeen. Ook een vorm die tussen *ao* en *aa* in zit, en die zich nog het beste laat

omschrijven als de *a* van het Engelse woord *father*, komt algemeen voor. In geen enkele plaats is sprake van uitsluitend de uit de standaardtaal bekende 'heldere' *aa*.

2. Zeer kenmerkend voor het Utrechtse dialect is de rekking (of verlenging) van de korte *ǣ* tot *aa*: la(a)t (lat), ka(a)t (kat), la(a)nd (land), ha(a)nd (hand), bra(a)nd (brand), ka(a)nt (kant), gra(a)cht (gracht), wa(a)ssen (wassen), la(a)st (last), ka(a)st (kast); sla(a)k, bla(a)d (blad), ka(a)t (kat), mit gema(a)k (met gemak), na(a)t (nat), gra(a)s (gras), hij la(a)g (hij lag).

Deze rekkingstendens vinden wij behalve in Utrecht en op de Veluwe, in het gebied tussen de grote rivieren, Noord-Brabant en soms ook in Groningen, Drente en Overijssel. Holland kent het verschijnsel niet.

Op kaart 10 zien we dat de rekking van *a* tot *aa* in *ha(a)nd* voorkomt in Utrecht, het Rivierengebied en de Veluwe.

In ons onderzoek komt dit verschijnsel in het gehele gebied voor, maar niet overal in dezelfde mate. Hoewel ons onderzoek niet kwantitatief-sociolinguïstisch van opzet is, kunnen we toch wel iets zeggen over de frequentie waarmee de *ǣ* als *aa* wordt uitgesproken. Daartoe bekeken we de woorden in onze lijst die in het Nederlands een *ǣ* hebben. In totaal waren dat 29 woorden (*dacht* en *bracht*, vaak gerealiseerd als *docht* respectievelijk *brocht*, lieten we buiten beschouwing). Elk woord werd per plaats door drie informanten uitgesproken, zodat we per plaats aan (3 x 29 =) 87 woorden met een *ǣ* kwamen.

Op kaart 11 staat, hoeveel van die 87 woorden met een *aa* zijn uitgesproken. De vier plaatsen met de hoogste frequentie (>25) liggen in de Kromme-Rijnstreek, de twee plaatsen met de laagste frequentie (<10) in het westen van de Lopikerwaard. De daartussen liggende frequenties zijn meer gelijkelijk over de beide gebieden verdeeld, {p.28)

{illustratie} (onderschrift: Kaart 11: aantal woorden waarin de *ǣ* als *aa* wordt uitgesproken, per plaats (totaal aantal woorden is 87).)

maar in z'n algemeenheid kan toch wel gesteld worden dat het rekken van de *ǣ* tot *aa* van het oosten naar het westen afneemt.

Opvallend is verder dat zowel in de Kromme-Rijnstreek als in de Lopikerwaard het rekkingsverschijnsel het meest voorkomt in de steden (Wijk bij Duurstede, IJsselstein en Montfoort).

3. Aansluitend bij het voorgaande verschijnsel (klinkerrekking) kwam in het oudere Utrecht de rekking van *ī* voor een *n* voor, die gevolgd werd door een tandmedeklinker: kiint [ki(e)nd], wiint [wi(e)nd]. Na de rekking volgde dan de ontwikkeling tot tweeklank: kijnd, wijnd.

In ons onderzoek vinden we *kijnd* (doorgaans in een nog verder gediftongeerde vorm: *ka(a)ind*) in het gehele gebied. *Wa(a)ind* is beperkt tot een viertal plaatsen in de Lopikerwaard, te weten IJsselstein, Benschop, Lopik en Cabauw.

4. De meest kenmerkende eigenschap van het Utrechts is het wegvallen (apocope) van de *slot-t* aan het eind van een woord of een lettergreep na een medeklinker: mit kra(a)ch(t), ma(a)ch(t), Utrech(t), hoof(d) [soms hof(d) met klinkerverkorting; zie punt 5 hieronder], gezich(t), bruilof(t), lich(t), gra(a)ch(t), kra(a)ch(t) [beide woorden ook met klinkerverrekking; zie punt 2 hierboven],

dors(t), luch(t), gevaref(d) (geverfd), gekook(t), plaoggees(t), la(a)s(t)pa(a)k (lastpak).

Daartegenover kent Utrecht ook de hypercorrecte *t*: zeist voor zeis, wurft voor werf.

De Vechtstreek kent de apocope niet, wel de hypercorrecte *t* (Van Veen 1989, p. 165). Op kaart 12 is te zien dat de *t*-deletie vooral voorkomt in de provincie Utrecht en het gebied ten zuiden ervan. In Zuid-Holland is het een stedelijk verschijnsel (zie ook kaart 16).

Het uitvallen van de *t* is, behalve in Utrecht, ook onderzocht in Leiden en Nijmegen en {p.29}

{illustratie} (onderschrift:

gezicht eventueel *licht*

gezich- met apocope eventueel *lich-*

gezichte

Kaart 12: *t*-deletie (naar Van Veen 1964, kaart 3).)

in veel plaatsen in het Angelsaksische taalgebied. Al die studies maken duidelijk dat het weglaten van de *t* naast een kwalitatief ook een kwantitatief verschijnsel is. Met andere woorden: in een bepaald dialect is het niet zo dat de *t* wel of niet wordt weggelaten, maar dat deze klank (in vergelijking tot een ander dialect) meer of minder wordt weggelaten.

Ook in ons onderzoek blijkt dat heel duidelijk. De *t*-weglating komt overal voor, maar er is nogal verschil in de mate waarin het gebeurt. Om dat precies na te gaan, is er een kwantitatief-sociolinguïstische studie nodig. Schouten heeft voor het zuiden van de provincie Utrecht in 1984 zo'n onderzoek verricht.

Ons onderzoek is meer klassiek-dialectologisch van aard, dat wil zeggen dat we, in plaats van met een representatieve steekproef, werken met zogenaamde 'ideale' sprekers van het dialect. Dat betekent, dat we wat voorzichtig moeten zijn met uitspraken van kwantitatieve aard. Aan de andere kant zijn de informanten op belangrijke sociale kenmerken als leeftijd en opleiding redelijk vergelijkbaar, waardoor een vergelijking tussen de taaltoestand in de verschillende plaatsen, met het nodige voorbehoud, toch mogelijk is.

Net als bij de rekking van de *ǣ* hebben we alle in aanmerking komende woorden uit de lijst geselecteerd. Dat zijn alle woorden met een *t* aan het lettergreepende, waarbij die *t* niet direct voorafgegaan wordt door een klinker.

In ons onderzoek wordt de *t* nooit weggelaten als een *n* aan die *t* voorafgaat. Woorden {p.30}

{illustratie} (onderschrift: Kaart 13: *t*-deleties in absolute getallen (totaal aantal woorden is 69).)

met *nt/nd* aan het eind hebben we daarom buiten beschouwing gelaten. Wel vinden we *t*-deletie in woorden als *slaapt* en *gekookt*, woorden dus waarin de voorafgaande medeklinker niet een spirant is. Die woorden hebben we wel meegenomen.

In totaal resulteren 23 woorden, waarin per woord minimaal één keer (en doorgaans veel vaker) *t*-deletie voorkomt. Per plaats is elk woord door 3 informanten uitgesproken, zodat in totaal 69 potentiële gevallen van *t*-deletie per plaats aanwezig zijn.

In één oogopslag wordt uit kaart 13 duidelijk dat het verschijnsel in het oosten veel meer voorkomt dan in het westen. Alle plaatsen in het Kromme-Rijngebied scoren hoger dan de plaatsen in de Lopikerwaard. In het uiterste oosten (Langbroek) wordt in ruim 70% van de in aanmerking komende woorden de *t* weggelaten; in het uiterste westen (Polsbroek) is dat bij nog geen 5% van de woorden het geval.

Wanneer we het percentage *t*-deleties (op het totaal van weggelaten en niet-weggelaten vormen) berekenen, kunnen we de uitkomst van het huidige onderzoek vergelijken met twee oudere studies, Van Oyen 1968 en Schouten 1984 (tabel 1). Van Oyen 1968 is de aflevering van de *Reeks Nederlandse Dialektatlassen* die gaat over Zuid-Holland en Utrecht. Per plaats zijn er maar 9 potentiële gevallen van *t*-uitval, zodat de percentage-berekening wat grof uitvalt. De plaatsen die door Van Oyen zijn onderzocht en die in onze studie weerkeren, zijn Werkhoven, Bunnik, Houten, Schalkwijk, Montfoort, IJsselstein en Benschop.

In Schouten 1984 komen de volgende plaatsen uit ons onderzoek aan de orde: Cothen, Langbroek, Bunnik, Houten, Schalkwijk, Montfoort en IJsselstein. Per plaats zijn in dat onderzoek drie echtparen gekozen (evenveel mannen als vrouwen dus), in verschillende generaties: tussen de 20 en 30, tussen de 40 en 50 en boven de 60.

De percentages hebben een relatieve betekenis, en het getal voor een bepaalde plaats kan alleen met dat van een andere plaats binnen hetzelfde onderzoek vergeleken worden. Het is niet mogelijk het getal van een plaats met het getal van dezelfde plaats uit een ander onderzoek te vergelijken vanwege de verschillen in peildata, populatie {p.31}

Tabel 1. *t*-uitvalpercentage in onderzoeken uit 1968 (Van Oyen, 1984 (Schouten) en 1992

	1968	1984	1992
Schalkwijk	89	71	78
Langbroek		58	71
Wijk bij Duurstede			67
Cothen		65	55
Werkhoven	50		55
Bunnik		69	46
Houten	75	45	43
Montfoort	11	33	38
IJsselstein	100		22
Cabauw			17
Lopik			9
Benschop	33		7
Polsbroek			4

(oudere generaties bij Van Oyen en het huidige onderzoek, ook midden- en jongere generaties bij Schouten) of stijl (formeel bij Van Oyen en het huidige onderzoek, informeel bij Schouten).

Ook bij Van Oyen en Schouten ligt het *t*-uitvalpercentage in de Kromme-Rijnstreek hoger dan in de Lopikerwaard. Alleen IJsselstein, waar volgens Van Oyen elke *t* uitvalt, doorbreekt dit beeld.

Tabel 2. slot-*t* in een aantal woorden, in het huidige onderzoek en in dat van Van Veen (1964)

	hoofd	gezicht	geeft	gekookt	geverfd
Wijk	--	--	-	-	--
Coth	- +	--	-	-	--
Lang	--	--	--	--	--
Werk	--	--	--	--	--
Bunn	--	--	--	--	- +
Hout	-	-	--	-	-
Scha	- +	--	--	--	--
Mont	+ +	--	-	- +	+ +
IJss	+ +	- +	- +	-	+
Lop	+ +	- +	- +	+ -	--
Cab	+	+	-	+	+
Pols	+ +	-	-	+	+
Bens	+ +	- +	+ -	-	+ + {p.32}

Van Veen (1964) onderzocht de *t*-uitval in de volgende woorden: *hoofd*, *gezicht*, *geeft*, *gekookt*, *geverfd*. Een vergelijking met het huidige onderzoek staat in tabel 2. een ‘-’ geeft de *t*-uitval aan, een ‘+’ geeft aan dat deze deletie achterwege blijft. Eerst wordt de opgave voor het huidige onderzoek gegeven, dan die van Van Veen. Indien het tweede geval noch ‘+’ noch ‘-’ zijn vermeld, ontbreekt de opgave voor de betreffende plaats bij Van Veen.

In 44 gevallen is er een vergelijking tussen het materiaal van Van Veen en het huidige materiaal mogelijk. In een ruime meerderheid van de gevallen (33) stemt de huidige situatie met de toenmalige overeen. In elf gevallen is er verschil, maar vrijwel steeds (9x) betekent dit, dat waar Van Veen geen *t*-uitval vond, het thans wel het geval is (mogelijk speelt daarbij een rol, dat wij met wat meer informanten per plaats werkten, waardoor de kans om een *t*-uitval tegen te komen wat groter wordt). De *t*-uitval breidt zich dus langzaam uit over het hele onderzochte gebied.

In Benschop vond Van Veen *t*-uitval waar wij die niet aantreffen (in het woord *geef*). In Lopik noteerde Van Veen in het woord *gekookt* één keer wel, en één niet een *t*-uitval, terwijl wij in Lopik bij dat woord nooit een *t*-uitval vonden.

De uitval van de *t* van het woord *hoofd* is weergegeven op kaart 17.

{illustratie} (onderschrift: Kaart 14: *zeis* (naar Van Veen 1956, tegenover p. 98).)

Hypercorrectie van de *t*, dus de *t* juist uitspreken waar die niet hoort, vindt men ook in het Utrechts, bijvoorbeeld in de woorden *zeist* (‘zeis’) en *werft* (‘werf’).

Op kaart 14 zien we dat die hypercorrectie in het westen van de provincie voorkomt (en in het aangrenzende deel van Holland). Dat is opvallend: de hypercorrecte uitspraak van *t* is een reactie op het weglaten van de *t* in woorden waar deze wel hoort, maar het gebied waar hypercorrectie optreedt is nu juist niet het gebied waar dat weglaten van de *t* het meest frequent is. {p.33}

{illustratie}

(onderschrift: Kaart 15: *zeis*.)

Zeist noteerden we in ons onderzoek zowel in de Kromme-Rijnstreek (Werkhoven, Schalkwijk, Bunnik) als in de Lopikerwaard (IJsselstein, Montfoort, Benschop, Cabauw) (kaart 15).

Van *werft* werd maar één geval genoteerd: in Lopik.

Op kaart 15 zien we het optreden van de hypercorrecte *t* in *zeist* in ons eigen onderzoek. Daaruit blijkt dat het verschijnsel in de jaren negentig oostelijker voorkomt dan bij Van Vessem in 1956 het geval was. (zie kaart 14).

We kunnen ook een andere historische vergelijking maken, namelijk met de dissertatie van Van Veen uit 1964. Van Veen (1964, p. 71) trof *zeist* (onder andere) aan in Wijk bij Duurstede, Cothen, Werkhoven en Schalkwijk. Alleen in de twee laatstgenoemde plaatsen komt *zeist* nog steeds voor. Destijds werd *zeist* nergens in de Lopikerwaard aangetroffen. Nu wel, namelijk in 4 van de 6 onderzochte plaatsen; in dit geval moeten we concluderen dat het verschijnsel zich naar het westen heeft uitgebreid.

5. In plaats van een lange klinker in het Algemeen Nederlands heeft het Utrechts vaak een korte (klinkerverkorting): botter (boter), hof(d) (hoofd) ik sprik (ik spreek), hij gift (hij geeft) gekok(t) (gekookt), hucht (hoogte; in Veenendaal).

Op kaart 16 zien we dat klinkerverkorting in het woord *hoofd* vooral voorkomt in Utrecht en het Rivierengebied.

In ons onderzoek vonden wij de vorm *botter* in alle plaatsen van de Kromme-Rijnstreek, met uitzondering van Bunnik. Ook in de steden van de Lopikerwaard (Montfoort, IJsselstein) komt *botter* voor, het platteland heeft het Zuidhollandse *butter*.

De vorm *hof(d)* troffen we alleen aan in de Lopikerwaard, en dan niet in Montfoort en Polsbroek (zie kaart 17).

Uit kaart 17 zou men de indruk kunnen krijgen, dat klinkerverkorting vooral een westelijk verschijnsel is, omdat de vorm *hofd* wel in de Lopikerwaard voorkomt, maar niet in de Kromme-Rijnstreek. We moeten ons echter wel realiseren, dat kaart 17 (en {p.34}

{illustratie} (onderschrift:

het teken voor apocope van de *t*

hofd met klinkerverkorting

het teken voor de lange klinker

heufd met Umlaut

het teken voor weglating van de *h* aan het begin van een woord

hoat

hof met klinkerverkorting + apocope

hoof met lange klinker + apocope

heuf met Umlaut + apocope

oofd met lange klinker + weglating van de *h* aan het begin van het woord

Kaart 16: *hoofd* (naar Van Veen 1964, kaart 2).)

veel andere kaarten) niet meer dan één woord laat zien. Wanneer we de klinkerverkorting zouden illustreren met het woord (*ik*) *sprik*, dat hieronder aan bod komt, dan zouden we een kaartje krijgen dat er totaal anders uit ziet.

De vorm *ik sprik* komt, in tegenstelling tot de voorgaande, juist uitsluitend in de Kromme-Rijnstreek voor, maar dan niet in Wijk bij Duurstede, Werkhoven en Bunnik. *Hij gif(t)* vinden we in het gehele Kromme-Rijngebied, en verder in Lopik, Benschop en Cabauw.

De vorm *gekok(t)* noteerden wij in Langbroek, Werkhoven en Lopik.

Klinkerverkorting komt nog steeds veel voor in het Utrechts, maar bij het ene woord (*gif(t)*) wel vaker dan bij het andere (*gekok(t)*). {p.35}

{illustratie} (onderschrift: Kaart 17 *hoofd.*)

6. Tussen twee klinkers wordt de *d* van het Algemeen Nederlands uitgesproken als *j*: poeier (poeder), goeie (goede), kwaje (kwade), rooie (rode), brooje (broden), hoeie (hoeden), roei (roede; oppervlaktemaat), laaj (lade), Ojik (Odijk), raoje (raderen, wielen).

Dit verschijnsel komt ook in Holland voor, maar het is sterker in Brabant. Weijnen (1954) constateert: ‘In het centrum van ons land (Utrecht, Noord-Brabant, Antwerpen) is de *j*-ontwikkeling het sterkst geweest.’ We kunnen hier denken aan Brabantse expansie aan het eind van de Middeleeuwen en in de Gouden Eeuw.

De *j*-ontwikkeling is ook in de Nederlandse (spreek)taal heel gewoon (*goeie, kwaaije, rooie*). Het dialect van Utrecht heeft echter ook een *j* waar dat in het Nederlands minder gebruikelijk is: *brooie* (‘broden’), *hoeie* (‘hoeden’), *laaie* (‘laden’). Deze vormen zijn in ons onderzoek in het gehele gebied aangetroffen. In De Kromme-Rijnstreek is de gangbare naam voor Odijk *Ojik*.

7. De *g* is soms tamelijk ‘zacht’: deze ‘Brabantse’ *g* wordt wat meer voor in de mond gemaakt, en klinkt ook qua volume wat minder hard (soms nauwelijks hoorbaar) in vergelijking met de noordelijke *g*.

Een ‘zachte’ *g* wordt in Gelderland en ook in het zuiden, in Brabant en Limburg gevonden, evenals in het gebied tussen de grote rivieren. Ook hier zouden we aan Brabantse expansie kunnen denken.

Voor de Vechtstreek noemt Stapelkamp dit verschijnsel niet (Van Veen 1989, p. 166). In de Kromme-Rijnstreek vinden we de ‘zachte’ *g* (meer naar voren uitgesproken met minder luidheid) in vrijwel alle plaatsen. Alleen in Werkhoven hebben we deze klank niet gehoord, maar dat kan toeval zijn.

In de Lopikerwaard is de ‘zachte’ *g* vrijwel niet aangetroffen; Cabauw is de enige plaats waar we deze klank wel noteerden. {p.36}

In de uitspraak van de *g* vinden we dus een opvallend verschil tussen de Kromme-Rijnstreek en de Lopikerwaard. Mogelijk hangt dat verschil zelfs samen met het verschil in godsdienst: de ‘zuidelijke’ *g* vinden we in de rooms-katholieke Kromme-Rijnstreek, maar ook in de katholieke enclave Cabauw in de Lopikerwaard.

8. Ook de *sch* werd vroeger in Utrecht anders uitgesproken dan in het Algemeen Nederlands, namelijk als *sj*.

Deze uitspraak komt ook voor in Zuid-Limburg en in de noordwesthoek van de Veluwe. In Scherpenzeel en Bunschoten-Spakenburg zegt men duidelijk: sjaop (schaap), sjeer (schaar). Vroeger hoorde men in de stad Utrecht een scheldwoord: sjumers (schuimers, straatjongens) Nu hoort men zo nu en dan nog

wel eens: ‘Ik zel je een sjup geve’, waarbij de uitspraak van schup zeer dicht nadert tot sjup.

Ook van dit verschijnsel geeft Stapelkamp voor de Vechtstreek geen voorbeeld (Van Veen 1989, p. 166).

De *sj*-klank is in ons onderzoek nergens gehoord; in de uitspraak van de *sch* is er wel enig verschil tussen Kromme-Rijnstreek en Lopikerwaard. Opvallend is, dat in de Lopikerwaard, waar de ‘zachte’ *g* afwezig is, de *ch* in het dialectwoord *schup* (‘schop’) soms wel wat zachter wordt uitgesproken.

9. Voor een *r* gevolgd door een *d*, *t* of *s* (dentalen) verschijnt de *aa* van de standaardtaal vaak als een *ee*: *peerd*, *peers*, *keers*, *veers*.

{illustratie} (onderschrift:

perd

pèèrd

peerd

Kaart 18: *paard* (naar Van Veen 1964, kaart 10).) {p.37}

{illustratie} (onderschrift: Kaart 19: *paard*.)

Op kaart 18 is de uitspraak van *paard* in Utrecht en aangrenzende gebieden, zoals die dertig jaar geleden was, aangegeven.

In ons onderzoek zijn de resultaten als volgt.

Allereerst *paard*. Als de de standaardtaalvorm, alsmede de vorm *paord*, die alleen in Cothen (bij één spreker) is aangetroffen, buiten beschouwing laten, blijven er drie varianten over: *peerd*, *perd*, en *pèèrd*.

De eerste twee vormen horen bij de Kromme-Rijnstreek. *Peerd* komt in alle zeven onderzochte plaatsen van de Kromme-Rijnstreek voor, daarnaast ook in Montfoort en Benschop.

Perd ontbreekt in het westelijk gedeelte van de Kromme-Rijnstreek (Bunnik, Houten, Schalkwijk) en in de gehele Lopikerwaard.

Alle plaatsen in de Lopikerwaard hebben *pèèrd*; daarnaast hebben, als gezegd, Montfoort en Benschop ook *peerd*. De *pèèrd*-vorm is verder ook in Schalkwijk aangetroffen.

Samengevat:

- de gehele Lopikerwaard heeft de westelijke vorm *pèèrd*; deze wordt verder ook in Schalkwijk gevonden.
- de gehele Kromme-Rijnstreek heeft de oostelijke vorm *peerd*, evenals Montfoort en Benschop.
- het oostelijke gedeelte van de Kromme-Rijnstreek heeft daarnaast *perd*.

Op kaart 19 is de verspreiding van de verschillende varianten weergegeven.

In zijn dissertatie heeft Van Veen (1964, p. 85 e.v.) ‘paard’ uitvoerig behandeld (zie ook kaart 18). Het beeld van de toenmalige situatie, dat daaruit naar voren komt, hebben wij op enkele punten aangevuld met informatie uit het oorspronkelijke materiaal waarop Van Veens dissertatie gebaseerd is. Dit materiaal, lijsten die door de leerlingen van zijn onderwijzersopleiding zijn ingevuld, werd ons door de heer Van Veen welwillend ter {p.38} beschikking gesteld. Op basis van de dissertatie én het originele materiaal hebben we een nauwkeurig overzicht kunnen vormen van hoe de

situatie dertig jaar geleden was. Ook toen was *peerd* een oostelijke vorm. Uitbreiding naar Montfoort en Benschop had nog niet plaatsgevonden.

De vorm *perd*, die bij ons alleen in het oosten van de Kromme-Rijnstreek voorkomt, wordt bij Van Veen eveneens in het uiterste oosten gevonden: Wijk bij Duurstede, Cothen en Langbroek.

In de Lopikerwaard zien we toen en thans de vorm *pèèrd*.

Van *pèèrd* geeft Van Veen verder aan dat het in Schalkwijk voorkomt. Ook wij troffen in Schalkwijk de *pèèrd*-vorm aan.

Het kaartbeeld van 'paard' is de afgelopen dertig jaar eigenlijk ongewijzigd gebleven. De enige verandering is, dat *peerd* nu ook in Montfoort en Benschop voorkomt. Hoe komt dat? Liever dan te spreken van een oostelijke expansie, zouden we het erop willen houden dat *peerd* in ons taalgebied een statusverandering heeft ondergaan: niet langer uitsluitend dialect, maar ook substandaard, dat wil zeggen niet aan een bepaalde streek gebonden. Onzekere dialectsprekers kiezen daarom voor *peerd* als alternatief voor het standaardtalige *paard*, ook in streken waar eigenlijk *pèèrd* autochtoon is.

De situatie bij *vaars* lijkt op die van *paard*, alleen kent het oosten nu niet twee vormen, maar slechts één, *veers*. Het westen, de Lopikerwaard dus, heeft in alle plaatsen *vèèrs*. Ook *vaars* is door Van Veen (1964, p. 87 e.v.) uitgebreid behandeld. Dertig jaar geleden kende de gehele Lopikerwaard *vèèrs*, en de Kromme-Rijnstreek *veers*. Daarnaast zien we een vorm *vers* in het uiterste oosten van de Kromme-Rijnstreek (Cothen, Wijk bij Duurstede), zodat het kaartbeeld van 'vaars' dertig jaar geleden als twee druppels water leek op dat van 'paard'. In het huidige kaartbeeld is *vers* geheel verdwenen.

De ontwikkelingen in het gehele gebied zien er dan over de afgelopen dertig jaar als volgt uit:

- de oostelijke vorm *veers* is stabiel gebleven in het Kromme-Rijngebied.
  - de oostelijke vorm *vers*, die dertig jaar geleden nog hetzelfde spreidingsgebied kende als *perd*, is thans verdwenen.
  - de westelijke vorm *vèèrs* is stabiel gebleven in de Lopikerwaard.
- Tenslotte zij nog opgemerkt, dat in Cothen en Lopik *vaors* is opgetekend.

We proberen nu tot een synthetiserende beschouwing over de ontwikkelingen van *paard* en *vaars* te komen:

- westelijk *èè* en oostelijk *ee* zijn stabiel gebleven.
- voor de meest 'zwakke' vorm, de *ě*, die zich oorspronkelijk in het oosten van het Kromme-Rijngebied ophield, is de ontwikkeling verschillend: *perd* heeft zich (globaal in hetzelfde gebied) weten te handhaven *vers* is verdwenen.

Er zijn twee vragen, die door de laatste conclusie onmiddellijk worden opgeroepen, namelijk: {p. 39}

1. Hoe komt het dat de ontwikkeling van *perd* en *vers* dialectgeografisch gezien zo verschillend is?
2. Bestaan er nu werkelijk twee woorden voor 'paard' naast elkaar in (het oosten van) het Kromme-Rijngebied?

Met betrekking tot de eerste vraag kunnen we stellen dat het patroon waarbij het ene woord (klankontwikkeling) zich wel doorzet of handhaaft, en het andere niet, in de dialectologie heel bekend is. De *huus/hoes*-grens loopt in Nederland veel oostelijker

dan de *muus/moes*-grens. Dit verschijnsel wordt ‘lexicale diffusie’ genoemd. Als belangrijkste oorzaak van lexicale diffusie wordt wel het verschil in gebruiksfrequentie gezien. Ook bij het verschil tussen *perd* en *vers* zou dat heel goed een rol kunnen spelen. *Paard* is een heel alledaags woord, maar om een *vaars* van bijvoorbeeld een *pink* te kunnen onderscheiden, moet je eigenlijk wel van een boerderij komen. Voor veel mensen is een koe een koe, zelfs als het een (jonge) stier is, ongeacht de leeftijd. Een antwoord op de tweede vraag is, dat *perd* en *peerd* inderdaad naast elkaar (en door elkaar) gebruikt worden. Van de 21 informanten in het Kromme-Rijngebied is het overzicht in tabel 3 samengesteld (standaardtalig *paard* laten we buiten beschouwing).

Tabel 3. Dialectvarianten van het woord *paard* per spreker

		peerd	perd	paord	pèèrd
Wijk	1	x	x		
	2	x	x		
	3	x			
Coth	1	x	x	x	
	2	x	x		
	3				
Lang	1				
	2		x		
	3	x	x		
Werk	1	x			
	2	x	x		
	3	x			
Bunn	1	x			
	2	x			
	3	x			
Hout	1	x			
	2	x			
	3	x			
Scha	1	x			
	2	x			
	3	x			

Er zijn 7 *perd*-zeggere. Op één na zeggen alle *perd*-zeggere ook *peerd*. Er is zelfs een spreker, bij wie drie vormen (*perd*, *peerd* en *paord*) door elkaar lopen. {p.40}

Bij *kaars* zien we het bekende patroon: de Kromme-Rijnstreek heeft *keers*, de Lopikerwaard *kèèrs*. Bovendien komen we in vrijwel de gehele Kromme-Rijnstreek (met uitzondering van Bunnik en Houten) *kaors* tegen, waarschijnlijk een ontwikkeling van jongere datum.

Bij *paors* heeft de ontwikkeling zich nog sterker doorgezet: het is inmiddels de meestvoorkomende vorm, zowel in het Kromme-Rijngebied (Wijk bij Duurstede, Langbroek, Bunnik, Schalkwijk) als in de Lopikerwaard (Montfoort, Lopik, Benschop). Opvallend is dat *peers*, door Meertens nog genoemd, nu helemaal van het toneel is verdwenen. De westelijke vorm *pèèrs* is in nog maar drie plaatsen gehandhaafd: IJsselstein, Cabauw en Polsbroek.

10. Soms wordt ook in andere woorden de *aa* van het Algemeen Nederlands als *ee* uitgesproken: zwevel (zwavel), negel (nagel), leegste (laagste) kees (kaas) en hering (haring).

In de laatste drie woorden is dit umlaut van de lange vocaal *aa*.

De verspreiding van de verschillende varianten van *kaas* in de provincie Utrecht, en de aangrenzende gebieden, zoals die zo'n dertig jaar geleden was, is weergegeven op kaart 20.

We zien op deze kaart dat het zuidwesten *kèès* heeft, het oosten *kees*, en een gebiedje in het noordoosten (buiten ons huidige onderzoeksgebied) *keis*.

{illustratie} (onderschrift:

kèès

kees

keis

kaas

Kaart 20: *kaas* (naar Van Veen 1964, kaart 9.) {p.41}

{illustratie} (onderschrift: Kaart 21: *kaas*.)

In ons materiaal is de *ee* zo goed als verdwenen. We noteerden nog *leegste* in Houten, *kees* in Langbroek en *hering* in Werkhoven: alle drie vindplaatsen in de Kromme-Rijnstreek. In Cabauw vonden we *lèègste*. De *èè*-klank is echter vooral gebruikelijk in *kèès* en *hèèring*. *Kèès* werd gezegd in Langbroek (naast *kees*), Houten (hier werd bij gezegd dat het een verouderd woord betrof) en Schalkwijk. Verder in de gehele Lopikerwaard met uitzondering van de steden Montfoort en IJsselstein (kaart21). *Hèèring* komt voor in Wijk bij Duurstede en Langbroek en de gehele Lopikerwaard met uitzondering van Polsbroek.

{illustratie} (onderschrift: Kaart 22: umlaut van lange vocaal (Weijnen 1966).) {p.42}

{illustratie} (onderschrift: Kaart 23: umlaut van lange vocaal.)

11. De umlaut van de lange vocaal geldt ook voor woorden in het Algemeen Nederlands met een *oe* die in het oosten als *eu* uitgesproken worden: greun (groen), breur (broer). Daarnaast hebben we in het Algemeen Nederlands woorden met een *oo* die in het oosten ook als een *eu* gerealiseerd worden: hier ook een voorbeeld van umlaut van de lange vocaal. De grens van deze umlaut loopt noord-zuid door Oost-Utrecht.

Kaart 22 geeft het verloop van de umlautgrens dertig jaar geleden aan (zie ook de *heuf(d)*-vormen op kaart 16).

In ons onderzoek vinden we dit alleen in het uiterste oosten. De vorm *breur* ('broer') werd aangetroffen in Wijk bij Duurstede, Cothen en Langbroek. *Greun* ('groen') werd alleen in Langbroek gezegd (kaart 23).

12. In Utrecht vindt men *ei*-vormen voor *ee* in Algemeen Nederlands: meester, teiken (teken), deijlen (delen). Dit geldt behalve voor oostelijk Utrecht ook voor Limburg, Brabant en de Veluwe.

In ons onderzoek komt dit niet voor. Wel moet opgemerkt worden, dat *meester* in Houten en Schalkwijk als *mister* uitgesproken wordt.

13. Voor *r + f* vinden we in Utrecht vormen als *gevarf(d)* of *gevaref(d)* (= *geverfd*) [soms ook met weglating van de *t*], *arf* of *aref* (= *erf*) tegenover Zuidhollandse vormen: *gevurfd* en *wurf(t)* [met hypercorrecte *t*]. De grens tussen beide vormen loopt ongeveer noord-zuid over de stad Utrecht (kaart 24)

De *ǣ*, doorgaans gerekt tot *aa*, vinden we alleen in de Kromme-Rijnstreek; zeldzaam in *a(a)rf* (alleen in het oosten: Wijk bij Duurstede, Cothen en Werkhoven) en *waarf* (alleen Werkhoven) (kaart 25), frequenter in *gevaarf* (Wijk bij Duurstede, Cothen, Werkhoven), *gevaarfd* (Wijk bij Duurstede) en *gevarf* (Houten, Schalkwijk).

De *ũ* in (*w*)*urf* treffen we in de vorm *wurf* aan in Montfoort, Polsbroek en Benschop, en als *urf* in Cabauw (kaart 25). Alleen in Lopik en IJsselstein ontbreekt de *ũ* (voor zover {p.43})

{illustratie} (onderschrift:

wurf

arf

Kaart 24: *werf-erf* (naar Van Veen 1964, kaart 14.)

het de Lopikerwaard betreft). In de Kromme-Rijnstreek zijn we *wurf* ook tegengekomen, en wel in Houten en Werkhoven; Cothen heeft *urf* (kaart 25). De vorm *gevurfd* is maar één keer genoteerd, in Cabauw.

14. In het oostelijk gedeelte van de provincie, de Veluwe en de verdere oostelijke

{illustratie} (onderschrift: Kaart 25: (*w*)*erf*.) {p.44}

{illustratie} (onderschrift: Kaart 26: Westgermaanse *i* en *u* (naar Weijnen 1966).

Aan de oostzijde van de lijn zijn de Westgermaanse *i* en *u* in de meeste woorden als *ie* respectievelijk *uu* voortgezet (*diek*, *huus*); in het westen heeft een ontwikkeling tot *ij* respectievelijk *ui* plaatsgevonden (*dijk*, *huis*); ook andere tweeklanken (*ai*, *oi*) komen in dit gebied wel voor (zie kaart 7 en kaart 28).)

gewesten vinden we in plaats van de tweeklanken *ij* en *ui* nog de oude monoftongen *ie* en *uu*, b.v. *diek* (*dijk*) en *huus* (*huis*). De grenslijn van deze diftongen benadert de lijn van de Utrechtse heuvelrug (kaart 26).

In ons onderzoek vinden we deze oude monoftongen niet.

{illustratie} (onderschrift: Kaart 27: *uit*.) {p.45}

Wel verdient de *ui*-uitspraak onze bijzondere aandacht: in de Lopikerwaard (met uitzondering van het westen: Cabauw en Polsbroek) wordt deze gerealiseerd als *oi*: *hois*, *oit* (kaart 27). Het is een zeer opvallend verschijnsel. De sprekers zelf zijn zich van deze eigenaardigheid ook terdege bewust, zoals blijkt uit het zinnetje waarmee deze uitspraak wordt bespot: ‘er zit een mois in de schoit, gooi ’m eroit met een kloit’. Van Veen (1966, p. 9 en 10) constateerde eveneens in de Lopikerwaard een *oi*-uitspraak van *ui*, ook in Polsbroek (thans geen *oi* aangetroffen) en bovendien in Houten. Met de *oi*-uitspraak van *ui* sluit de Lopikerwaard, net als bij de *èè*-uitspraak van *ei*, aan bij het gebied tussen de grote rivieren (kaart 28).

{illustratie} (onderschrift:

Kaart 28: *uit* (naar ANKO kaart 12).

De lijn geeft de noordgrens van de *oit*-uitspraak weer; in dit gebied komen ook wel andere vormen voor (met name *uit* en *öt*.)

2. Schematisch overzicht van de Utrechtse klankverschijnselen

Van alle hierboven behandelde verschijnselen geven we in het onderstaande schema kort (en dus abstraherend van de details) weer waar ze voorkomen.

	Lopikerwaard	Kromme-Rijn
A.		
1. <i>ǎ</i> > <i>ǒ</i> ('brocht')	ja	ja
2. <i>ee</i> > <i>eu</i> ('teugen')	ja	soms
3. <i>ě</i> > <i>ǒ</i> voor <i>r</i> ('dorde')	<i>in Korsemis</i>	<i>in Korsemis</i> in het oosten <i>a</i> {p.46}
4. <i>ě</i> > <i>ĩ</i> voor <i>n</i>	ja	ja
5/6. <i>oo/ee</i> ('boewem'/'stiejen')	ja	ja
7. <i>oo</i> > <i>eu</i> ('deur')	ja	ja
8. <i>ei</i> > <i>ai</i> ('klain')	ja	ja
9. <i>ǒ</i> > <i>ũ</i> ('upperman')	ja	ja
10. <i>cht</i> > <i>ft</i> ('schiftig')	nee	nee
11. <i>tje</i> > <i>tsjie</i> ('hantsjie')	nee	nee
12. <i>nuw/nuut</i>	ja	ja
13. ik doet	ja	ja
14. <i>liggen</i> = <i>leggen</i>	ja	ja
15. <i>je</i> > <i>ie</i>	ja	ja
16. <i>lopen</i> > <i>lope</i>	ja	ja
17. <i>e</i> -apocope ('fiets')	ja	ja
18. <i>ts</i> > <i>s</i> ('klesse')	ja	ja
{/table}		
B.		
1. <i>aa</i> > <i>ao</i> ('toafel')	ja	ja
2. <i>ǎ</i> > <i>aa</i> ('haand')	ja	ja
3. <i>ind</i> > <i>ijnd</i> ('kijnd')	ja	ja
4. <i>t</i> -uitval ('Utrech')	ja	ja
5. klinkerverkorting ('botter')	ja	ja
6. <i>d</i> > <i>j</i> ('brooje')	ja	ja
7. 'zachte' <i>g</i>	nee	ja
8. <i>sch</i> > <i>sj</i> ('sjup')	nee	nee
9. <i>aa</i> voor <i>r</i> ('paard')	<i>èè</i>	<i>ee/è</i>
10. <i>aa</i> > <i>ee</i> ('kees')	nee	oostelijk
11. umlaut ('breur')	nee	oostelijk
12. <i>ee</i> > <i>ei</i> ('meister')	nee	nee
13. <i>ě</i> > <i>rf</i> ('werf')	<i>u</i>	<i>u/a(a)</i>
14. oude monoftongen ('huus')	nee	nee

3. Overeenkomsten en verschillen binnen het onderzochte gebied

Uit het bovenstaande schema kunnen de volgende conclusies getrokken worden.

De meeste verschijnselen die Meertens en Van Veen genoemd hebben als typerend voor het Utrechts, komen ook in de nu onderzochte zuidelijke dialecten van Utrecht voor. De volgende verschijnselen zijn echter (vrijwel) afwezig:

- de combinatie *ft* voor *cht* ('schiftig'). (A10) (eenmaal in Schalkwijk)
- de verkleinwoorduitgang met *s*: *tsjie* ('hantsjie'). Deze vorm is beperkt tot de stad Utrecht. (A11.)
- de uitspraak van *sch* als *sj* ('sjup'). (B.8). {p.47}
- de *ei* in woorden die in het Nederlands een *ee* hebben ('meister') (B.12) (door Meertens is dit verschijnsel Middeleeuws-Utrechts genoemd).
- de oude monofongen *ie* en *uu* voor *ij* en *ui* ('diek'; 'huus') (B.14). Deze komen oostelijk van het hier onderzochte gebied voor.

Er zijn geen grote verschillen tussen de Lopikerwaard en de Kromme-Rijnstreek. Op drie punten wijkt het Kromme-Rijngebied als geheel af van de Lopikerwaard:

- in de Kromme-Rijnstreek komt de 'zachte' *g* wel voor, in de Lopikerwaard (met uitzondering van Cabauw) niet (B.7);
- voor *r* + consonant is de *aa* uit het Algemeen Nederlands in de Lopikerwaard tot *èè* ('pèèrd') geworden, in de Kromme-Rijnstreek tot *ee* ('peerd') (B.9).
- voor *rf* is de *ě* uit het Algemeen Nederlands in de Lopikerwaard en de Kromme-Rijnstreek tot *ŭ* geworden ('wurf', 'gevurfd'), in de Kromme-Rijnstreek daarnaast ook tot *(a)a* ('wa(a)rf', 'geva(a)rfd') (B.13).

Op eveneens drie punten wijkt het oostelijke gedeelte van het Kromme-Rijngebied (Wijk bij Duurstede, Cothen, Langbroek, soms ook Werkhoven) af van de Lopikerwaard, maar ook van de westelijke helft van het Kromme-Rijngebied. Bij de volgende verschijnselen laat het oosten van de Kromme-Rijnstreek een van de rest van het gebied afwijkende klank horen:

- een *ǎ* in *Karsemis* (A.3)
  - een *ě* in *perd* (B.9)
- Verder is de umlaut van lange vocaal ('kees'; 'breur'; 'greun') (B.10, B11) kenmerkend voor dit gebied.

Het zuiden van de provincie Utrecht vormt in dialectologisch opzicht een homogeen gebied. Opvallend is, dat er zelfs net zo veel isoglossen dwars door het Kromme-Rijngebied lopen als tussen Kromme-Rijngebied en Lopikerwaard, maar nogmaals: hun getal is zeer gering.

4. Enkele andere verschijnselen in het Zuidutrechts

De hierboven genoemde kenmerken zijn alle afkomstig uit de lijst van Meertens en Van Veen. Bij het samenstellen van de woordenlijst (hoofdstuk 3) vielen ons echter nog een drietal kenmerken op, die niet in die lijst genoemd worden.

C.

1. Bij een woord dat eindigt op een (voormond-)klinker, verglijdt de klinker naar een *j*.

In de standaardtaal kennen we deze verglijding na centrale klinkers (*ee, eu*). In de Zuidutrechtse dialecten vinden we de *j* ook na *oe* en *aa*: *koei, slaai*. Een verschijnsel dat hier sterk op lijkt, is de intervocalische verzwakking van *d* tot *j* (B.6). {p.48}

De vormen *koei* en *slai* zijn we in alle plaatsen tegen gekomen. Schalkwijk heeft ook *kaai*, in Langbroek troffen we de vorm *ik doei*.

2. Soms vindt verwisseling ('metathesis') van *l* en *r* plaats: *kelver* ('kervel'), *wulver* ('wervel'). Van Loey (1970, p.73) beschouwt dit als een van oorsprong Brabants verschijnsel.

De vormen *kelver* en *wulver* zijn beide in Lopik opgetekend, maar het is niet uitgesloten dat ze een groter verspreidingsgebied kennen.

3. Soms vinden we *-em* (*e* uitgesproken als in *de*) waar het Nederlands *-ing* heeft: *bukkem* ('bokking'), *bunsem* ('bunzing')

De vorm *-ing* is oorspronkelijk een verkleinwoordsuffix (Van Loey 1970, p. 209). De verzwakking van *i* tot *e* (schwa) heeft misschien de overgang van *ng* tot *m* bewerkstelligd, omdat de onbeklemtoonde *e* niet door *ng* gevolgd kan worden.

Bukkem (in IJsselstein en Polsbroek *bokkem*) vinden we in alle plaatsen, behalve Cothen, Bunnik en Cabauw.

Bunsem komt in de Kromme-Rijnstreek alleen in Houten voor, en in de Lopikerwaard in Montfoort, Benschop, Lopik en Polsbroek. Het hiervan afgeleide werkwoord *bunsumme* is zeer algemeen, en ontbreekt alleen in Bunnik en Houten.

Bij twee woorden uit de woordenlijst valt aan een zelfde ontwikkeling te denken: *bekkem* ('stadsomroeper', Montfoort) en *zeisem* ('zeis', Langbroek en Houten).

Van Veen (1964, p. 70) trof in Eemdijk de vorm *zeising* aan. Zou *zeisem* zich, net als *bukkem* en *bunsem*, uit dit *zeising* ontwikkeld kunnen hebben? Dan is de Eemdijkse vorm een relict, en heeft het oosten van de provincie Utrecht en de Veluwe, waar blijkens kaart 15 *zeisem* algemeen is, de overgang *-ing* > *-em* op grote schaal plaatsgevonden.

In *bekkem*, ontstaan uit *bekken*, zou wellicht de *n* door assimilatie aan de *k* tot *ng* geworden kunnen zijn, waarna de overgang tot *-em* mogelijk was. Het blijft echter een speculatie, omdat we de tussenvorm *bekking* nergens hebben aangetroffen.

5. Zuid-Utrecht op de dialectkaart van Nederland

Als we buiten de grenzen van het hier onderzochte gebied kijken, dan is de vraag die automatisch op ons af komt: wat is de plaats van het zuidelijke Utrechts op de dialectologische indelingskaart van Nederland?

Het zuiden van de provincie Utrecht grenst in het westen aan Zuid-Holland, in het oosten aan een gebied dat bestaat uit de Utrechtse Heuvelrug, de Gelderse vallei en de Veluwe, terwijl in het zuiden de Lek de grens vormt met het Rivierengebied: Betuwe, Vijfheerenlanden en Alblasserwaard.

De brede rivier lijkt zo op het eerste gezicht een geweldige barrière voor het doorgeven van dialectverschijnselen, maar de praktijk wijst anders uit.

Vooraf bij het bestuderen van de dialectkaarten valt vaak op dat de overeenkomst van het zuiden van Utrecht met het Rivierengebied veel groter is dan die met de Veluwe of Zuid-Holland benoorden de Lek. De *t*-apocope, de meest kenmerkende eigenschap van {p.49} het Utrechts, kan goed bekeken worden op de kaart van *gezicht* (kaart 12).

Geapocopeerde vormen vinden we in Zuid-Holland alleen in de stadsdialecten: Dordrecht, Rotterdam, Delft, Den Haag en Leiden. Ook op de Veluwe komt apocope van *t* maar sporadisch voor. Algemeen is dit verschijnsel daarentegen in Utrecht (vooral het zuiden van de provincie) en de gehele Betuwe.

Een al even typisch Utrechts verschijnsel als de klinkerverkorting vinden we op de *hoofd*-kaart (16). Deze kaart laat zien hoe de Neder-Betuwe aansluit bij het zuiden van Utrecht, niet alleen wat betreft het apocoperen van *t*, maar ook in het verkorten van de klinker.

De rekking van *a* tot *aa* wordt ook als een duidelijk Utrechts kenmerk beschouwd. Op de *hand*-kaart (10) vinden we die rekking maar een enkele keer in Zuid-Holland (langs de grens met Utrecht), wat vaker op de Veluwe en weer volop in Utrecht en het Rivierengebied, tot en met de Alblasserwaard.

Tenslotte de vorm *perd*, die we naast het oostelijke *peerd* en het westelijke *pèerd* aantreffen in een klein gebiedje rond Wijk bij Duurstede. Een blik op de kaart *paard* (18) leert dat de oosthoek van het Kromme-Rijngebied geen eilandje is: aan de overzijde van de Lek wordt het *perd*-gebied voortgezet.

Ook lexicaal ontbreekt het niet aan overeenkomsten. Zo'n typisch Betuwse uitdrukking als *wa'k zegge wil en liege nie* troffen we in alle door ons onderzochte plaatsen aan. Kaart 119 van de Taalatlas toont de varianten van het woord *onkruid*. De variant *ruig(te)*, in ons onderzoek in alle plaatsen met uitzondering van Wijk bij Duurstede, is geconcentreerd rond de Lek. In Zuid-Holland komt het buiten de Krimpenerwaard, Alblasserwaard en Vijfheerenlanden (waar *ruig(te)* de enige vorm is) maar vier keer voor: één keer in Rotterdam en drie keer in het grensgebied met Utrecht. Zeer karakteristiek is de benaming voor het moedervarken: *zeug* zegt men in Holland en Zeeland, *mot(te)* in het oosten en *zog* deelt Utrecht met het gebied ten zuiden van deze provincie.

Deze voorbeelden kunnen aangevuld worden met grote aantallen andere, met name uit publikaties van Heeroma (1959) en Hol (1959 en 1965). Heeroma sprak op grond van de Brabantse taalverschijnselen in het Utrechts van een Brabantse expansie (1959, p. 20). Hol (1959) noemde Utrecht, met het voorbehoud van een vraagteken, een 'Brabants filiaal'.

Ook Kloeke (1935) veronderstelde Brabantse invloed naar het noorden: 'Meer en meer is mij duidelijk geworden, dat een isoglossennet met een zuidelijke kern zelfs nog tot boven onze grote rivieren reikt, vooral in het centrum van ons land.' (1935, p. 107). Een overzicht van de door de genoemde dialectologen geconstateerde brabantismen in Utrecht gaf Van Veen in hoofdstuk VI van zijn dissertatie (*Utrecht en Brabant*). Hij gaf daarbij tevens een historische verklaring voor de Brabantse invloed op het Utrechts: 'Brabant steeg [in de loop der Middeleeuwen] steeds in macht en ook cultureel is Brabant aan het eind van de Middeleeuwen het belangrijkste geweest, totdat in de strijd tegen Spanje Holland de hegemonie in de Nederlandse gewesten overneemt. Aan invloed van Brabant op Utrecht kan te eerder gedacht worden, omdat Brabant in het gebied tussen de grote rivieren bezittingen had.' (Van Veen 1964, p. 100).

Op veel dialectkaarten, ook de bekende van Daan uit 1969, verschijnt de provincie {p.50} Utrecht als een soort wig tussen oost en west. Hol schreef in 1959 naar aanleiding van enkele kaarten uit de Taalatlas: 'Verschillende van de 90 kaarten, die tot nu toe geplubliceerd zijn, tonen een middengedeelte, waarin een benaming van hetzelfde type wordt gebruikt of een bepaald verschijnsel op het terrein van de klank

valt op te merken, terwijl zowel de taal van de streek ten westen als van die ten oosten ervan een andere benaming of een ander verschijnsel kent.' (p. 184-185).

Hoewel we de historische voortgang natuurlijk niet precies kennen, lijkt het vaak of een vanuit het zuiden komende beweging het oorspronkelijk zeer geleidelijke verloop (oost-west) van het dialectlandschap ten noorden van de grote rivieren heeft verstoord.

Het dialect van het zuiden van de provincie Utrecht lijkt daardoor nog het meest op dat wat er onmiddellijk ten zuiden ervan gesproken wordt. De Lek, toch een van de breedste rivieren van ons land, vormt nauwelijks een dialectgrens.

6. Ontwikkelingen in het Zuidutrechts gedurende de afgelopen dertig jaar

Het bovenstaande heeft betrekking op het 'ruimtelijke aspect' van het Utrechts. In dit hoofdstuk hebben we echter ook gekeken naar de dimensie 'tijd', door de huidige resultaten te vergelijken met die welke Van Veen zo'n dertig jaar geleden verzamelde. We kunnen daardoor de ontwikkeling van het zuidelijk Utrechts in drie decennia, min of meer één generatie, volgen. De conclusie luidt, dat het Utrechts in dertig jaar tijds niet veranderd is. De isoglossen ('taalgrenzen') die er toen liepen, lopen er nu nog. In een enkel geval (vers) is er een woord van de kaart verdwenen.

Hoe komt dat? Voor een deel is het een gevolg van de wijze waarop we naar het dialect gevraagd hebben. We zochten niet een beeld van de actuele taalsituatie, maar we hebben de, over het algemeen wat oudere, informanten gevraagd wat zij zich herinnerden als het meest authentiek Utrechts. Vaak putte men dan uit een herinnering van vele tientallen jaren.

Het viel natuurlijk ook niet te verwachten dat de isoglossen de afgelopen jaren verschoven zouden zijn. Verschuivende isoglossen veronderstellen een situatie waarin een spreker iets ontleent aan een naburig dialect. Dat gebeurt niet. Er wordt kolossaal veel ontleend, maar het is allemaal ontlending aan het Nederlands.

De dialecten in het naoorlogse Nederland hebben een aardverschuiving doorgemaakt. Er is in de laatste dertig jaar meer veranderd dan in de driehonderd jaar ervoor. Maar alle veranderingen wijzen één kant op: die van het Nederlands. In ons onderzoek blijft de vernederlandsing van het dialect buiten beschouwing. Daar is een ander type onderzoek voor nodig. Wij hebben ons geconcentreerd op het authentieke dialect, en aan alles wat daar aan Nederlandse invloeden in optreedt, hebben we geen aandacht besteed. Die 'authentieke kern' van het dialect, hoe marginaal ook geworden in het dagelijkse taalverkeer, blijkt de afgelopen dertig jaar onveranderd te zijn gebleven. {p.51}

3. Woordenlijst

Vanwege de voor een woordenboek korte projectduur (zestien maanden) en het redelijk grote gebied (dertien plaatsen) kon van begin af aan niet gestreefd worden naar een allesomvattend woordenboek. Elke informant kon maar één keer bezocht worden, en er zijn nu eenmaal fysieke grenzen aan het aantal woorden dat iemand in één middag of avond redelijkerwijs kan vertalen, temeer daar er voor het taalkundige hoofdstuk ook zinnetsjes in het dialect vertaald moesten worden. We hebben ons dus beperkingen moeten opleggen in het aantal woorden dat we de informanten voorlegden, en als streefgetal hebben we het aantal van 350 woorden en uitdrukkingen aangehouden; proefondervindelijk bleek dit het maximaal-doenlijke te zijn.

Het criterium om te bepalen welke woorden we de informanten zouden voorleggen, was eenvoudig: we wilden woorden hebben die zo ver mogelijk van het standaard-Nederlands af zouden staan. Dat betekent dus, dat het woord niet alleen in fonetisch/fonologisch opzicht van het standaard-Nederlands moest afwijken (dat wil zeggen: een andere klinker, het verdwijnen van de *t* aan het woordeinde enzovoort). We zijn echt op zoek geweest naar woorden die in het standaard-Nederlands niet, of op een heel andere manier voorkomen, zodat je eigenlijk het dialect zelf moet spreken om te weten wat het woord betekent.

De reden om op die manier de woorden te selecteren, ligt voor de hand: op die manier ontstaat er een aantrekkelijke lijst van 'vreemde' woorden. Er schuilt ook een wetenschappelijk motief in, omdat deze woorden het eerst uit de (omgangs)taal zullen verdwijnen. Ze worden immers niet meer door iedereen begrepen. Een boekstaving van een verdwijnend dialect zal dus in de eerste plaats een inventaris van dit soort woorden moeten worden.

Er zitten natuurlijk ook nadelen aan deze wijze van selecteren. Het belangrijkste is wel, dat het dialect vreemder lijkt dan het in feite is. De selectie is natuurlijk niet representatief voor het dialect, maar vormt veeleer, oneerbiedig gezegd, een 'rariteitenkabinet'.

De bronnen waar we bij onze selectie uit hebben geput, zijn de volgende:

1. *Taal en leven in de Utrechtse Vechtstreek*, uitgegeven door dr. T. van Veen naar een handschrift van Chr. Stapelkamp; dit is het meest volledige woordenboek van dialecten die in (een deel van) de provincie Utrecht gesproken worden, en alleen daarom al belangrijk vergelijkingsmateriaal. In deze lijst komen 2070 woorden en uitdrukkingen ('lemmata') voor. Na een selectie, waarbij die woorden werden verwijderd die a) sterk op het standaard-Nederlands lijken of b) heel specifieke vaktermen zijn, bleven 338 woorden en uitdrukkingen over.

Een groot deel hiervan komt ook in de Kromme-Rijnstreek en de Lopikerwaard voor. Dat is natuurlijk niet verwonderlijk bij gebieden die betrekkelijk dicht bij elkaar liggen. De 338 geselecteerde woorden zijn aanvankelijk stuk voor stuk aan enkele informanten (uit diverse plaatsen) voorgelegd. De woorden en uitdrukkingen die niemand bleek te {p.52} kennen (zo'n vijftig stuks), zijn vervolgens uit de lijst verwijderd.

De vijftig verwijderde woorden maken ruimte voor nieuwe woorden, die uit de volgende bronnen komen:

2. *De Reeks Nederlandse Dialektatlassen (RND)*, en wel de delen 10, *Oost-Noord-Brabant, de Rivierenstreek en Noord-Nederlands-Limburg*, vervaardigd door A.R. Hol en J. Passage (1966) en 17, *Zuid-Holland en Utrecht*, vervaardigd door L. van Oyen (1968). De geëxcerpeerde plaatsen zijn:

Wijk bij Duurstede, L 1

Montfoort, E 217

IJsselstein, E 224

Vreeswijk, E 225

Houten, E 227

Werkhoven, E 231

Polsbroek, K 21

Schalkwijk, K 37

(de coördinaten hebben betrekking op de in de dialectgeografie gebruikte codering).

Ook hier zijn we weer op zoek gegaan naar woorden die sterk van het standaard-Nederlands afwijken, evenals bij trouwens alle hierna te noemen bronnen, met

uitzondering van de laatste. Grote afwijkingen van het standaard-Nederlands zijn overigens in RND niet vaak te verwachten: het gaat hier tenslotte om een vertaling van 142 heel alledaagse zinnestelsels in het dialect.

3. De teksten op het grammofonplaatje behorende bij het boek *Utrechts* van T. van Veen en B. van den Berg. Van deze teksten is in het boekje (op p. 13 tot en met 19) een transcriptie te vinden. Gebruikt werden de teksten uit de volgende plaatsen:

Overlangbroek, L 1

Lopikerkapel (Uitweg), K 29

Achterberg, L 8a

Lopik, K 23

Schalkwijk, K 37

IJsselstein, E 224

Willige Langerak, K 22

4. Dialectopnamen aanwezig op het P.J. Meertensinstituut te Amsterdam. De opnamen zijn gemaakt voor het hierboven genoemde boekje, en betreffen dezelfde plaatsen, maar zijn ten opzichte van het grammofonplaatje natuurlijk meer uitgebreid.

5. Materiaal uit het 'archief Van Veen': lijsten die vroeger door zijn studenten zijn ingevuld. Het gaat hierbij om de volgende plaatsen:

Bunnik, E 228

Cothen, K 38

Jutphaas, E 223

Lopik, K 23

Odijk, E 230

Montfoort, E 217

Neerlangbroek, E 231a

Schalkwijk, K 37

Werkhoven, E231 {p.53}

Wijk bij Duurstede, L 1

6. Een lijst aangeleverd door dr. C.G.Th. Vernooij te Cothen, aangevuld door P. Heijmink Liesert te Schalkwijk.

7. De lijst met 'typische dialectwoorden' die door de Stichting Vrienden van de Streektaal Ablasserwaard en Vijfheerenlanden is aangeleverd voor het dialectenboek *Kroesels op de bozzem*, uitgegeven ter gelegenheid van de dialectendag op 16 maart 1991 gehouden te Den Bosch (zie Berns 1991).

8. Last but not least: de woorden die de informanten zelf aandroegen. Hier is verder geen selectie op gepleegd. Onder deze woorden komen dan ook vormen voor die niet heel sterk van het Nederlands afwijken, en die soms (met enig nadenken) wel te interpreteren zijn. Die woorden zijn niet steeds een vast bestanddeel van de lijst gaan vormen. Als er achter een woord maar één of twee vindplaatsen staan, is het niet bij voorbaat uitgesloten dat het woord elders ook voorkomt.

Zo ontstond een lijst die in totaal 291 woorden omvatte. Elk van die 291 woorden is aan de informanten voorgelegd, met de vraag of men het woord kende (in deze of in een afwijkende vorm) en, indien het woord bekend was, welke betekenis het had. Was het woord bij tenminste één informant in een bepaalde plaats bekend, dan wordt dat in de woordenlijst aangegeven door de naam van die plaats (in afgekorte vorm) achter het woord te plaatsen. De gebruikte afkortingen zijn:

KRS = Kromme-Rijnstreek

Wijk = Wijk bij Duurstede
Lang = Langbroek
Coth = Cothen
Werk = Werkhoven
Bunn = Bunnik
Hout = Houten
Scha = Schalkwijk

LPW = Lopikerwaard
IJss = IJsselstein
Mont = Montfoort
Bens = Benschop
Lop = Lopik
Cab = Cabauw
Pol = Polsbroek

Bij meer varianten, of meer betekenis mogelijkheden, wordt in de lijst telkens gespecificeerd in welke plaatsen de betreffende variant of de betreffende betekenis is opgetekend. Daarbij worden de plaatsen gegroepeerd naar de gebieden (Kromme-Rijnstreek en Lopikerwaard); de volgorde waarin de plaatsen genoemd worden, is geografisch: van oost naar west.

Heel vaak zal men in de lijst overigens kunnen constateren dat in één plaats meer varianten of betekenissen zijn genoteerd. Niet zelden werden zelfs verschillende {p.54} varianten of betekenissen bij een en dezelfde informant opgetekend. Vaak wordt een woord geïllustreerd met een voorbeeldzin. Deze zinnen komen ook uit de interviews, en van elke zin wordt aangegeven waar deze is opgetekend.

De aldus tot stand gekomen lijst is met een aantal andere woordenlijsten vergeleken. Naast de hierboven genoemde werken zijn dat de studies van Van der Ent (1989) over het Krimpenerwaards en van Lafeber (1967) over het Gouds: dialecten uit de aangrenzende streken van de provincie Utrecht (voor de zuidelijke en oostelijke grensgebieden ontbreken momenteel helaas eigentijdse en gedegen woordenlijsten). Daarnaast is elk woord systematisch nagezocht in de meest recente druk van Van Dale's Groot Woordenboek der Nederlandse Taal. Het overgrote deel van woorden uit onze woordenlijst is in de Van Dale terug te vinden. Slechts als er op de een of andere manier iets bijzonders uit de vergelijking met de Van Dale naar voren kwam, wordt dit vermeld. Verder vindt men in de woordenlijst meer incidenteel informatie uit artikelen in taalkundige tijdschriften.

bn = bijvoeglijk naamwoord
bw = bijwoord
pers vnw = persoonlijk voornaamwoord
vz = voorzetsel
vw = voegwoord
ww = werkwoord
zn = zelfstandig naamwoord {p.55}

aanbelange (ww) betreffen (KRS: Lang, Werk, Bunn, Hout; LPW: Lop, Pols); 'Wat mij aanbelangt, ga je gang maar'. (Hout)

In Langbroek en Lopik niet gebruikelijk in de omgangstaal; eerder moeten we denken aan (verouderde) ambtelijke taal.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 30). Gouda heeft *belange* (Lafeber 1967, p. 67).

angehaald (zijn met), aangehaald (zijn met) (bn) lijdende zijn aan, last hebben van (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols) ‘Daar ben je aardig mee aangehaald.’ (Bunn)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 30).

anhale, aanhale 1. (ww) afhalen (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); ‘Ik kom je vanavond voor de vergadering aanhale.’ (Hout)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 30).

2. (ww) betrekken (van de lucht) (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); ‘De lucht begint aan te hale.’ (Bens); ‘De lucht haalt donker aan.’ (Werk); ‘De lucht haalt onweer aan.’ (Werk).

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 30).

Zie ook **vera(a)rremoeie*.

3. (ww) opdrijven van vee (koeien) (KRS: Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols)

Synoniem: **omhale*.

Zie hoofdstuk 4, punt 7: *melken*.

In de Vechtstreek heeft dit woord verder de betekenis ‘beginnen met iets’ (Van Veen 1989, p. 30).

ankomende maan, aankomende maan (zn) wassende maan (KRS: Wijk, Coth, Werk, Bunn, Hout, Bens, Scha; LPW: IJss, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 30). Het tegenovergestelde is **afgaande maan*.

aarden deel (zn) **deel* waarvan de bodem niet verhard is (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

aarg zie **erg*.

armoei, armoeie, aarmoei, aarmoeie (KRS: Wijk, Bunn, Lang, Coth, Werk, Hout, Scha),

ermoei, ermoeie (LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

1. (zn) armoede (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 32) en Gouda (Lafeber 1967, p. 60).

2. (zn) ruzie (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols) ‘Die kunne niet goed met mekaar overweg, ze maoke niks as aarmoeie.’ (Hout)

Ook in de Vechtstreek ((Van Veen 1989, p. 32).

3. (zn) leed, ellende, tegenslag (KRS: Wijk, Coth; LPW: Bens)

4. (ww) klagen (KRS: Wijk)

De uitdrukking *aarmoeie mit twee gezonde pote (bene)* betekent: klagen zonder dat daartoe reden is (KRS: Wijk)

Lafeber (1967, p. 91) noemt voor Gouda de vormen *erreme, eeremezeere, erremiejeere, jerremiejeere* (deze laatste twee vormen zijn waarschijnlijk contaminaties van *erreme* en *jeremiëren*) en *urreme*, met als betekenis ‘zeurig klagen’, en daaraan toegevoegd: ‘vooral van kinderen gezegd, maar vrijwel verouderd’.

5. (ww) slecht eten (LPW: IJss)

aarf (KRS: Wijk, Coth, Werk), **örf** (KRS: Coth; LPW: Cab) (zn) erf om de boerderij
Zie ook **wer(re)f*.

achterbijn (zn) achterbint, achterste touw aan de **weesboom* of **polderboom* over de lading hooi op een hooiwagen (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 28). *Bijn* komt waarschijnlijk van *bijnen* = binden (Van Veen 1989, p. 28).

achterdeel zie **deel*.

achterdeur (zn) grote deur achterin een boerderij, komt uit op de **achterstraat* (KRS: Hout)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

Zie ook **achterruitje* en **achterhuis*.

achterhuis (zn) bedrijfsgedeelte van een boerderij (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

Zie ook **achterdeur* en **achterstraat*.

achterkamer in de uitdrukking *in zijn achterkamer zijn*: geestelijk niet aanwezig zijn, niet te benaderen zijn (KRS: Coth, Bunn, Hout); 'Je mot 'm nou geen vragen stellen, hij is in z'n achterkamer.' (Hout)

Met een wat andere betekenis (terneergeslagen, angstig, bedrukt zijn) ook in de Vechtstreek {p. 56} (Van Veen 1989, p. 28).

achterkontig (bn en bw) achterdochtig (LPW: Lop)

Zie ook **opgelicht*.

In Gouda heeft dit woord de betekenis 'achterhoudend, achterbaks' (Lafeber 1967, p. 56)

Van Dale (1992, p. 57) vermeldt *achterkousig*, met als betekenis onder andere 'achterdochtig, wantrouwend'. Deze vorm is afkomstig van het Middelnederlandse *koytsen* (babbelen), een intensiefvorm van *kouten*. In sommige dialecten heeft *-koytsig* zich dus ontwikkeld tot *-kousig*, in de Utrechtse en Zuidhollandse dialecten tot *-kontig*.

achterom (zn) plaatsje of tuintje achter het huis (KRS: Werk, Hout)

De Vechtstreek heeft **achterruitje* (Van Veen 1989, p. 29).

achterstraat (zn) ruimte (straat) op het erf dwars achter de boerderij (KRS: Hout)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *boerderij*.

Zie ook **achterdeur* en **achterhuis*.

achterruitje (zn) een achteruitgang in een burgerwoning (KRS: Hout); dit in tegenstelling tot de **achterdeur* in een boerderij

In de Vechtstreek is dit meer specifiek het plaatsje of het tuintje achter het huis, kennelijk ook een burgerwoning (Van Veen 1989, p. 29), in de Kromme-Rijnstreek **achterom* geheten, in de Lopikerwaard **plao(t)sie*.

achtervoet (zn) kwart van een geslachte koe, uit het achterlijf afkomstig (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 8: *slacht*.

achtig frequent en produktief achtervoegsel waarmee allerlei bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden (op basis van een verbale stam of een adjectief) kunnen worden gemaakt (LPW: Bens, Lop, Cab): *werkachtig* (flink doorwerkend) (LPW: Lop), *zoenachtig* (dol op zoenen) (LPW: Lop), *stugachtig* (stug) (LPW: Lop), *heelachtig* (LPW: Lop) (verlegen, zie **heel*), *kleinachtig* (klein) (LPW: Bens)

affesere (ww) opschieten (LPW: Pols)

Ook in Gouda (Lafeber) 1967, p. 62).

Van Dale (1992, p. 233) heeft *avanceren*, met als betekenis o.a. ‘vooruitkomen, opschieten’, van het Franse *avancer* (met dezelfde betekenis) afkomstig.

afgaande maan (zn) (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols), **afgoonde maan** (Wijk) krimpemde maan

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 30).

Het tegenovergestelde is **aankomende maan*.

afgoonde maan zie **afgaande maan*.

afheininge zie **heininge*.

afsikkele (ww) (met een sikkel) maaien (KRS: Lang)

Zie hoofdstuk 4, punt 10: *gewassen*.

afsliete (ww) het plaatsens van **sliet* rond het **melkhok* (LPW: Lop)

afzoedele (ww) minder worden, slijten (figuurlijk gebruikt, bijvoorbeeld bij contacten) (LPW: IJss); ‘Op een gegeven moment zoedelt het af.’ (IJss)

ager (onbep telw) allemaal (LPW: Lop)

Via *allegaar* uit *altegader*.

aizig zie **ijzig*.

akkermannetje (zn) kwikstaart (KRS: Hout)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 29). De naam *akkerman(netje)* komt ook voor in Oost-Friesland (Noord-Duitsland) en in Noord-Groningen. In Zuid-Groningen, Friesland, Drente, Overijssel en de Achterhoek (pers. mededeling Drs. G.D. Wansink) komt *bouwmannetje* voor en in de overige delen van Gelderland spreekt men van *landman*. Al deze namen karakteriseren de kwikstaart als het vogeltje dat de boer begeleidt bij het werk op de akker en dat op die manier aan zijn voedsel komt.

allejezus zie **herejezus*.

allemans oordeel (zn) communis opinio; mening die zo algemeen is, dat er verder niet over gediscussieerd hoeft te worden (KRS: Hout)

allemenselijk (KRS: Wijk, Coth, Werk, Bunn, Hout; LPW: Mont, Bens, Lop, Cab, Pols) **alleminselijk** (KRS: Lang; LPW: Lop), **alleminselijks** (LPW: Bens) (bw v graad) zeer, buitengewoon; ‘t Is allemenselijk mooi weer.’ (Bunn)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 29). Zie ook **herejezus*.

alleminselijk zie **allemenselijk*.

alleminselijks zie **allemenselijk*.

altenasie zie **altera(o)sie*.

alterasie, alteraosie (KRS: Wijk, Lang, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols) **altenasie** (LPW: Bens), **alteraatsie** {p.57} (LPW: IJss),

atterasie (LPW: Pols) (zn) onsteltenis, drukte, verwarring

Ook (in de vorm *alterasie*) in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 29) en Gouda (Lafeber 1967, p. 57).

Afkomstig van het Franse *altération*, dat onder andere ‘onsteltenis’ betekent.

alteraatsie zie **altera(o)sie*.

altoos 1. (bw) altijd (KRS: Wijk, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

2. (bw) althans (KRS: Coth)

In deze betekenis ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 29).

as-ter-antoe (bw v graad) in erge mate (KRS: Werk)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 32).

astraant zie **onstrant*.

astrant zie **onstrant*.

asvarke (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **asverke** (LPW: Mont, Bens, Lop, Pols) (zn) stoffer
In de vorm *asvarke* ook in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 31 en 108).
Gouda heeft *asfarreke* (Lafeber 1967, p. 61).

Zie Daan (1952) kaart 1: (*as*)*varke* komt voor in vrijwel geheel Utrecht, het oosten van Zuid-Holland en het gebied tussen de grote rivieren. De verklaring van het WNT, dat (*as*)*varken* zijn naam te danken heeft aan het materiaal waarvan het gemaakt is (namelijk varkenshaar) wordt door Daan (1952, p. 24) niet geloofwaardig geacht. Zij denkt eerder aan de gelijkenis tussen het voorwerp en het vernoemde dier.

asverke zie **asvarke*.

atterasie zie **altera(o)sie*.

aveloinig zie **avluinig*.

aveluinig zie **avluinig*.

aventure (ww) wagen; afwachten, zien wat er van komt (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); ‘We moesten ’t maar aventure.’ (Werk)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 32) en Gouda (Lafeber 1967, p. 63).

Van het Franse *aventurer* (‘wagen, op het spel zetten’) afkomstig.

averechs verkeerd (bw) geheel verkeerd (vaste combinatie) (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

‘Dat doe je averechs verkeerd.’ (Werk)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 32).

avloinig zie **avluinig*.

avluinig (KRS: Wijk, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Mont, Bens, Cab, Pols),

aveloinig (LPW: Lop), **aveluinig** (LPW: Bens, Lop, Pols), **avloinig** (LPW: IJss)

1. (bn en bw) gemelijk, knorrig, chagrijnig (KRS: Wijk, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

2. (bn en bw) lastig, niet te vertrouwen, ‘een av(e)luinig paard’ (KRS: Bunn)

3. (bn en bw) armoedig, haveloos (LPW: Mont) In iets andere vorm (*abeluinig*) in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 27).

Stapelkamp (1949) heeft de vorm *abeluinig* alleen aangetroffen in een deel van de Utrechtse Vechtstreek: Loenen en het Loenerveense en Loosdrechtse polder- en plessengebied.

Het eerste deel van het woord interpreteert Stapelkamp als het bijwoord *ave* ‘af’. *Luin* in *-luinig* is hetzelfde als het Nederlandse *luim*, en betekent eigenlijk ‘maan’ (van Latijn *luna*). ‘De maan had in haar wisselende schijn gestalten of fasen, naar het volksgeloof, zeer veel invloed op de gemoedsstemming van de mens, vandaar dat ook haar naam voor die licht wisselende, veranderlijke stemming gebruikt kon worden.’ (Stapelkamp 1949, p. 316).

avond in de uitdrukking *aan de avond zijn*: blut zijn (KRS: Bunn)

Hetzelfde als **rut zijn*.

balk (zn) zolder (KRS: Wijk, Coth, Werk, Bunn; LPW: IJss, Bens, Cab); ‘Het hooi ligt op de balk.’ (Coth)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

balkenbrij (zn) meel in vleesnat gekookt, aan plakken gesneden en gebakken (KRS: Hout; LPW: Lop, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 34).

Zie hoofdstuk 4, punt 8: *slacht*.

Volksetymologische verbastering van het Middelnederlandse *gebalchte* ('darmen, pens') en *balch* ('buik').

ballastschup (zn) grote schop, gebruikt voor (onder andere) mest scheppen (KRS: Hout; LPW: Lop) {p.58}

Vergelijk in de Vechtstreek *ballaster* 'grote schop met enigszins opstaande zij- en achterrand' (Van Veen 1989, p. 34).

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

bandere 1. (ww) onverschillig, ruw te werk gaan (LPW: IJss)

2. (ww) onrustig heen en weer lopen (LPW: Pols)

Hetzelfde als **bere* bet. 1 en **bunsumme* bet. 1. Het valt niet uit te sluiten, dat we hier met een hypercorrecte vorm van *banjere* te maken hebben; de ontwikkeling van *d* tot *j* (voornamelijk intervocalisch) is in het Utrechtse dialect heel gewoon; zie hoofdstuk 2, punt B.6.

banjer (zn) grote meneer, opschepper (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Mont, Lop, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 34) en Gouda (Lafeber 1967, p. 64).

Van der Ent (1988, p. 32) trof bij haar onderzoek naar het Krimpenerwaards de vorm *banjo meneer* aan bij een informante uit Krimpen aan den IJssel.

De vorm *banjer* is oorspronkelijk afkomstig van het Maleise *banjak*, wat 'groot, veel' betekent. Eigenlijk betekende *banjer* 'groot heer' (zonder sarcastische bijbedoelingen); die betekenis is mogelijk ontstaan uit associatie met het woord *baanderheer* ('middeleeuws heer die onder eigen banier optrok'). Pas later is de huidige betekenis in zwang gekomen, die als zodanig ook in de Van Dale vermeld staat.

Bart in de uitdrukking *da's uit de goeie ouwe tijd toen de koeie Bart hiete* (in Langbroek *hitte*), *toen alle koeie Bart hiete* (Bunn): uit de goede oude tijd (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 35).

Variant: *da's uit de goeie ouwe tijd toen de koeien Bart hiete en de melk over de onderdeur vloog* (KRS: Lang), *...over de onderdeur liep* (KRS: Werk; LPW: Bens), *...over de onderdeur flodderde* (LPW: Lop), *...over de onderdeur keek* (LPW: Cab)

bas, bast in de betekenis *op de (je) bast krije slaag krijgen* (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Zie ook **laai*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 35).

bats (zn) zandschop, zoals gebruikt in de bouw (KRS: Bunn; LPW: Lop)

Hetzelfde als een **panschup*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

beddeplank in de uitdrukking *'t is op de beddeplank af*: 1. gezegd wanneer op de dag af negen maanden na de huwelijksvoltrekking het eerste kind geboren wordt (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Pols) In iets andere vorm (*da's ook van de beddeplank*) ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 35); Gouda heeft *dat kind is van de beddeplank* (Lafeber 1967, p. 198)

2. gezegd wanneer er precies om de negen maanden een kind geboren wordt (KRS: Coth)

bedoen (ww) zich bevuild van schrik (KRS: Bunn)

In een andere betekenis (namelijk in de uitdrukking *je zou je bedoen*: 't Is toch wel verwonderlijk, wel erg!') ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 35).

been in de uitdrukking *hij slaat er met één been naar*: hij is gemakzuchtig (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk; LPW: Bens, Lop)

Zie ook **poot*.

beer 1. (zn) mannelijk, niet-gecastreerd varken (KRS: Hout; LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 35).

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

2. in de uitdrukking *ze hebben 'm bij de beer gedaan*: ze hebben hem iets wijs gemaakt (KRS: Wijk)

Synoniemen: *zich late *beseibele, hij het z'n eige bij de *bok lotte doen*.

beiskante (zn) weerskanten, beide kanten (KRS: Hout)

bekant (de klemtoon ligt op de *a*) (bw) bijna (KRS: Scha, LPW: Lop)

Ook in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1998, p. 33) en Gouda (Lafeber 1967, p. 66); in de laatstgenoemde plaats komt ook *bekanst* voor. Dialectische nevenvorm van *bijkans* (Van Dale 1992, p. 298)

bekkesnaijer (zn) bekkesnijder, iemand die in een vechtpartij zijn mes gebruikt (-LPW: Lop)

bekkem (zn) stadsomroeper (LPW: Mont) (de tweede *e* is een *e*-schwa, als in *de*)

De bekkem maakte bijvoorbeeld noodslachtingen bekend: 'Vlees in de centrale slachtplaats (voor de letters A tot en met I)'. De tussen {p. 59} haakjes geplaatste toevoeging dateert uit de oorlogsjaren, toen de noodslachtingen centraal geregeld waren, en verwijst naar de bonkaarten. Ook voor en na de oorlog maakte de bekkem wel noodslachtingen bekend, maar hij kon er ook op uitgestuurd worden om een verloren voorwerp om te roepen.

De bekkem maakte gebruik van een bekken; vandaar deze naam.

De ontwikkeling van *n* tot *m* zou op een klankwet kunnen berusten; zie hoofdstuk 2, punt C.3.

ben (KRS: Wijk, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Bens, Pols), **bin** (KRS: Scha; LPW: Bens, Lop, Cab) (zn) mand (bijvoorbeeld bij het appels plukken)

Uit het Franse *benne* afkomstig.

Een ben met aardappelen bevat precies één **schepel* (= ¼ mud). Vroeger werden de aardappelen bij het verkopen niet gewogen: vier bennen vol was precies een mud (70 kilo) (Coth); enigszins afwijkend: een half mud is drie bennetjes (Wijk).

'Een ben kerse' (Bunn)

Het dekseltje van een ben werd gebruikt voor de zogenaamde 'queue de Paris', de grote strik die eertijds achter op de lange rok gedragen werd, en die met dat dekseltje mooi rechtop gehouden werd (Werk)

Dimunitief: *bennegie* (KRS: Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Pols), *bennetje* (KRS: Wijk), *binnegie* (LPW: Bens, Lop, Cab).

In de Vechtstreek komt dit woord alleen voor in de uitdrukking: *hij zeit geen pruim voor 'n ben vol* hij is zeer zwijgzaam, en in de samenstelling *karseben*, ronde kersenmand (Van Veen 1989, p. 36).

Zie ook **kanis*.

Benedenstads (bn) het westen van de provincie Utrecht (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha)

Zie ook **Bovenstads*.

Een enkele keer is de betekenis ook omgedraaid: dan is Benedenstads juist het Kromme-Rijngebied en Bovenstads de Vechtstreek (onder andere in Werkhoven) Meestal weet men wel dat het een bepaald deel van de provincie Utrecht betreft, maar over wèlk deel lopen de meningen uiteen. Uitgaande van de rivierloop van de Kromme Rijn respectievelijk de Vecht (en de Hollandse IJssel) ligt het toch het meest voor de hand om te veronderstellen dat het bovenstadse gebied aan de bovenloop (de Kromme Rijn) en het benedenstadse gebied aan de andere rivier(en) ligt.

berame (ww) bereiken (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Cab, Pols); ‘We zulle wel zien hoe we dat berame.’ (IJss)
Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 36).

bereddere (ww) de zaak op orde brengen (KRS: Hout)

bere 1. (ww) heen en weer lopen (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); ‘Hij beert maar heen en weer.’ (Coth); Soms in combinatie met *uit en terug* (= heen en weer): ‘Hij liep maar uit en terug te bere.’ (Mont)

Hetzelfde als **bunsumme* betekenis 1 en **bandere* betekenis 2.

*Onderbere is vuile voeten op de vloer (bedekking) maken; ‘de boel onderbere’. Ook hier bestaat het synoniem met *bunsumme*, namelijk **onderbunsumme*; zie ook **boestere*, betekenis 4 en **onderbizze*.

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 150 en 152-153) Berns schrijft t.a.p.: ‘Dit werkwoord is afgeleid van het zelfstandig naamwoord *beer*, ‘beer’, ‘mannelijkesvarken’ of ‘mensendrek’. Gelet op het synoniem *bunsummen* zou het wel eens de derde betekenis geweest kunnen zijn die ten grondslag ligt aan *beren* met deze speciale betekenis die ook in *onder* zit bij de vormen *onderberen*, *onderbunsummen*. Een bunsem is een bunzing, een dier dat meteen de negatieve bijgedachte oproept van onaangenaam ruiken. Maar ook de onrustige manier van lopen speelt hier een belangrijke rol bij de betekenisontwikkeling.

Daar kan aan toegevoegd worden dat er een miniem betekenisverschil is tussen *bere* en *bunsumme*, dat inderdaad teruggaat op het verschil in heen-en-weer lopen tussen beide dieren waar de werkwoorden van zijn afgeleid: *bunsumme* is iets gejaagder, nerveuzer.

In de betekenis ‘druk, met veel lawaai heen en weer lopen’ ook in Gouda (Lafeber 1967, p. 65).

2. (ww) hard werken (LPW: Bens)

Hetzelfde als **boestere* betekenis 2.

bergaaf (zn) houten apparaat om de kap van {p.60} een hooiberg mee omhoog te draaien (KRS: Lang)

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 36).

bergkant (zn) de hoge zandgronden ten noorden van Langbroek (KRS: Lang)

Zie hoofdstuk 4, punt 13: *grondsoorten*.

In de Betuwe zijn de *baarregkaanters* de bewoners van de Veluwe en Oost-Utrecht (Hol 1965, p. 105).

bergkap (zn) kap van de hooiberg (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

bergroeie (zn) de palen waar de kap van een hooiberg aan hangt (KRS: Lang; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

berig (KRS: Lang, Bunn; LPW: IJss, Bens, Lop), **werig** (LPW: Mont)

1. (bn en bw) onrustig (KRS: Lang, Bunn; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Pols)

Zie ook **bere*.

2. (bn en bw) chagrijnig (LPW: Bens, Cab, Lop, Mont, IJss)

besabbele zie **beseibele*.

beseibele (KRS: Wijk, Lang, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Pols) **besabbele** (LPW: Lop) (ww) in de uitdrukking *zich laten beseibele*: zich iets wijs laten maken

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 37). Synoniemen: *ze hebbe 'm bij de *beer gedaan, hij het z'n eige bij de *bok lotte doen*.

beslachte (KRS: Lang, Werk, Scha; LPW: Bens), **slachte** (LPW: Mont, Lop) (ww) lijken op; ‘Hij beslacht zijn grootvader wat.’ (Werk)

Zie ook **slaan*.

Als *beslachte* ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 37), als *slachte* in Gouda (Lafeber 1967, p. 161).

bestalle zie **bestalte*.

bestalte (KRS: Lang, Bunn, Scha), **bestalle** (KRS: Wijk, Lang, Werk, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **bestolte** (KRS: Coth), **bestolle** (LPW: IJss) (ww) stollen

De variant *bestalte* komt ook in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 37); Gouda heeft *stalle* (Lafeber 1967, p.167).

bestendig (bn en bw) rustig, evenwichtig (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); niet alleen van weer gezegd: ‘’t Is een bestendig iemand.’ (Scha)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 37).

bestendige (ww) tot rust laten komen; ‘Je moet die zaak wat late bestendige.’ (KRS: Hout)

besterf zie **versterf*.

bestolle zie **bestalte*.

bestolte zie **bestalte*.

beure (ww) gebeuren (LPW: Cab); ‘Dat beurt wel eens.’ (Cab)

bezijs z’n broek lope (‘naast z’n broek lopen’) gezegd wanneer iemand het te goed heeft gekregen, en zich daardoor verwaand, eigenwijs etcetera gaat gedragen (KRS: Wijk)

Zie ook *de *broodkruimels steke hem*.

biest (zn) de eerste melk van een koe die pas gekalfd heeft (de eerste drie tot vier malen) (KRS: Hout; LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 38).

Zie hoofdstuk 4, punt 7: *melken*.

biggels (zn) grind om het huis (LPW: Bens, Lop, Cab, Pols)

Vaak iets grover dan het ‘gewone’ grind.

Zie ook **kegels*

Ook in de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 150 en 152). Berns schrijft t.a.p.: ‘Dit zijn kiezels uit de rivieren. De naam is bekend in het land van Maas en Waal weet het Woordenboek van de Nederlandse taal te melden. Het kan een bijvorm van *bikkels* zijn.’

Ook in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 35) en in Gouda (Lafeber 1967, p.71).

bijl in de uitdrukking *er met de breeje bijl inhakke* (KRS: Wijk, Hout), *met de grove bijl inhakke* (KRS: Wijk, Coth, Bunn, Scha), *met de botte bijl inhakke* (Bens, Bunn, Cab, Coth, Lang, Lop, Mont, Pols, Werk, IJss): grof te werk gaan.

Zie ook *met de *klompe er door gaan*.

Met een heel andere betekenis (namelijk zeer royaal zijn, verkwistend zijn) komt de uitdrukking in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 45).

bik in de uitdrukking *bik op iets zijn*: tuk op iets zijn (KRS: Bunn, Hout)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 38).

bil (zn) dij (KRS: Hout)

bin zie **ben*.

bit in de uitdrukking *door het bit heen lope*: gezegd van een paard dat zo wild is, dat het in het geheel niet meer naar commando's luistert (die via het bit worden gegeven) (LPW: Lop) {p.61}

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

bizze (ww) bij paarden en koeien die een **daas* ontdekken: er op wilde wijze vandoor gaan (LPW: Lop)

Met de betekenissen 'onrustig rondlopen, banjeren; vuil lopen; hard werken' ook bekend in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 35). Volgens de Van Dale is *bizzen* ook het 'onrustige rondlopen van tochtige koeien', naast de insekten dus als oorzaak van dat onrustige gedrag. Het WNT ziet *bizzen* als gewestelijke vorm van *bijzen* (met dezelfde betekenis), maar beperkt het verspreidingsgebied van deze vorm ten onrechte tot Gelderland en Overijssel.

blaarkoei zie **blaarkop*.

blaarkop (KRS: Hout; LPW: Lop), **blaarkoei** (KRS: Hout) (zn) koe met een witte kop en een zwarte ring om de ogen

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

De Vechtstreek heeft *blaar* (Van Veen 1989, p. 38).

blaffe (ww) in de uitdrukking *blaffe van de honger*: hevige honger hebben (KRS: Lang, Coth, Bunn, Scha; LPW: Mont, Lop, Pols)

Zie ook **geblèr*, **bulleke* betekenis 4 en **koere*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 38).

blauwe klei (zn) leemachtige klei in de buurt van Langbroek (KRS: Lang)

Zie hoofdstuk 4, punt 13: *grondsoorten*.

blauwe koei 1. (zn) runderras met een enigszins naar het blauw neigende kleur (KRS: Hout)

2. in de uitdrukking *melk van de blauwe koei* (= pompwater) (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

bled (zn) blad van een schop (KRS: Hout; LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 39).

Zie verder Van Veen 1964, p. 28-30 en kaart 1 (*hand*) en Van Veen 1989, p. 165 en kaart 1. Blijkens deze kaart kent de Kromme-Rijnstreek overwegend rekking van *a* tot *aa*, en is de ontwikkeling tot *e* hier uitzonderlijk.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

bles 1. (zn) wittestreek op het hoofd van een paard of de kop van een koe (KRS: Hout; LPW: Lop)

2. een dier met een tekening als bij betekenis 1 vermeld (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

In de Vechtstreek is, net als in de Lopikerwaard, het woord zowel in gebruik voor de vlek als ook voor een dier met zo'n vlek (Van Veen 1989, p. 39).

blokwage (zn) wagen met brede banden, gebruikt onder andere voor het mestrijden (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

blote (ww) maaien, waarbij het gemaaide geen verdere functie (bijvoorbeeld veevoer) heeft, maar waarbij het maaien louter geschiedt om het land van het gemaaide gewas te ontdoen (KRS: Coth)

Vergelijk **dissels blote*: door maaien verwijderen van distels. Ook kan men *het land blote*: grazende koeien laten het gras waarop hun uitwerpselen liggen, staan. Als de koeien dan uit het weiland gaan, bevinden zich in het weiland nog graspollen. Het verwijderen van die graspollen met een maaimachine heet het *uitblote* van het land;

het (fijngeslagen) gras dat daarvan overblijft wordt overigens door de koeien wel weer gegeten. (Coth)

boch, bocht 1. (zn) onkruid (KRS: Bunn); 'Er staat veul boch in de biete.' (Bunn)

Zie Taalatlas kaart 119: *onkruid*.

Zie hoofdstuk 4, punt 12: *onkruid*.

2. In de *bocht opgaan/afgaan* de dijk opgaan/afgaan (LPW: Lop)

boerebrood (zn) tarwebrood (LPW: Cab)

Synoniem: **weitebrood*.

boereteëen (zn) ('boerentenen') tuinbonen (KRS: Wijk, Coth; LPW: IJss, Lop)

Volgens het volksgeloof zouden wratten hiermee effectief bestreden kunnen worden; zie het artikel *Bijgelovigheden en religieuze praktijken in het Kromme-Rijngebied* in hoofdstuk 5.

boes (zn) plaats in de stal waar de koeien staan (LPW: Lop, Pols)

boestere 1. (ww) schrobben, bij voorbeeld het 's winters schoonmaken van de koestal (KRS: Wijk, Lang, Werk, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Afgeleid van **boes*, de standplaats van de koeien. Het schrobben van de stal betekende in een tijd dat er geen warm water en hogedrukspuiten voorhanden waren hard werken. Daarvan is dan ook betekenis 2 (hieronder) afgeleid.

2. (ww) gedurende korte tijd zeer hard werken; {p.62} hard te keer gaan. Ook door een bos heen boestere (dwars door takken, struiken etcetera). Algemeen: harder dan normaal bezig zijn (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols). Hetzelfde als **bere* betekenis 2.

3. (ww) ravotten (KRS: Coth, Bunn, Scha).

In deze betekenis ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 40).

4. (ww) vuile voeten maken op de vloer(bedekking) (LPW: Bens).

Hetzelfde als de boel **onderbere*, **onderbunsumme*.

bogie (zn) boterham (LPW: IJss).

Zie ook **stuk*

bok in de uitdrukking *hij het z'n eige bij de bok lotte doen*: hij heeft zich iets wijs laten maken (KRS: Wijk; LPW: Lop).

Synoniem: *zich late *beseibele*, *ze hebbe 'm bij de *beer gedaan*.

bokkem zie **bukkem*.

bonestake (zn) bos griendhout met een lengte van 125 cm; er gingen 104 stokken in een bos (LPW: IJss).

Zie artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

booi zie **brievebooi*.

boompie in de uitdrukking *'t boompie bij 't kerkie late*: de zaken bij elkaar houden, in verband zien (KRS: Werk).

Synoniem; *'t huisje bij 't *schuurtje late*.

bork (zn) gecastreerd mannelijk varken (KRS: Hout).

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

borstel (zn) bijproduct van bier, dat als veevoer dient (LPW: Lop).

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

bosduvel (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **bosneger** (LPW: Mont, pols) in de uitdrukking *hij ziet eruit as 'n bosduvel (bosneger)*: er smerig uitzien.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 42) en Gouda (Lafeber 1967, p. 75).

Zie ook **griendduvel*.

bosneger zie **bosduvel*.

bouw (zn) het totaal van de gewassen voor de oogst (KRS: Coth)

‘We hebbe dit jaar een goeie bouw.’ (Coth)

bouwe (ww) het bekijken van de boerderij, het vee en de landerijen tijdens een visite (KRS: Hout; LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 42).

Zie hoofdstuk 4, punt 16: *bouwen*.

bouwmeester (zn) eerste knecht op de boerderij (KRS: Hout)

Zie hoofdstuk 4, punt 2: *knechten*.

Bovenstads (KRS: Coth, Bunn, Hout). **boven** (LPW: Pols de Utrechtse Heuvelrug; soms ook het Kromme-Rijngebied)

Zie ook *Benedenstads.

In Polsbroek heeft dit de connotatie ‘het hoog in de bol hebben’; dat is dan gebaseerd op de welgesteldheid van de inwoners van plaatsen als Zeist, Driebergen etcetera: ‘Ze doet een beetje duur, maar ze komt dan ook boven vandaan.’ (Pols)

brakkie 1. (zn) kleine jongen (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Bens, Scha, LPW: IJss, Mont, Lop, Cab, Pols).

In Gouda is een *brak* een ‘ondeugende jongen’ (Lafeber 1967, p. 75).

2. (zn) klein meisje in het algemeen (dus ook wel een meisje) (LPW: Mont, Lop, Cab, Pols).

Synoniem: *örrekie.

3. (zn) jonge hond (KRS: Wijk, Werk, Hout; LPW: Mont, Bens, Lop, Cab)

Met deze betekenis ook in Gouda (Lafeber 1967, p. 75).

brievebooi (KRS: Lang, Werk, Bunn, Scha), **booi** (KRS: Coth; LPW: Bens), **posbooi** (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Pols), **posboie** (LPW: Cab) (zn) postbode.

brik (zn) boerenwagen, geschikt voor diverse ladingen (KRS: Hout)

Ook in de Vechtstreek (VanVeen1989, p. 43).

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

brodsig zie *bruntsig.

broedsig zie *bruntsig.

broeinetels (zn) brandnetels (LPW: Lop)

In de vorm *broenetels* ook bekend in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151 en 158). Berns schrijft t.a.p.: ‘Dit is samengesteld uit *broei-* van broeien ‘schroeien, branden’, gezegd van brandnetels en *-netel*.

broek 1. in de uitdrukking *die het ’m ut z’n broek lotte hange*: gezegd wanneer iemand iets duurs heeft aangeschaft (KRS: Wijk)

2. in de uitdrukking *die is zo mak, die ken je rije* {p.63} *zonder broek*: gezegd van iemand (met name een vrouw), die zeer gewillig, volgzaam is (KRS: Werk).

De broek is het achterste deel van het paardetuig, en heeft als functie te voorkomen dat bij het remmen het tuig naar voren schuift, over het paard heen. Bij een zeer mak paard kon je bij het remmen van de wagen je voet tegen de billen van het zetten, om aldus te verhinderen dat de wagen (het tuig) onzacht tegen de achterkant van het paard zouden aankomen. Daar had je de broek dus niet nodig.

brood in de uitdrukking *het eet geen brood* (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), *het vret geen brood* (KRS: Wijk): bewaren kost niets; ook al zijn de betreffende spullen nu niet nodig, dan hoeven ze nog niet weggedaan te worden; het bewaren kost immers niets. ‘Als je iets bewaren wilt, als je bijvoorbeeld een stel planken hebt, en je hebt ze later misschien nog eens nodig, dan zeg je: leg maar op de *balk neer, ze eten geen brood.’ (Hout)

In een heel andere betekenis (namelijk: het heeft geen haast) komt de uitdrukking in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 44).

broodkruimel in de uitdrukking *de broodkruimels steken hem*: 1. gezegd van iemand, die 't te weelderig heeft en daardoor dartzel wordt; ook gezegd van iemand in jeugdige leeftijd die zich dartzel gedraagt (KRS: Wijk, Lang, Werk, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop)

Zie ook **reep*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 44 en in Gouda (Lafeber 1967, p. 77).

Synoniem: **bezije z'n broek lope*.

2. gezegd van iemand die gouw op z'n teentjes getrapt is (KRS: Bunn).

Zie ook **kritserig*.

brummel (zn) grote braam (KRS: Lang).

Zie hoofdstuk 4, punt 10: *gewassen*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 44).

brunts zie **bruntsig*.

bruntsig (KRS: Coth, Werk, Bunn, Scha), **buntsig** (KRS: Wijk), **brunts** (KRS: Werk, Bunn), **broedsig** (KRS: Lang), **brodsig** (LPW: Lop) (bn) broeierig, vochtig, benauwd weer. Zie ook **mokkerig*.

buffele (ww) veel eten (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha, LPW: IJss, Mont, Lop, Cab, Pols).

Zie ook **bunsumme*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 44).

bukkem (KRS: Wijk, Lang, Werk, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Pols).

bokkem (LPW: IJss, Pols), **bukking** (KRS: Wijk, Coth, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Cab)

(zn) bokking

Voor de *u* in plaats van de *o* zie hoofdstuk 2, punt A.9; voor de *-em* in plaats van *-ing* zie hoofdstuk 2, punt C.3.

bukking zie **bukkem*.

bul (zn) stier (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook overdrachtelijk: *een bul van een jongen* (LPW: IJss, Mont)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 45).

Het westelijke *bul* staat tegenover het oostelijke *bol(le)*, zie *Taalatlas*, afl. 1, nr. 15; de isoglosse loopt over de Midden-Veluwe.

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

bulleke 1. (ww) schreeuwen (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

2. (ww) boeren (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Scha; LPW: Mont)

3. (ww) het loeien van een stier die in het belendende weiland een **tuchtige* koe ontwaart (KRS: Wijk, Werk, Bens; LPW: Mont, Cab, Lop, Pols); ook wel het hevige loeien van een koe (LPW: Mont, Bens)

4. (ww) hevige trek hebben: *bulleke* van de honger (LPW: Mont)

Zie ook **blaffe*, **geblèr* en **koere*.

bunder (zn) hectare (10.000 vierkante meter) (KRS: Bunn, LPW: Lop).

Zie hoofdstuk 4, punt 14: *oppervlaktematén*.

bunsem (zn) bunzing (KRS: Hout LPW: Mont, Bens, Lop, Pols)

Voor de *-em* in plaats van *-ing* zie hoofdstuk 2, punt C.3.

Ook in de uitdrukking *hij stink as een bunsem*: stinkt zeer hevig (LPW: Mont).

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 45). Gouda heeft *bonsem* en *bonseng* (Lafeber 1967, p. 74).

bunsumme 1. (ww) heen-en-weer lopen (KRS: {p.64} Lang, Coth; LPW: Bens, Lop)

Hetzelfde als **bere* betekenis 1 en **bandere* betekenis 2.

De boel onderbunsumme is smerige voeten achterlaten op de vloer (bedekking); hetzelfde als *onderbere* (KRS: Lang, Coth; LPW: Bens, Lop) en **boestere*, betekenis 4. Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 150). Afgeleid van *bunsem*, 'bunzing'. Voor de betekenisontwikkeling zie onder het synoniem **bere*.

2. (ww) stinken (KRS: Werk, Bunn, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cap, Pols)
3. (ww) kroeglopen, 'stappen', boemelen (KRS: Wijk)
4. (ww) schransen (KRS: Werk, Scha; LPW: Mont)
5. (ww) kijken, onderzoeken (LPW: Bens); soms met een negatieve connotatie; 'roofzoeken' (LPW: Lop).

bunzig zie **brunstig*.

bunzig 1. (bw) angstig (KRS: Lang, Werk, Bunn, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); 'Voor die blauwe envelop in z'n brievenbus, daar is-ie bunzig voor.' (Werk).

Met deze betekenis ook in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 38) en Gouda (Lafeber 1967, p. 77). Ook elders in Zuid-Holland wel in gebruik, blijktens het voorkomen in de roman *De jacobs ladder* van Maarten 't Hart (Amsterdam 1986, p. 107). Van Veen (1988) schrijft dat *bunzig* in Zuid-Holland nog sprinlevend is, maar ook elders (Noord-Holland, Groningen, Zeeland) wel voorkomt.

2. (bw) (van weer gezegd) slecht: koud, nat, regenachtig (LPW: Bens).

Opvallend betekenisverschil met het (vrijwel) identieke **b(r)unstig*.

burrie 1. (zn) draagbaar (KRS: Hout)

Synoniem: **burriehouten*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 45) en Gouda (Lafeber 1967, p. 77), alwaar ook *berrie*.

2. (zn) Soort kruiwagen, bestaande uit lange houten palen en twee wielen aan de voorzijde (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4 punt 5: *gereedschap*.

burriehoute (zn) draagbaar (KRS: Hout)

Synoniem: **burrie*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

bussel (zn) rond mandje van gevlochten teen, voor het vervoer van kersen (KRS: Bunn; LPW: IJss)

Zie de artikelen *Uit de historie der Bunnikse boomgaarden*, *Kersen in IJsselstein* en *De vriendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

daas (zn) (stekende) paardevlieg (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cap, Pols); het dier komt ook wel bij mensen voor, maar bij paarden was (en is) het een grote last. Wanneer een paard door een daas gestoken werd, sloeg het nogal eens op hol (zie **bizzate*).

Ook koeien hadden wel eens last van een daas. De insecten verschenen maar gedurende een paar uren per dag; als dit net onder melkenstijd viel, waren de koeien niet te genieten. Met paarden die last hadden van een daas, viel niet te ploegen.

Het verschijnen van dazen duidt op de komst van onweer.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 46).

daggelder (zn) dagloner, boerenarbeider (KRS: Werk, Bunn; LPW: Mont, Bens, Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 46).

dampig (bn) bij paarden: kortademig (KRS: Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Lop).

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 46) en Gouda (Lafeber 1967, p. 78).

deel (KRS: Lang, LPW: Lop), **achterdeel** (KRS: Lang) (zn) het aan het woonhuis gebouwde bedrijfsgedeelte van de boerderij

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

Ook in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 39).

deelknecht (zn) tweede knecht op de boerderij (KRS: Hout).

Zie hoofdstuk 4, punt 2: *knechten*.

deere zie **deern*.

deern (KRS: Wijk, Werk, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Pols), **deere** (KRS: Lang, Coth, Werk, Scha), **dirn** (KRS: Wijk) (zn) jong meisje; 'Dat is een leuke deere, daar zou ik wel eens mee naar de kermis wille.' (Werk)

Meervoud: *derens* (KRS: Werk; LPW: IJss, Bens, Lop, Pols); 'de derens van Oskam'.

dirn (KRS: Wijk) (zn) jong meisje; 'Dat is een leuke deere, daar zou ik wel eens mee naar de kermis wille.' (Werk). Meervoud: *derens* (KRS: Werk; LPW: IJss, Bens, Lop, Pols); 'de derens van Oskam' {p.65} (Werk).

Zie ook **messie*.

deme zie **temee*.

demeegies zie **temee*.

dessel (KRS: Lang, Bunn, Scha), **dijssel** (KRS: Coth, Werk, Hout; LPW: Bens),

dissel (KRS: Wijk; LPW: Bens) (zn) distel.

In de vorm *dijssel* ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 52).

Zie ook **stekel*.

deue zie **duie*.

diepe (ww) door uitbaggeren op diepte brengen van een watergang (KRS: Lang)

Zie hoofdstuk 4, punt 15: *waterhuishouding*.

dijssel zie **dessel*.

dikkels zie **duk*.

dimsterig (bn) (van weer gezegd) licht mistig, heilig (LPW: Lop)

In de vorm *deemsterig* ook in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 39). Van Dale kent *deemster* als gewestelijke vorm voor 'donker, duister, duisternis, schemerig'.

De *i* in de Utrechtse variant is een geval van Utrechtse klinkerverkorting, zie hoofdstuk 2, punt B.5).

dirn zie **deern*.

dirrekedons in de uitdrukking *hij moet de dirrekedons* (KRS: Wijk, Bunn, Hout; LPW: IJss, Mont), ...*dirrekiedons* (KRS: Werk; LPW: IJss), ...*kedons* (KRS: Bunn; LPW: Bens, Lop): hij krijgt het moeilijk, hij moet door een zure appel heen bijten.' Iemand wordt voorzitter van een vereniging, en hij moet voor de eerste keer optreden, dan moet hij deur de dirrekedons.' (Hout).

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 48).

dirrekiedons zie **dirrekedons*.

dissel 1. (zn) kromme boog aan de voorzijde van de wagen, waarmee de wagen bestuurd werd (KRS: Hout; LPW: Lop).

Synoniem: **kromme dissel** (KRS: Hout; LPW: Lop).

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

2. (zn) brandnetel (KRS: Wijk)

3. (zn) distel (KRS: Wijk); zie **dessel*.

4. (zn) kleine hakbijl, in de hoepelmakerij gebruikt voor het kloven van hout (LPW: IJss).

Zie artikel *De vrienden rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

disselboom (zn) lange rechte boom aan de voorzijde van een boerenwagen (KRS: Hout; LPW: Lop)

Synoniem **lange boom*.

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

dissels blote (ww) distels maaien (KRS: Coth)

Bij nat weer werden de distels gemaaid; met een zeis werden de distels omgehakt. Het regenwater liep dan in de holle steel, waardoor de plant dood ging. Begrijpelijkerwijs was dit werk in de regen niet erg populair, en het leed werd nog vergroot doordat de zeug juist voor de regen werd binnengehaald; 'Doet de zog maor naar binnen en pak maar een zeis' zei de boer dan tegen zijn knecht (Coth).

Zie ook **blote*.

Hetzelfde als **stekels trekke*.

doie zie **duie*.

doigie (LPW: Lop), **duig** (LPW: Cab) (zn) hoeveelheid hooi op een hooivork (*doigie* is eigenlijk diminutief bij *doig*)

'Geef de koeien nog eens een doigie na (= een hapje toe).' (Lop)

Vrijwel synoniem: **lok*.

Een lok hooi is precies één vork hooi. Wie alle koeien een *doig* wil geven, moet echter een paar keer met de vork scheppen; de hoeveelheid is dus wat groter.

dok (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Bens, Cab), **nok** (KRS: Wijk, Coth; LPW: IJss, Bens, Cab) (zn) flesvormig gedraaid bosje (rogge)stro onder de dakpannen, tegen de tocht of doorregenen

De isolerende werking van het dok was overigens maar gering. Bij de jaarlijkse schoonmaak werd ook het dok gereinigd.

In de vorm *dok* ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 49).

dokke (ww) het aanbrengen van **dok* (KRS: Hout)

Van tijd tot tijd (om het jaar) werd het dok opnieuw aangebracht.

dokter in de uitdrukking *aan de dokter zijn*: ziek zijn (LPW: Lop)

dominieke (ww) domino spelen (LPW: Lop). Gouda heeft *domineeje* (Lafeber 1967, p. 83).

doop (zn) vet, jus, saus

(KRS: Wijk, Coth, Werk, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 49).

De naam werd ook wel gebruikt als de aardappelen niet in de jus gedoopt werden, maar de jus {p.66} over de aardappelen geschonken werd. De naam *doop* of *boterdoop* wordt soms gebruikt ter onderscheiding van *jus* die van vlees getrokken is. Deze (boter)doop kwam in rooms-katholieke gezinnen 's vrijdags op tafel.

Soms wordt *doop* ook gebruikt om (in wat negatieve zin) 'minderwaardige' jus mee aan te duiden, bijvoorbeeld groentenat (IJss). Soms aangelengd met wei (Cab).

Daarnaast, in samenstellingen, ter aanduiding van een specifiek soort jus: *peredoop* (het sap van stoofpeertjes) (IJss) of *kaasdoop* (gesmolten kaas) (Mont). In Lopik kent men *bruine doop* (vleesjus) en *gele doop* (boterjus).

Zie ook **stip* en **saus*.

Ook in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 41). Volgens Van Veen (1978) komt *doop* voor in Zuid-Holland, Noord-Holland en het westen van Utrecht; dit in tegenstelling tot **stip*, dat in Oost-Utrecht en op de westelijke Veluwe voorkomt. De grens tussen westelijk *doop* en oostelijk *stip* loopt door de provincie Utrecht. In ons onderzoek wordt het westelijke *doop* zelfs nog in Wijk bij Duurstede gebruikt.

doornbes (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols), **dorenbes** (LPW: IJss, Lop) (zn) kruisbes.

Zie hoofdstuk 4, punt 10: *gewassen*.

Hetzelfde als **stekbes*, **kruibes* en **klapbes*.

Evenals *ste(e)kbes* laat dit woord zich verklaren uit de doornen die aan een kruisbessetruijk zitten.

Ook in Gouda (Lafeber 1967, p. 83).

doorsnijde (KRS: Lang), **snijde** (KRS: Lang) (ww) het verwijderen van planten uit watergangen.

Zie hoofdstuk 4, punt 15: *waterhuishouding*.

doorsnijdingsschouw (KRS: Lang), **snijdschouw** (LPW: Lop) (zn) **schouw* waarbij slechts gecontroleerd wordt of de planten uit de watergangen verwijderd zijn

Zie hoofdstuk 4, punt 15: *waterhuishouding*.

dorenbes zie **doornbes*.

dot in *een dot* veel (LPW: Lop)

Ook in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 41-42).

drage (ww) etteren, vooral gezegd bij een wond van koeien (KRS: Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Lop).

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 50).

dragonder (zn) dikke vrouw (KRS: Scha)

driepeerdevenaar (zn) type **evenaar* dat bij het ploegen met drie paarden wordt gebruikt (KRS: Hout)

Zie hoofdstuk 4: *wagens*.

drinkerskruik (zn) blauwe geëmailleerde kruik waar het drinken (melk of iets dergelijks) voor tussen de middag in gaat (KRS: Lang).

Hoorde bij de **stukkezak*.

druk zie **duk*.

duie (ww) in *dat duit niet*

(KRS: Lang, Werk, Hout, Scha; LPW: IJss, Bens, Lop, Pols), *dat deut niet* (LPW: Bens), *dat doit niet* (LPW: Mont) dat geldt niet

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 51).

duig zie **doigie*.

duk (KRS: Wijk, Coth, Werk, Bunn, Scha), **dukker** (KRS: Wijk, Lang, Werk, Bunn, Scha; LPW: Mont, Bens), **dukwuls** (KRS: Wijk; LPW: IJss), **dukkels** (KRS: Hout; LPW: Bens, Lop, Pols), **druk** (LPW: Bens, Lop, Cab, Pols), **dikkels** (LPW: Mont) (bw) dikwijls, vaak.

Gouda heeft *dikkels* (Lafeber 1967, p. 81).

dukkels zie **duk*.

dukker zie **duk*.

dukwuls zie **duk*.

dunsel (zn) sla (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols)

In feite de sla die uit een dichtbeplant rijtje gehaald wordt (dus bij het uitdunnen van een bed sla) en die dan geconsumeerd wordt; dit is geen vaste krop, maar snijsla.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 51) en Gouda (Lafeber 1967, p. 86).

Hetzelfde als **snaisel*.

dut (aanw vnw) dit (LPW: Lop, Cab)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 51) en Gouda (Lafeber 1967, p. 86).

dweil (zn) slechte vrouw of meisje

(KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Zie ook **vel* en **kaai*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 52) en Gouda (Lafeber 1967, p. 86).

echte blaarkop (zn) **blaarkop* waarbij de zwarte ring om de ogen niet verbonden is met het zwarte elders op het lichaam (KRS: Hout). {p.67}

Zie hoofdstuk 4, punt 6 *het vee*.

eerkauwe (KRS: Lang, Bunn; LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols), **heerkauwe** (LPW: Bens), **neerkauwe** (LPW: Pols) (ww) herkauwen

De Vechtstreek heeft *neerkauwe*, met daaraan toegevoegd: ‘zeldzaam, nu geheel verouderd; vroeger alleen gehoord in Breukelerveen en Tienhoven.’ (Van Veen 1989, p. 94). Ook de Krimpenerwaard heeft *neerkauwe* (Van der Ent 1988, p. 81).

Zie verder Van Veen 1964, p. 80 vlgg. en Taalatlas, afl. 2. nr. 2: *herkauwen*.

Eerkauwe is ontstaan uit het Middelnederlandse *edercauwen*.

eerpel zie **erpel*.

eeuwig en erfelijk (bw) altijd maar wwer (KRS: Wijk, Werk, Bunn; LPW: IJss, Mont, Cab)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 53).

eigenste (bn) in *de eigenste dag* dezelfde dag (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 54) en Gouda (Lafeber 1967, p. 89).

èrepel zie **erpel*.

erg (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **aarg** (KRS: Lang, Coth) (bn) zuinig, gierig

Ook, in de vorm *erg*, in de Vechtstreek, maar dan vooral ten westen van de Vecht: Portengen, Kockengen (Van Veen 1989, p. 54). Verder, eveneens als *erg*, in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 44) en Gouda (Lafeber 1967, p. 91).

ermoei, ermoeie zie **aarmo(e)*.

erpel (KRS: Wijk), **eerpel** (KRS: Lang), **èrepel** (LPW: Lop) 1. (zn) aardappel (KRS: Wijk, Lang; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 10: *gewassen*.

2. (zn) klein kind (KRS: Wijk).

ète deur de war (‘eten in de war’) (zn) stampot (zuurkool, boerenkool, hutspot en dergelijke) (KRS: Wijk)

èterijs (zn) erwten met rijst (LPW: Lop).

etgroen (zn) gras dat na het maaien van de eerste snee opgroeit (Hout)

Et betekent ‘weer, terug’ (Van Dale 1992, p. 806).

Zie hoofdstuk 4: *de boederij*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 54).

etrais (zn) (‘erwtrijs’) takken (rijshout) waar de erwten tegen op gezet worden (LPW: Lop)

evel (bw) toch, evenwel (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 54), Gouda (Lafeber 1967, p. 88) en in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 44).

evenaar (zn) bij een wagen of ploeg die door meer dan één paard wordt voortgetrokken: de dwarsbalk waaraan de **ooshoute* vanstzitten (KRS: Hout; LPW: Lop).

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

fugie in de uitdrukking *daar mankeert geen fugie aan*: dat in volmaakt in orde (LPW: IJss, Bens)

Als *fuugje* ook in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 47).

galge, gaalge (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **galgers** (LPW: Cab; LPW: Lop)

(zn) bretels

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p.58) en Gouda (Lafeber 1967, p. 95). Het laatstgenoemde werk maakt ons opmerkzaam op het betekenisverschil tussen het verouderde *galgen* en *bretels*: ‘Galgen werden kruislings over de schouders gedragen en dienden om de broek op te houden. Ze deden wel dezelfde dienst als bretels, maar galgen waren twee afzonderlijke banden, terwijl bretels één voorwerp vormen.’ In de Van Dale (1992, p. 884) zijn *galg* en *bretel* synoniem.

galgers zie **ga(a)lge*.

gang (zn) twee emmers, dus wat onder één juk hangt (met andere woorden wat in één keer gaan (één gang) gehaald kan worden); *een gang water hale* (KRS: Lang, Coth, Bunn, Hout, Scha; LPW : IJss, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 58).

gavel, gaovel (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bun, Hout, Scha) (zn) hooivork; ‘Ik stik je an de gaovel.’ (Coth)

Synoniem: **hooivurk*. Vergelijk het in de standaardtaal voorkomende woord *gaffel*, met onder andere deze betekenis (Van Dale 1992, p. 882).

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*. {p.68}

De uitdrukking *hij lop van de gavel in de griep* (Scha) betekent als ‘van het kastje naar de muur lopen’.

garf (zn) bos gemaaid en samengebonden koren (KRS: Bunn)

Zie hoofdstuk 4, punt 5; *gereedschap*.

garstig (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **gerstig** (KRS: Bunn), **gorstig** (KRS: Wijk) (bn) ranzig, sterke smaak (bij spek); enigszins bedorven (geel van kleur), maar niet zo, dat het weggegooid werd (Daar moet wel bij gezegd worden, dat men vroeger minder gemakkelijk dan thans ertoe overging eten weg te gooien.)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 58).

Synoniem: **traanderig*.

geblèr van de honger (zn) hevige honger (KRS: Wijk)

‘Moeder wij hebben ’t geblèr van de honger, geef ons gauw een bord **piepersoep*.’ (Wijk)

Vergelijk **blaffe*, **bulleke* betekenis 4 en **koere* van de honger.

gefokseerd (bn) (van ‘geforceerd’) overspannen, gestressed (KRS: Wijk)

In Gouda komt het werkwoord *fokseere* voor, met als betekenis ‘forceren’ (Lafeber 1967, p. 94).

geile lucht (zn) onweerslucht (LPW: IJss)

Geil heeft hier de oude betekenis van ‘vet’, dat wil zeggen veel water bevattend.

geit in de uitdrukking *de geit *verpale* (KRS: Bunn), *de geit verzette* (LPW: Pols): naar het toilet gaan; meer specifiek : gaan urineren (door mannen gezegd; destijds urineerde de mannelijke bevolking van de boerderij buitenshuis, in de open lucht).

geld bij de vis (zn) boter bij de vis (LPW: Lop)

geldig (bn) prijzig, vrij duur (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Scha; LPW: IJss, Mont, Cab, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 60).

In de Nederlandse standaardtaal is het, althans in deze betekenis, verouderd (Van Dale 1992, p. 935).

gelt (KRS: Hout), **geltzeug** (KRS: Hout) (zn) jonge zeug die nog niet gebigd heeft. Zie hoofdstuk 4, punt 6 *het vee*.

In de Vechtstreek is een *geltzeug* een ‘onvruchtbaar, gesneden, vrouwelijk varken (van Veen 1989, p. 60).

geltzeug zie *gelt.

gemak (zn) mannelijk geslacht, balzak (KRS: Hout); ‘Hij het z’n gemakkie bezeerd.’ (Hout). In licht-afwijkende vorm (*gemag, gemacht*) ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 60). De Nederlandse standaardtaal heeft ook *gemacht* (Van Dale 1992, p. 947).

gemunteneerd (bn) (met ontkenning) niet in tel zijnd (LPW: IJss); ‘Die is niet erg gemunteneerd’ die wordt niet bijzonder gewaardeerd (IJss)

Gouda kent het werkwoord *muntenere*, met als oorspronkelijke betekenis ‘een maintenee onderhouden’ en de daarvan afgeleide betekenis ‘bekostigen’ (Lafeber 1967, p. 133). Volksetymologisch zou *muntenere* ‘bekostigen’, met daarin het element *mint* ‘geldstuk’ zich uit *maintenee* ontwikkeld kunnen hebben; de ontwikkeling tot de betekenis ‘(niet) erg in tel zijnd’, die het woord te IJsselstein heeft is echter duister.

genaai in de uitdrukking *ergens genaai bij hebbe*: ergens baat bij hebben (bijv. medicijnen, een therapie, een warm bad) (LPW: IJss)

Genaaï betekent letterlijk ‘genade’.

Voor de intervocalische *j* uit *d* zie hoofdstuk 2, punt B.6.

gere (ww) het schuin toelopen van grond (KRS: Hout; LPW Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 60).

Zie hoofdstuk 4, punt 14: *oppervlaktematen*.

gerizzeleveerd 1. (bn en bw) resoluut, vastberaden (KRS: Wijk, Werk, Hout; LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 60), Gouda (Lafeber 1967, p. 98) en de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 49). Van Dale noemt *geresolveerd* (1992, p. 963) verouderd, en geeft de betekenis ‘doortastend, vastberaden, flink’. Vergelijk ook het franse *résolu*, ‘vastberaden’.

2. (bn en bw) terughoudend (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Lop, Cab)

Deze tweede betekenis is merkwaardig vanwege de tegenstelling met de eerste.

Waarschijnlijk moeten we denken aan beïnvloeding door de betekenis van het standaardtalige woord *gereserveerd*, dat er qua klank enigszins op lijkt. {p.69}

3. (bn en bw) behulpzaam (LPW: Mont)

gerstig zie *garstig.

geslachtje (zn) stuk vlees of worst dat men meekrijgt dan wel ‘stiekem’ meeneemt wanneer men bij de buren is wezen *vet prijze (Lang)

Zie hoofdstuk 4, punt 8: *slacht*.

geut (zn) de goot in de stal die voor de koeien langs loopt en waarin het voer en het water gedaan wordt (LPW: Lop, Cab, Pols)

Synoniem; **zul(t)*.

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

geutgat (KRS: Wijk, Lang, Werk, Bunn, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **gutgat** (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Scha)

1. (zn) gat onderin de muur waar na het schoonmaken het water uit kon weglopen (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 61).

De uitdrukking *kijken als een uil voor't gutgat* betekent: onbestemd voor zich uit staren (KRS: Coth).

De uitdrukking *door het geutgat gooie* betekent hetzelfde als 'een gat in de hand hebben' (LPW: Pols).

2. (zn) gootsteen (LPW: Mont)

3. (zn) gat aan het einde van de *geut waardoor het overtollig water wegloopt (LPW: Lop, Cab, Pols).

gewonne 'gewend', voltooid deelwoord van *wennen* (KRS: Scha)

gier (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **schier** (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk; LPW: Mont) (bn) bedorven (gezegd van eieren). Vaak wordt *gier* niet verbogen: *gier eieren*. Misschien is *gier* een volksetymologische verbastering (op basis van *gier*, mest) van *schier*. Een aanwijzing in die richting vormt het gegeven, dat *schier* meer bij oudere, en *gier* bij (relatief) jongere sprekers voorkomt. De vorm *schier* komt ook in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 114). Van Dale (1992, p. 2670) noemt *schiere eieren* met als betekenis: 'bebroed maar onbevruucht, (ook) bedorven'.

Synoniem: *strui.

Volgens het volksgeloof zou een ei dat op Witte Donderdag gelegd was, niet *gier* worden. Aan zo'n ei werd een heilzame werking bij allerlei kwalen toegedicht; zie het artikel *Bijgelovigheden en religieuze praktijken in het Kromme-Rijngebied* in hoofdstuk 5.

gierbrik (zn) mestkar (KRS: Wijk).

gierpuls (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Pols), **gierschepper** (LPW: Cap, Pols), **gierschep** (LPW: Pols) (zn) emmertje bevestigd aan een lange stok, om mest uit de gierbak (put) te scheppen. Soms ook gebruikt om staande op de *gierbrik de mest mee over het land te verspreiden (KRS: Wijk); een dergelijke manier van mest verspreiden was overigens meer gebruikelijk in de groentetuin, waar het er wel op aankomt hoeveel mest op een bepaalde plaats belandt; het geval werd ook wel gebruikt om water uit een sloot te scheppen, dan werd er ook kortweg van *puls* gesproken (KRS: Coth)

gierschep zie *gierpuls.

gierschepper zie *gierpuls.

glazewasser, **glaozewasser** (zn) libel (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cap)

In de Vechtstreek wordt voor hetzelfde dier de naam *glazemaker* gebruikt (Van Veen 1989, p. 61). De Van Dale (1992, p. 1005) kent eveneens *glazemaker* als volksbenaming voor de grote libel, en verder *glazewipper* als gewestelijke naam voor libel.

Synoniem: *juffertje.

goed (zn) medicijnen (LPW: Lop; 'Als je nou toch naar 't dörp gaat, breng dan een flesje goed veur me mee.' (Lop).

gofferd (zn) zwaar iemand (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bun, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pels); 'een gofferd van een vent' (Werk)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 61)

goor (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols).

gorig (KRS: Bunn) (bn) zuur, bedorven (van melk gezegd)

Feitelijk is *goor* de fase die aan de zuurte vooraf gaat; de melk is eerst goor en daarna zuur (LPW: Bens).

In de Vechtstreek *goor* (Van Veen 1989, p. 61).

goossie ('negotie') (zn) handel die langs de deur uitgevent wordt (LPW: IJss)

goossie lope (ww) met **goossie* ('negotie') langs de deur gaan (LPW: Lop) {p.70}

goossiesman (zn) venter die met **goossie* langs de deur gaat (LPW: IJss)

gorig zie **goor*.

gorstig zie **garstig*.

graaf (zn) een scherp toelopende schop, bedoeld om mest (met stro) af te steken, of hooi (dan ook wel specifiek **hooigraaf*) (KRS: Hout; LPW: Lop)

De Vechtstreek kent dit woord ook, met de volgende omschrijving: 'grote, van voren ovaalvormige, scherp geslepen 'schop', waarvan de steel in hetzelfde vlak ligt als de eigenlijke schop en die dient om het in de berg samengeperste hooi af te steken bij het voeren van koeien' (Van Veen 1989, p. 61). Volgens Lafeber (1967, p. 101) is het woord in Gouda verouderd; 'hiemee werd alleen de puntige spa bedoeld, de vierkante heette *schop*'.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

graze (ww) het voeren van vee dat in de zomer op stal staat (KRS: Hout, LPW: Lop).

Zie hoofdstuk 4 punt 1: *de boerderij*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 61). Stapelkamp schrijft t.a.p.: 'Dit geschiedde bijvoorbeeld door verveners, die wel voldoende groen voeder voor enige koeien tot hun beschikking hadden op hun veenakkers in de polder (veenplas) maar geen eigenlijk weiland'.

Zie ook Van Veen 1989, p. 175, punt 27.

greun (zn) groente (KRS: Wijk)

griep (zn) greep, mestvork (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab)

Een griep heeft vier of vijf tanden; een **gavel* heeft twee, en een enkele keer drie tanden.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 62).

griendduvel in de uitdrukking *hij ziet er uit als een griendduvel*: hij ziet er smerig uit (LPW: IJss)

Zie ook **bosduvel*.

griffele (ww) enten (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Bens, Lop, Cab)

grijzele (ww) met kalk grijs kleuren (van bijvoorbeeld een muur) (KRS: Lang)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

grinneke zie **grunneke*.

grobbele (ww) wroeten (KRS: Werk)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 62).

groep (zn) brede goot achter de koeien, waarin de uitwerpselen vallen (KRS: Hout; LPW: Bens, Lop)

Zie hoofdstuk 4 punt 1: *de boerderij*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 62).

Vroeger was men niet gauw vies van iets. Als de boerin het **melkstuk* naar de **deel* bracht, en de boer of de knecht was nog bezig met melken, dan zei deze: 'Leg het maar even neer op de groep'. (LPW: Bens)

groeploper (zn) persoon die er haveloos en smerig uitziet (KRS: Werk)

Een groeploper is eigenlijk een koe die te ver naar achteren gaat staan en dan met haar achterpoten in de **groep* terecht komt; de uier wordt daardoor smerig. Alvorens te melken moest de boer, boerin of knecht de uier schoonmaken. Dat leverde extra werk op. Groeplopers waren dan ook niet geliefd.

groffie (zn) grootvader (KRS Werk; LPW: Lop)

grond in de uitdrukking *het wark is bij de grond*: het is gemakkelijk als je klein bent, het heeft voordelen om klein te zijn (LPW: Lop)

grondgat in de uitdrukking *het grondgat van iets wille wete*: het naadje van de kous willen weten (KRS: Hout)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 62).

groot (bn) in zeer vriendschappelijke verhouding (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); 'Ze zijn nogal groot met elkaar'. (IJss).

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 63).

De Krimpenerwaard heeft *groot staan op iemand* met als betekenis 'iemand graag mogen' (Van der Ent 1988, p. 51).

groos zie **groots*.

groots (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Bens), **grots** (KRS: Lang, Werk, Hout), **gruts** (KRS: Lang), **groos** (LPW: Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **gros** LPW: IJss) (bn) trots

In de vorm *groos* ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 62).

grots zie **groots*.

gros zie **groots*.

grunneke (KRS: Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont), **runneke** (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Bens, Lop, Cab), **grinneke** (LPW: Lop) (ww) hinne-{p.71}ken. De vorm *grunneke* komt ook in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 63). In Gouda kent men *grunneke* alleen in de betekenis 'grinneken' (Lafeber 1967, p. 102).

gruts zie **groots*.

grutter (bn) groter, vergrotende trap van *groot* (KRS: Lang); de stellende trap is *groot*.

gruts (bn) groots, overtreffende trap van *groot* (KRS: Lang).

guist (zn) koe of paard dat niet drachtig is. (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

De vorm *guist* komt ook in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 63).

gullie (pers vnw) zij, hen, hun (meervoud)

Zie ook **hullie* en **zullie*.

gund in de uitdrukking *die lui leve maar een end gund op*: die tillen er niet zo zwaar aan (LPW: IJss, Bens)

gunter wijd (bw) ver weg (KRS: Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab)

Zie ook **wijd*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 63), Gouda (Lafeber 1967, p. 103) en de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 52).

gutgat zie **geutgat*.

haaggat zie **haakgat*.

haaibaai (zn) ruwe, luidruchtige vrouw (KRS: Hout)

Spellingsvariant: *heibei*. In die vorm ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 66); in Gouda *aajbaaj* (Lafeber 1967, p. 54).

De aanduiding heft een tamelijk negatieve gevoelswaarde, wat niet altijd terecht is. Het gewiekste gedrag van bijvoorbeeld handelaren op het platteland kon een weduwe met nog jonge kinderen wel eens dwingen tot een wat minder 'ladylike' gedrag. Deze vrouwen werden door de handel uitgetroefd, ook wel door eerlijke kooplui. Een vrouw die daar tegenop kon, werd gezien als een kenau of een *haaibaai*. Het kwam ook wel eens voor dat een boer zelf wat zwak tegenover de samenleving stond, en dat dan zijn vrouw het noodzakelijke kordate gedrag vertoonde, en zo'n vrouw kon dan ook wel met het predikaat *haaibaai* gesierd worden. De scheldnaam *haaibaai* trof in de vroegere boerensamenleving vaak mensen die het toch al verre van gemakkelijk hadden.

haakgat (KRS: Hout), **hokgat** (KRS: Hout), **haaggat** (LPW: Lop)

1. (zn) uitgespaard vierkant gat in het hooi aan de buitenzijde van een hooiberg (op halve hoogte), waarheen het hooi van de wagen opgestoken wordt om het vandaar weer hogerop te steken (KRS: Hout; LPW: Lop)

2. (zn) het gat of de gang in de hooiberg waar de **hooiburrie* ingereden wordt om deze vervolgens vol te laden (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

In de Vechtstreek komt, evenals in de Lopikerwaard, de vorm *haaggat* voor (Van Veen 1989, p. 64). De suggestie 'Misschien geassimileerd uit *haakgat*' t.a.p. vindt ondersteuning in de in de Kromme-Rijnstreek aangetroffen vorm.

haam 1. (zn) nageboorte van een paard (KRS: Hout, Scha; LPW: Lop)

Zie ook **licht* (de nageboorte van een koe).

Vroeger werd de haam in een boom, meestal een knotwilg, opgehangen. Volgens het volksgeloof zou een veulen dan niet krom worden, of met zijn hoofd naar beneden gaan lopen; zie het artikel *Bijgelovigheden en religieuze praktijken in het Kromme-Rijngebied* in hoofdstuk 5.

2. (zn) in het tuig van het paard het deel dat voor de borst hangt (KRS: Bunn)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

haanderik zie **hunderik*.

haargerei (zn) geheel van gereedschappen (bestaande uit een **haarspit* en een **haarhamer*) om een zeis mee te **haren* (scherpen) (KRS: Lang; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

haarhamer (zn) aan beide zijden gepunte hamer, voor het **haren* (scherpen) van een zeis (KRS: Lang; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

haarspit (zn) een ronde ijzeren plaat op een paal (punaise-vormig), waarop de zeis gelegd werd, die dan met de **haarhamer* geslagen werd (KRS: Lang; LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek ('Op het haarspit wordt de zeis met de haarhamer (één- of tweebekte haarhamer) scherp geslagen') (Van Veen 1989, p. 64)

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

hakoord 1. (zn) **oord* kortgesteeld zeisvormig {p.72} snijwerktuig, specifiek om slootkanten mee te snijden, dat wil zeggen van onkruid te reinigen en te egaliseren (LPW: Lop)

Synoniem: **kantoord*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

2. (zn) (in de griendcultuur) bijl waarmee het hout van de **stommel* gekapt wordt (LPW: IJss)

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

halffaas (zn) bos griendhout met een lengte van 185 cm; er gingen 39 stokken in een bos.

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

halster KRS: Hout; LPW: Lop, **helster** (KRS: Lang) (zn); gestel van banden of riemen over het hoofd van een paard, waaraan het weggeleid of aan de krib vastgemaakt wordt, door middel van een ketting of een touw.

De Vechtstreek kent ook de vorm met *e* (naast *halster*) (Van Veen 1989, p. 64).

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *wagens*.

handhei zie *hei.

hanegeschrei (KRS: Werk) **haneschreeuw** (KRS: Scha), **haneschrei** (KRS: Werk; LPW: Bens) (zn) zeer kort ogenblik; eigenlijk de tijd die een haan nodig heeft om éénmaal te kraaien; 'Da's maar voor een haneschreeuw.' (Scha), 'Na 21 december wordt elke dag een haneschrei langer.' (Werk)

Met dezelfde betekenis: **hanetree** (LPW: Mont); 'Met Driekoningen is de tijd een hanetree vooruit.' (Mont).

Het zou goed kunnen dat de vorm *hanetree*, gezien de betekenis 'zeer kort (ogenblik)' oorspronkelijk is. Het opvallende aande loop van de haan zijn namelijk de zeer korte stappen. Ook het kraaien van een haan duurt weliswaar niet heel lang, maar is niet direct opvallend vanwege zijn kortheid.

Het feit dat *hanegeschrei*, *hanetree* etcetera steeds in verbinding wordt gebracht met het lengen van de dagen, en dan vooral vlak na 21 december, min of meer in een vaste uitdrukking, werpt enig licht op de vraag hoe *hanetree* kon overgaan in *hanegeschrei*: het kraaien van de haan markeert het aanbreken van de dag, waarvan het tijdstip in de winter elke dag een klein beetje vroeger komt te liggen. Van dag tot dag kraait de haan steeds een beetje vroeger. Op den duur heeft *haneschrei* (mogelijk via een tussenvorm *haneschree*, die in de Van Dale (1992, p. 1102) voorkomt) zelf de betekenis 'zeer kort' overgenomen; natuurlijk vooral in 'zeer kort ogenblik, maar ook wel in andere opzichten 'zeer kort'. In het centrum van de stad Utrecht bevindt zich een straatje met de naam 'Haneschrei', en daar geeft het inderdaad aan dat het een heel kort straatje betreft.

De overgang naar *haneschrei* is mogelijk begunstigd door associatie met *schrijden*, een werkwoord dat precies de loop van een haan karakteriseert.

De vorm *hanegeschrei* komt ook in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 65).

haneschreeuw zie *hanegeschrei.

hanetree zie *hanegeschrei.

hanewake, haonewake 1. (ww) wakker liggen, slapeloos zijn (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont. Bens, Lop, Cab, Pols); 'Als er bijvoorbeeld een koe moet kalven dan lig je maar te hanewaken, om er uit te springen als het nodig is.' (Lop)

In de Vechtstreek wordt dit met *kranewake* aangeduid (Van Veen 1989, p. 80). De Krimpenerwaard heeft *hanewaken* (Van der Ent 1988, p. 53). Van Dale (1992, p. 1103) kent alleen *hanewaker*, 'iemand die met de haan, dus zeer vroeg, wakker is'. Voor Gouda vermeldt Lafeber (1967, p. 116) het woord *koewake*, met dezelfde betekenis, en als verklaring van de oorsprong: 'Waarschijnlijk komt dit woord uit het boerenbedrijf, waar een boer maar half slaapt, doordat hij steeds luistert of hij de koe niet hoort, wanneer deze 's nachts zal kalven.'

2. (zn) in de R.K. - Kerk: avondgebed in de Paastijd (KRS: Bunn)

Tot een uur of elf 's avonds was de kerk open; men kon dan binnenlopen en een half uur (of langer, zoals men zelf verkoos) bidden.

hardijzers (zn) ridderzuring (LPW: Cab)

In de Krimpenerwaard is een *hardijzer* een 'gevoelloos persoon; iemand die niet kleinzerig is' (Van der Ent 1998, p. 53).

hare (ww) scherp maken van een zeis (KRS: Lang; LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 65).

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*. {p.73}

hark (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **hurk** (KRS: Coth, Bunn, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Pols), **hork** (LPW: Mont, Lop, Cab) (zn) vervelende kerel; 'een hurk van een vent' (Bunn), 'Dat is wel zo'n hark van een kerel, daar is geen goed recht mee te breie.' (Werk) Van Dale (1992, p. 1200) heeft *hork* en *hurk* in de betekenis 'stug, lomp, onbeleefd mens'.

Zie ook **hurke*.

heel (KRS: Hout, Scha; LPW: Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **heelachtig** (LPW: Lop), **helig** (LPW: Lop) (bw) stijf, verlegen.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 66).

heelachtig zie **heel*.

hèène zie **heininge*.

heerkauwe zie **eerkauwe*.

hei (LPW: Lop), **handhei** (LPW: Lop) (zn) zwaar stuk hout met handvaten om palen mee in de grond te slaan.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

heininge (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Hout; LPW: IJss), **afheininge** (KRS: Lang, Werk), **heine** (LPW: Bens, Lop, Pols), **hèène** (LPW: Bens, Lop, Cab) (ww) een weiland van een omheining voorzien

De Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden hebben *hèènen* (Berns 1991, p. 151).

hek in de uitdrukking *bij 't hek zijn*: bij de hand zijn (KRS: Hout)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 66).

helegaar (bw) helemaal (LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 66).

helig zie **heel*.

helster zie **halster*.

henne (bw) vandaan; 'Waar kom je henne?' (KRS: Bunn).

hengstig (bn) geslachtsdriftig (bij paarden) (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4: *het vee*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 67).

herejezus (KRS: Wijk), **allejezus** (KRS: Scha) (bw v graad) zeer, buitengewoon; 'herejezus mooi weer' (Wijk)

Vergelijk **allemenselijk*.

herschouw (zn) tweede schouw, die veertien dagen na de eigenlijke schouw volgt, om te zien of het eerder geconstateerde falen in het onderhoud inmiddels is rechtgezet (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 15: *waterhuishouding*.

heue (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **opheue** (KRS: Lang, Coth, Werk; LPW: Bens)

1. (ww) opjagen, voortdrijven van vee (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Zie ook **omhale*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 68). In haar studie van de Krimpenerwaard is Van der Ent *heuen* tegengekomen in Stolwijk en Ammerstol.

2. (ww) opjagen van spreeuwen in een (kersen) boomgaard (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

In de Vechtstreek komt het woord *vinkenheuer* voor, ter aanduiding van de jongen die de vogels verdrijft uit het rijpende koren (Van Veen 1989, p. 68). In de Kromme-Rijnstreek en de Lopikerwaard wordt de combinatie juist gevormd met het gewas dat beschermd moet worden: *kerse heue*.

Meer in het algemeen het beschermen van een gewas tegen gevogelte, bijvoorbeeld *erwte heue* (KRS: Lang)

Bij het verjagen werd 'heu heu' geroepen; mogelijk is het woord hiervan afkomstig. Zie artikelen *Uit de historie der Bunnikse boomgaarden* en *kersen in IJsselstein* in hoofdstuk 5.

Zie ook **kere*.

3. (ww) bewaken van vee (bij voorbeeld paarden) op een niet-omheind land (KRS: Lang, Werk, Bunn, Hout)

Vroeger werd onder het koren klaver gezaaid, en in de herfst, als het koren gemaaid was, weiden daar (na het ploegen) de paarden. Dit bouwland was niet van een omheining voorzien, en daarom moesten de paarden *geheud* worden. Niet altijd hoefden deze paarden bewaakt te worden; ook kon het weglopen voorkomen, of het terugvangen vergemakkelijkt worden, door ze te **kniebande* (**kniehelstere*), het vastbinden van het voorbeen aan het **halster*.

Nadat de paarden een uur de tijd gehad hadden om zich vol te eten, waren ze verzadigd en lieten ze zich gemakkelijk vangen. Het los weiden {p.74} was in een tijd zonder verkeer minder problematisch dan het nu zou zijn.

Hier valt te denken aan een gewestelijke variant van *hoeden*, zoals ook het WNT suggereert. Het verspreidingsgebied van deze betekenis (alleen de Kromme-Rijnstreek) sluit deze (Oostnederlandse) umlaut van *oe* tot *eu* niet bij voorbaat uit. Anderzijds dienen we er rekening mee te houden dat het woord, in deze betekenis, typerend is voor streken met bouwland; de Kromme-Rijnstreek is (was) zo'n gebied, de Lopikerwaard niet.

hiele 1. (zn) nageboorte van een varken (KRS: Hout)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

2. in de uitdrukking *hij laat het op z'n hiele afzakke*: hij geeft de moed (te) gauw op (LPW: IJss, Bens)

hijse (ww) een moeilijk, zwaar karwei volbrengen (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); 'We moeten 't zien te hijsen.' (Werk)

Ook in het westen van de eigenlijke Vechtstreek (Portengen, Kockengen, Spengen; zie Van Veen 1989, p. 70).

hilt (zn) het dwarshoutje aan de bovenkant van de steel van een schop, waarmee de schop vastgehouden wordt (KRS: Hout; LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 68) en de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 55).

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

himphamp (zn) gereedschap om afgesneden waterplanten mee uit de sloot te halen (LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 150).

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

hoeke (ww) verwijderen van spinnewebben uit hoeken met behulp van een **luiwage* (KRS: Lang)

hof (zn) tuin (KRS: Lang)

hofstee (zn) grote, voorname boerderij (KRS: Hout)

Vergelijk de geassimileerde vorm *hostee* in de Vechtstreek, dat hier overigens ‘erf van een boerderij’ betekent (Van Veen 1989, p. 69).

hog zie **hug(t)*.

hoge wind (zn) wind die uit het oosten komt (LPW: Bens)

Volgens de Van Dale (1992, p. 1189) is *hoge wind* juist wind die uit het noorden komt; men verklaart dit uit ‘de geografische ligging van een plaats, naar de voorstelling uit landkaarten enz., waar het noorden boven ligt.’ Daar kan tegenin gebracht worden, dat in Nederland en zeker in de provincie Utrecht, de hoge gronden in het oosten liggen; op deze wijze kan de betekenis die *hoge wind* hier heeft, verklaard worden.

hoggie zie **hug(t)*.

hokgat zie *haakgat.

hokkeling (zn) koe die zich wat betreft de groei tussen kalf en vaars in bevindt (KRS: Lang; LPW: Lop)

Synoniem: *pink.

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

holsteiner (zn) grofgebouwde vrouw, lomp in omgang en manieren (LPW: IJss)

Zo genoemd vanwege het gelijknamige, eveneens zwaargebouwde paarderas.

Vaak ook met de connotatie ‘geestelijk niet helemaal volwaardig’. Het soort vrouw dat sinds de film van Dick Maas algemeen ‘Ma Flodder’ aangeduid wordt.

hond (zn) honderd *roei; 1/7 hectare (KRS: Bunn; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 14: *oppervlaktematén*.

hooibouw (zn) het oogsten en binnenhalen van hooi (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4 punt 11: *hooi*.

hooiburrie (zn) *burrie (draagbaar) specifiek voor het vervoer van hooi (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

hooigraaf (zn) *graaf (soort schop) specifiek voor het afsteken van hooi (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

hooirijf (zn) hooihark (LPW: Lop, Cab, Pols)

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

hooivurk (zn) hooivork (LPW: Lop, Pols)

Synoniem **ga(o)vel*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

hord (zn) mat van gevlochten *sliete (wilgetenen). Hiervan werd een bruggetje gemaakt (voor over een sloot of een drassige plek), waarover dan de koeien konden lopen (LPW: Bens)

hork zie *hark en *hurk.

hos, host (KRS: Lang, Coth, Werk, Scha; LPW: {p.75} IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols) (bw) haast, bijna

Uit *hoast* (‘haast’); een geval van Utrechtse klinkerverkorting.

Synoniem: *bekant.

houtmet (zn) houtmijt: op een hoop gestapelde takkenbossen (KRS: Lang)

Mogelijk een voorbeeld van Utrechtse klinkerverkorting (via monoftongering); zie hoofdstuk 2, punt B.5.

huggie zie **hug(t)*.

hug, hugt (KRS: Wijk, Lang, Coth, Bunn, Hout, Scha), **hog(t)** (KRS: Werk, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols) (zn) verhoging; ‘Er zit een hugt in de weg.’

(Bunn, Coth). Verkleinwoord: *huggie*. (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha), *hoggie* (KRS: Scha; LPW: IJss Mont, Bens, Lop, Cab, Pols).

Van der Ent trof bij haar studie van het Krimpenerwaards (1988, p. 56) *hoogt*, met als betekenis ‘hoger gelegen deel in een weiland of een dijk’ aan in Stolwijk.

huiskees (KRS: Coth, Werk, Bunn, Scha; LPW: IJss, Bens), **huizepoeper** (KRS: Scha), **huizemus** (KRS: Lang) (zn) huismus

Zie ook **popmos*.

huizemus zie **huiskees*.

huizepoeper zie **huiskees*.

hullie (pers vnw) zij, hen, hun (meervoud) (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Zie ook **gullie* en **zullie*.

hunderik (KRS: Coth), **haanderik** (KRS: Bunn; LPW: IJss) (zn) mand gebruikt bij het kersenplukken

Zie de artikelen *Uit de historie der Bunnikse boomgaarden* en *Kersen in IJsselstein* in hoofdstuk 5.

hurk (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **hork** (LPW: Mont)

1. (zn) wesp

Vergelijk *paardehurk* (KRS: Lang) = **kromkont*. Zie ook **vrijs*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 70).

2. (zn) vervelende kerel; zie **hark*.

hurke (ww) zeuren, doordrammen (LPW: IJss). Zie ook **hurk* (onder het lemma **hark*). De Krimpenerwaard kent *horken* in de betekenis ‘chagrijnen’ (Van der Ent 1988, p. 56).

hussie (‘huisje’) (zn) toilet (KRS: Lang)

Een geval van Utrechtse klinkerverkorting; zie hoofdstuk 2, punt B.5.

ievers (bw) ergens (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Pols); ‘Hij gaot ievers naor toe.’ (Coth)

Ontstaan uit het Middelnederlands *ie* (= ieder) + *waar* (+s), Vergelijk Engels *anywhere* (Van Dale 1992, p. 1233).

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 35).

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151 en p. 158). In de Krimpenerwaard is het woord nog wel bekend, maar het word niet meer gebruikt (Van der Ent 1988, p. 59).

iezig zie **ijzig*.

ijzig (Krs: Wijk, Lang, Coth, Werk, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols) **iezig** (KRS: Lang, Bunn), **aizig** (LPW: Lop) (bn en bw) gevaarlijk

immer (zn) emmer (LPW: Bens)

Een geval van *e/i*-wissel voor nasaal; zie hoofdstuk 2, punt A.4.

immerrek (zn) rek achter de boerderij, bij de sloot, waarop emmers en dergelijke stonden te drogen (LPW: Lop)

Synoniem: **pottenrek*.

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

inboute (ww) het verstellen van de positie van het rechter paard bij het ploegen met een **driepoordsevenaar*, door het **ooshout* meer naar binnen te zetten (KRS: Hout)

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

inlope (ww) geluk hebben, het treffen (LPW: Pols); ‘Dat loop je effe in.’ (dat tref je) (Pols).

janteunissie zie **jantunnissie*.

jantunnissie (LPW: IJss, Bens, Lop, Cab) **janteunissie** (LPW: IJss, Mont) (zn)
winterkoninkje (LPW: Lop)

Zie ook **klein Jantjie*.

juffertjie (zn) libel (LPW: Pols)

Synoniem: **gla(o)zewasser*.

juin (zn) ui (LPW: Lop)

kaai (zn) kwaad, boosaardig wijf (KRS: Scha). Ontstaan uit *Ka* (verkorting van de
vrouwen naam *Kaat* (Van Dale 1992, p. 1337). Voor de *i* aan het eind van het woord
zie hoofdstuk 2, {p.76} punt C. 1.

Zie ook **vel*, **persvel* en **dweil*.

kaaie (zn) kaantjes (KRS: Hout; LPW: Cab)

kaar (zn) mand waarin gevangen vis bewaard wordt (KRS: Hout)

Ook in de Vechtstreek; de betekenis luidt daar: 'een aan alle zijden gesloten,
kubusvormige, houten of metalen bak met opklapbaar deksel in 't bovenvlak, die in 't
water ligt en die dient om de vis levend te bewaren. Is de kaar van hout, dan stroomt
het water er in tussen de planken door, waaruit ze bestaat en die niet aaneengesloten
zijn; is ze van metaal, dan is ze aan alle zijden van gaatjes voorzien.' (Van Veen
1989, p. 73).

kaarten (zn) krabbescheer (LPW: Cab)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 73).

kaasbrik (zn) **brik* (bepaald type boerenwagen) die specifiek voor het vervoer van
kaas naar de markt ingezet wordt (KRS: Hout)

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

kaeie (keien) (zn) grind om het huis (KRS: Bunn). Meer gebruikelijk is **kegels*.

kalverknors zie **knors*.

kalverknots zie **knors*.

kamp (zn) stuk land (KRS: Werk, Bunn)

kanis (zn) mandje (bijvoorbeeld *eierkanis*) (LPW: Lop)

In de Vechtstreek is een *kane* een 'gesloten mand, die de hengelaars meenemen, om
er de gevangen vis in te bewaren' (Van Veen 1989, p. 74).

Zie ook **ben*.

kantoord (zn) kortgesteeld, zeisvormig snijwerktuig, om de slootkanten mee te
snijden (KRS: Lang)

Synoniem: **hakoord*.

Zie ook **oord* en **wieoord*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

karreband (zn) bos griendhout met een lengte van 162 cm; er gingen 52 stokken in
een bos (LPW: IJss)

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

Karsmis zie **Kors(e)mis*.

kedons zie **dirrekedons*.

keen (zn) kloof in vinger of teen (KRS: Coth)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 74).

keep houwe (ww) vol houden (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha;
LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 74).

kees 1. (zn) populaire benaming voor een stier (KRS: Werk, Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

2. (zn) tabakspruim, zie **keesie*.

keesie (KRS: Lang, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **kees** (LPW: IJss, Bens) (zn) tabakspruim

Meer specifiek: een reeds gekauwd pruimpje, waar je wat verse tabak bij neemt (LPW: Lop)

Afkomstig van het Middelnederlandse *ke(e)sen* 'kauwen' (Van Dale 1992, p. 1395).

Hetzelfde als **prumpie* en **snoepie*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 75).

kegele (ww) het aanharken (**rijve*) van het grind om het huis (de **kegels*); dit gebeurde altijd op zaterdag (KRS: Hout)

kegels (zn) kiezels, grind om het huis (KRS: Wijk, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha;

LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Hetzelfde als **kaeie* en **biggels*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

kelver (zn) kervel (LPW: Lop)

Volgens een vast patroon verlopende wisseling van *l* en *r* (zogenaamde metathesis); zie hoofdstuk 2, punt C.2.

kere (ww) opjagen van spreuwen in een boomgaard (KRS: Wijk, Coth, Werk, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab)

Hetzelfde als **heue*, betekenis 2.

De vaste verbinding bij *kere* wordt gevormd met *spreeuwe*: *spreeuwe kere*; dit in tegenstelling tot *kerse heue*.

Kersmis zie **Kors(e)mis*.

ketel (zn) grote cilindervormige melkemmer, voorloper van de melkbus (KRS: Hout)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 75).

Zie hoofdstuk 4, punt 7: *melken*.

keu 1. (zn) big, jong varken (KRS: Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Verkleinwoord: *kuggie* (KRS: Scha), *keugie* (KRS: Hout)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 75), Gouda (Lafeber 1967, p. 111) en de Krimpenerwaard (van der Ent 1988, p. 61).

2. (zn) varken in 't algemeen (KRS: Lang; LPW: Mont, Pols)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*. {p.77}

Zie ook Taalatlas afl. 2, nr. 1: *jong(e) varken(s)*.

3. (zn) plomp, waterboterbloem (LPW: Bens, Lop, Cab, Pols)

In Gouda komt het woord *kreukeblaaie* voor als aanduiding van de bladeren van de waterlelie en van de dotterbloem (Lafeber 1967, p. 119).

keuehokke (zn) varkenshokken (KRS: Lang)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: de *boerderij*.

keue (ww) biggen (LPW: Cab)

keuesnijer (zn) castreerder van biggen (= *keuen*) (KRS: Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 75).

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

keugie zie **keu*.

keugiesbutter (LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols), **keugiesbotter** (LPW: IJss) (zn) vet met stroop, als broodbeleg gebruikt

Keugiesbutter werd direct na de slacht gemaakt. Hiervoor werd niet al te best vet gebruikt, dat werd uitgebakken, er werd stroop door geroerd en dat werd dan in een potje gedaan. De oordelen over de smaak van keugiesbutter lopen sterk uiteen.

kijnd (zn) kind (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols) meervoud *kijnders* (KRS: Werk, Hout, Scha; LPW: Cab, Mont), *kijndere* (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

In Schalkwijk kan met *kijnd* alleen een meisje bedoeld worden: ‘Wij hebben drie zoons en een kijnd’ (Scha).

kijnds (bn) kinds (KRS: Coth; LPW: Bens)

kikkerblomme (zn) fluitekruid (LPW: IJss)

kinkel (zn) boer (scheldwoord) (KRS: Wijk)

kit (zn) bos griendhout met een lengte van 125 cm; er gingen 104 stokken in een bos (LPW: IJss)

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

klam (zn) olie-achtige substantie, die een **klamvers* of drachtige koe uit de spenen afscheidt (LPW: Lop, Cab)

Zie hoofdstuk 4, punt 7: *melken*.

klamp (zn) plankje onder een klomp, zie **klompe klampe* (KRS: Bunn)

klamvers (zn) vaars van anderhalf jaar oud, die voor het eerst drachtig is en al zes maanden draagt (LPW: Lop, Cab)

Uit de spenen van een klamvers kun je **klam* trekken, vandaar de naam. Met *klam* in de betekenis van ‘vochtig’ heeft het dus niets te maken, in tegenstelling tot wat Van Dale (1992, p. 1438) suggereert.

klapbes (zn) doornbes (KRS: Wijk, Lang, Werk; LPW: Lop, Cab)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 76).

Synoniemen: **doornbes*, **steekbes* en **kroibes*.

klauw (zn) grote, zware hark (KRS: Hout)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 76).

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

kleerpen (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Mont, Lop, Cab, Pols),

kleerpin (KRS: Lang, Werk; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols) (zn) wasknijper
Voor de *e-i*-verwisseling; zie hoofdstuk 2, punt A.4.

kleerpin zie **kleerpen*.

kleinjantjie (zn) winterkoninkje (KRS: Hout; LPW: Pols)

Zie ook **jantunnissie*.

klever zie **kliever*.

klieke (ww) eten laten staan (LPW: Cab); ‘Je mag niet klieke.’ (Cab)

Houdt verband met *kliekje*.

klien zie **kreen*.

kliever (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout; LPW: IJss, Bens, Lop, Pols),

klever (KRS: Lang, Werk) (zn) klaver

kliplap in *iedere kliplap* ieder ogenblik (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); ‘Iedere kliplap is-t-ie hier.’ (Werk)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 77) en Gouda (Lafeber 1967, p. 114 en 220).

klitzezig (bn) overgevoelig, op het hypochondrische af (LPW: Lop)

Contaminatie van **kritserig* en *kleinzerig*?

In Gouda komt een woord *krittezerig* voor, met als betekenis 'licht geneigd tot kritiek' (Lafeber 1967, p. 120).

kloeke (KRS: Werk), **kloreke** (LPW: Lop), **klokere** (LPW: IJss)

1. (ww) na het plukken een boomgaard doorlopen om appels etcetera die zijn blijven hangen omdat ze moeilijk bereikbaar waren, alsnog van de boom te halen {p.78}

Dat gebeurde doorgaans door er met een lange stok tegen aan te slaan.

In de vorm *klokeren* ook in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 63). Van Dale (1992, p. 1464) geeft de vorm *kloken* en noemt deze gewestelijk.

2. zie **kulleke*.

kloereken zie **kulleke*.

kloiteren zie **kluitere*.

kloiterijf zie **kluitერიფ*.

klokere zie **kloeke*.

klomp 1. in de uitdrukking *met de klompen erdoor gaan*: grof te werk gaan (KRS: Hout).

Zie ook *er met de breeje *bijl inhakke*.

2. in de uitdrukking *als een boer in z'n klompe pist, hebben er veertig natte pote*.

Deze uitdrukking duidt op het clan-karakter van de vroegere boerensamenleving: wie één boer kwaad bejegende, joeg doorgaans de hele agrarische stand tegen zich in het harnas. (KRS: Werk)

De uitdrukking heeft overigens bepaald niet altijd op situaties in historische tijden betrekking.

klompe klampe (ww) het aanbrengen van plankjes (of leer c.q. rubber) onder klompen, als het ware het 'verzolen' van klompen (KRS: Coth, Bunn)

Een provisorische maatregel om de levensduur van klompen te rekken, in tijden van schaarste (bijvoorbeeld de oorlog) wel toegepast (Bunn). Het plankje onder de klomp heet **klamp*.

kloreke zie **kloeke*.

kluitere (LPW: Bens, Lop, Cab, Pols), **kloitere** (LPW: Lop) (ww) aanharken van de **biggels* op het erf.

Hetzelfde als **rijve*.

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 150) en de Krimpenerwaard (Van der Endt 1988, p. 64).

kluitერიფ (LPW: Bens, Lop, Cab, Pols), **kloiterijf** (LPW: Lop), **kluitერიუფ** (LPW: Pols) (zn) hark waarmee men het erf **kluitert*

De tweede *ui* in de Polsbroekse vorm *kluitერიუფ* (bij meer dan één informant aangetroffen) heeft zich waarschijnlijk ontwikkeld onder invloed van de eerste, aangezien dit dialect wel de vormen **rijf* en **hooirijf* kent.

Zie ook **rijf* en **hooirijf*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 150 en 152). Berns schrijft hier naar aanleiding van *kluitერიფ*: 'Een hark om kluiten stuk te maken en gelijk te harken. *Rijf* is een van de woorden voor 'hark'. Het werkwoord *kluiteren*, 'harken' is weer van *kluitერიფ* afgeleid toen men het element *kluite* ging interpreteren als *kluitere*, omdat het woord ondoorzichtig was geworden'.

Ook in de Krimpenerwaard (Van der Endt 1988, p. 64).

kluitერიუფ zie **kluitერიფ*.

knars zie **knors*.

kniebande (KRS: Bunn), **kniehelstere** (LPW: Lop) (ww) vastbinden van het voorbeen van een paard aan de halster (om de nek)

Dit gebeurde om het weglopen (op onomheind land) tegen te gaan, of het terugvangen te vergemakkelijken.

Zie ook *heue, betekenis 3.

kniehelstere zie *kniebande.

knoerst 1. (zn) grote, ruige kerel (LPW: Mont)

2. (zn) knotwilg (LPW: Mont); zie *knoestoof.

knoestoof (KRS: Lang; LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols), **knoerst** (LPW: Mont),

knòstoof (de ò is gerekt) (LPW: Bens), **knorstoof** (LPW: Cab) (zn) knotwilg

Ook (in de vorm *knoestoof*) in de Alblasserwaard en Vijheerenlanden (Berns 1991, p. 151). De Vechtsreek heeft (*hout*)*stoof* in de betekenis ‘struikgewas’ (Van Veen 1989, p. 69 en 124).

Voor Gouda vermeldt Lafeber (1967, p. 115) de vormen *knorstoove*, met daarbij de vermelding dat het enkelvoud *knorstoof* maar zelden gebruikt wordt, en dat er ook een variant *knolstoove* is. De betekenisomschrijving bij Lafeber luidt als volgt:

‘knotwilgen die zo laag zijn afgehakt, dat de stronken maar een paar decimeters boven de grond uitsteken. Gewoonlijk worden ze gebruikt om er takken en tenen op te kweken’.

knors (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **knars** (KRS: Hout)

1. (zn) iemand die (nuchtere) kalveren koopt; soms alleen dode kalveren (zie betekenis 2), maar ook wel algemeen gebruikt voor een kalverenkoper; deze had, vanwege het feit dat kalveren zo duur waren, minder status dan de {p.79} *koeikoper. Beide soorten vee hadden dus hun eigen handelaren. (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Pols)

De kalverknors van vandaag handelt overigens ook in varkens (KRS: Werk; LPW: Mont).

Varianten: *kalverknors* (KRS: Werk, Hout, Scha; LPW: Bens), *kalverknots* (KRS: Coth, Werk, Scha)

2. (zn) iemand die vee slacht, dat een natuurlijke dood gestorven is, of dat een natuurlijke dood dreigt te sterven (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

In deze betekenis komt het woord in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 78).

Meer algemeen: een slager die bij de boeren thuis slacht (LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), ook wel: ‘tweederangs’, goedkope slager, een beunhaas die het niet zo nauwkeurig neemt (LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols). Vaak iemand die maar wat erbij scharrelt; de term ‘scharrelslager’ zou een perfecte omschrijving zijn, ware het niet dat dit woord (niet geheel logisch) reeds gereserveerd is voor een slager die ‘scharrelvee’ slacht.

Waarschijnlijk is het woord afkomstig van *knors* ‘kraakbeen’, en daarmee samenhangend *knorvlees* ‘vlees met veel kraakbeen’, minderwaardig vlees dus.

Zie hoofdstuk 4, punt 8: *slacht*.

knorstoof zie *knoestoof*.

knòstoof zie *knoestoof*.

knuppel 1. (zn) dorsvlegel (KRS: Bunn)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

2. in de uitdrukking *op de knuppel zetten*: de kap van de hooiberg in de hoogst mogelijke stand zetten, hoger dan met de *bergaaf bereikt kon worden (KRS: Lang; LPW: Lop)

3. in de uitdrukking *de berg op de knuppel hebben*: een zeer goed oogst hebben, meer algemeen: zeer goed geboerd hebben (KRS: Werk)

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

koei (zn) koe (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Voor de i aan het eind van het woord: zie hoofdstuk 2, punt C.1.

In de uitdrukking *hij mag een hele koei stelen en ik mag nog niet over het hek kijken*: wat de ene mag, hoeft de ander nog niet toegestaan te zijn (quod licet Iovi non licet bovi) (KRS: Werk)

koeierejer (zn) veeverloskundige, specifiek voor koeien (LPW: Lop, Cab)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

koeiestake (zn) palen in de koestal, waartussen de koeien staan en waaraan zij zijn vastgebonden (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 78). Stapelkamp schrijft t.a.p.: ‘de koeiestaken zijn palen in de koestal, de deel van de boerderij, waartussen de koeien staan; ze zijn in de grond bevestigd en reiken aan de bovenzijde tot de til; de koeien zijn er met touwen aan vastgebonden.’

koeieweer (zn) koude noordenwind (LPW: Lop)

Als de koeien in het voorjaar voor het eerst in het land gingen, trad er nogal eens ziekte (met name kopziekte) onder de dieren op. De kans hierop was kleiner als het koud weer was, bijvoorbeeld als de wind uit het noorden kwam.

koeihok (zn) de ruimte waarin de koeien’s zomers in gedreven werden om gemolken te worden (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie ook: **melkhok*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 78).

Zie Taalatlas, afl. 9, nr. 7: melkbocht (Zuid-Hollands *melkbocht* tegenover oostelijk *koehok*).

Zie hoofdstuk 4, punt 7: *melken*.

koeikoper (zn) handelaar in koeien (KRS: Hout)

koeilich(t) zie **lich(t)*.

koelbak (zn) bak op de deel van de boerderij waarin de melk gekoeld werd (KRS: Hout)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

Ook, maar met een heel andere functie, in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 78). Stapelkamp schrijft t.a.p.: ‘grote, gemetselde, rechthoekige bak, meestal midden op de achterdeel van de boerderij, die volgepompt wordt en waaruit drinkwater na ’t ofvoeren (voederen) van ’t vee in een brede goot geleid wordt, die voor de koeien langs loopt.’

koeleke zie **kulleke*.

koere in de uitdrukking *koere van de honger*: hevige honger hebben (KRS: Werk) {p.80}

Zie ook **blaffe*, **bulleke* betekenis 4 en **geblèr*.

koes lokroep voor een kalf (KRS: Werk)

Zie ook **kuus*, betekenis 2.

koessie zie **kuus*.

koestrontschup (zn) grote schop, bedoeld voor het scheppen van mest (KRS: Lang; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

koissie zie **kuus*.

kol (zn) kleine witte streep op het hoofd van een paard of de kop van een koe (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie ook **bles*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 39).

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

koof (bn) fijn (KRS: Bunn, Scha; LPW: Mont); ‘een kove goser’ (Bunn)

kop-en schutteltje (zn) kop-en-schoteltje (LPW: Lop)

In de hooitijd, als er weinig tijd was om koffie te drinken, was het wel gebruikelijk om de koffie uit het kopje op het schoteltje te gieten, en vervolgens de wat sneller afkoelende koffie vanaf het schoteltje naar binnen te slurpen.

körf in de uitdrukking *hij et ut de körf zonder zörg*: hij heeft geen zorgen (KRS: Wijk)

Korsmis, Korsemis (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout; LPW: Bens, Cab),

Karsmis (KRS: Werk), **Kersmis** (KRS: Scha), **Kursmis** (KRS: Lang) (de *i* is een e-schwa, als in *de*) (zn) Kerstmis.

Zie hoofdstuk 2, punt A.3.

De Vechtstreek heeft *Korsemes* (Van Veen 1989, p. 80).

kort 1. (bw) ongeduldig, gauw aangebrand (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

2. in het voorzetselvoorwerp *in het kort* onlangs (LPW: Bens)

zie ook **korts* en **kortelings*.

kortavonde (ww) op visite gaan (lett.: de avond korten) (LPW: Lop)

Ook in de Alblasserwaard en de Vijheerenlanden (Berns 1991, p. 151 en 155). Berns schrijft t.a.p.: ‘Dit lijkt zo’n echt Zuid-hollands woord. Letterlijk betekent het ‘de avond korten’ en dat wordt wel gedaan door bij elkaar op bezoek te gaan. Het is een zelfde soort samenstelling als *kortwieken*, ‘de wieken (vleugels) korter maken’.

In tegenstelling tot wat Berns schrijft, is het niet ‘echt Zuidhollands’ maar komt het ook in Utrecht voor, maar dan wel het gedeelte dat aan Zuid-Holland grenst, en er taalkundig sterk mee verwant is. Van Dale (1992, p. 1530) noemt het woord niet eens gewestelijk, maar wel verouderd.

korte burriehoute (zn) zie **burriehoute*.

kortelings (bw) onlangs (LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 42).

Zie ook **kort*, betekenis 2 en **korts*.

korts (bw) onlangs (KRS; Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Cab); ‘Hij was korts nog hier.’ (KRS: Coth). Soms met een voorzetsel: ‘In het kor(t)s heb ik hem nog gezien.’ (LPW: IJss); een contaminatie van *korts* en *in het *kort?*

Zie ook **kort* betekenis 2.

kram (zn) ijzeren ring in de neus van een varken, om het wroeten tegen te gaan (KRS: Hout)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

kramme (ww) een kram in de neus van een varken bevestigen (KRS: Hout)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 80).

Van Dale (1992, p. 1546) kent wel het werkwoord *krammen*, maar merkwaardigerwijs niet het zelfstandig naamwoord waar dit van afgeleid is, althans niet in deze betekenis.

kree zie **kreen*.

kreen (KRS: Coth, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **kree** (LPW: Lop),

krèèn (LPW: Pols), **klien** (LPW: Cab) (bn) zeer helder, zindelijk; bijvoorbeeld

gezegd van een boerin die kaas maakte: *een krene boerin*

De vorm *kreen* komt ook voor in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 80), de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 68), Boskoop (Van Veen 1988, p. 40) en Gouda (Lafeber 1967, p. 119). In de laatstgenoemde plaats wordt het woord verouderd genoemd, en zijn er twee betekenissen: 1. kieskeurig; 2. zindelijk. Volgens Van Dale (1992, p. 1550) een nevenvorm van *rein*. Buma (1960, p. 61-70) bestrijdt echter de opvatting dat *kreen* met *rein* zou samenhangen. Hij ziet eerder een etymologische verwantschap met het Nederlandse *kreunen*. De oudste betekenis van *kreen* zou dan zijn: ‘gauw kreunend, klagend, kleinzerig, gevoelig’. Van {p.81} hieruit is de ontwikkeling naar de hedendaagse betekenis wel te begrijpen. *Kreen* komt in Nederland vooral voor in Zuid-Holland en Utrecht. Verwante vormen vindt men in oudere fasen van het Engels, Fries en Nederduits, waar Buma uit concludeert dat het een Kustgermaans woord (een zogenaamd ‘ingvaeonisme’) is. *Klien* is een merkwaardige vorm: authentiek dialect of ontstaan onder invloed van het Engelse *clean*? (vergelijk ook de nevenvorm *nevvers* bij **nievers*). De informanten (meerdere dus!) zijn zeer zeker van hun zaak. Bij overname uit het Engels kan een rol gespeeld hebben dat er op de Nederlandse markt een schoonmaakmiddel is met de naam *Clean*.

krèèn zie **kreen*.

kreeuwe (ww) ruziën, bekvechten (LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); ‘De kijndere lope zo te kreeuwe’ (Lop)

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p.151 en 154) en de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 68).

krekeenderhand zie **krekneteenderhand*.

krekneteenderhand (LPW: IJSS), **krekeenderhand** (LPW: Bens) (bw) precies hetzelfde

De Krimpenerwaard heeft *eenderhand* in de betekenis ‘onverstoorbaar; hetzelfde’ (Van der Ent 1988, p. 43). In het Goudse woordenboek vinden we *eenderhand(e)*, met als betekenis ‘enerlei’. Van Dale en het WNT hebben de vorm *enerhande* (volgens het WNT verouderd), met als betekenis ‘vandezelfde soort, dezelfde, hetzelfde’.

kriek (zn) soort kleine kers, voor de inmaak (KRS: Wijk. Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

De kriek is ook de zaaikers waarmee alle onderstammen van kersenbomen worden gemaakt. Op die stam wordt dan het gewenste ras geënt (**griffele*). Vanwege het feit dat de onderstam van een kriek is, gebeurt het nog wel eens dat een enkele tak aan een boom die met een ander ras geënt is, toch krieken voortbrengt. Fruitkwekers zijn hier niet dol op: de kriek is zo sterk, dat hij andere, voor de verkoop bedoelde kersen aan dezelfde boom stuk maakt.

Kriekbomen komen tegenwoordig alleen nog voor bij de telers van fruitbomen, niet in de boomgaarden zelf. De vraag naar krieken door de fruitkwekers is echter zo groot, dat de handelaren aan het eind van de pluk, als alleen nog de krieken aan de boom zitten, de fruitkwekers opbellen met de vraag of zij nog krieken aan de een of andere boom hebben zitten.

Vanwege de bittere smaak is de kriek voor consumptie minder geschikt.

Ook in Gouda (Lafeber 1967, p. 119).

kriel (zn) krielaardappelen (KRS: Lang; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 10: *gewassen*.

kritserig (bn en bw) gauw op de teentjes getrapt (Bunn)

kroibes (zn) kruisbes (LPW: Mont)

Zie ook **doornbes*, **klapbes* en **stekbes*.

kromkont 1. (zn) horzel (KRS: Coth, Werk, Hout, Scha; LPW: Lop, Cab)

Het dier trok vooral op (de benen van) paarden aan, en kan venijnig steken. De paarden konden wild met de benen slaan om ze maar kwijt te raken. Ook koeien kunnen er flink last van hebben; wanneer tijdens het melken een kromkont het **koeihok* binnenvloog, waren alle koeien in een oogwenk het hok uit. Na het steken verschijnt op de koeierug een bult, waar dan de larf van de kromkont in groeit. Het steken werd tegengegaan door de rug van de koe in te strijken met een bestrijdingsmiddel.

Heel zelden staken ze ook mensen; de gevolgen hiervan konden tamelijk ernstig zijn. Kromkonten waren vooral te vinden in de uiterwaarden langs de Lek. Tegenwoordig komen ze, althans in dit deel van Nederland, niet meer voor.

Zie ook **paardehurk*

2. (zn) stekelig persoon (LPW: Lop)

Zie ook **hurk*, betekenis 1.

kromme dissel zie **dissel*, betekenis 1.

kruigroep (zn) ruimte achter de **groep* waarover men de kruiwagen rijdt (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

kruizeel (zn) touw om de handvaten van een kruiwagen, over de schouders van de kruier gehangen, om het kruien van zware lasten te vergemakkelijken (KRS: Lang) Het kruizeel hing gekruist voor de borst, om te voorkomen dat het van de schouders af zou glijden. Vandaar wellicht de homonieme vorm {p.82} *kruiszeel* in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 81), met als betekenis: 'een op de rug van de drager gekruist zeel, dat met de uiteinden om de bomen van de kruiwagen of berrie geslagen, dient om die op te lichten'.

kuggie zie **keu*.

kuis zie **kuus*.

kuiskalf zie **kuus*.

kuissie zie **kuus*.

kulle (ww) foppen, bedriegen (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); 'Hij kult de zaak.' (Scha)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 81) en Gouda (Lafeber 1967, p. 121).

kulleke (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Scha; LPW: IJss, Mont, Lop), **koeleke** (KRS: Lang), **kloeke** (KRS: Scha, Coth; LPW: Lop), **kloereke** (KRS: Wijk)

1. (ww) schielijk, hoorbaar drinken;

Zie ook **storke*, **lêrze* en **leppe* betekenis 4.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 81).

2. (ww) knorren van de maag (KRS: Wijk)

3. (ww) overgeven (KRS: Wijk)

4. (ww) kokhalzen (KRS: Lang)

5. (ww) punniken (LPW: IJss, Bens)

Het paardetoom werd vroeger wel *gekulkt* (dat wil zeggen gemaakt met een houten klosje waarop vier spijkers staan; aan elke spijker hangt een draadje, en deze draadjes worden met een bepaalde techniek dooreen geweven).

Kursmis zie **Kors(e)mis*.

kuus (KRS: Wijk, Lang, Coth, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **kuuskalf** (KRS: Werk), **kuiskalf** (KRS: Coth; LPW: Bens), **kuissie** (KRS: Lang), **kuis** (LPW: IJss, Bens, Cab, Pols), **koissie** (LPW: Mont), **koessie** (LPW: Pols)

1. (zn) vaarskalf (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Pols)

2. (zn) lokroep voor een kalf (KRS: Werk; LPW: Cab)

Zie ook **koes*.

In de Vechtstreek is *kuus* de lokroep voor een big of varken (Van Veen 1989, p. 81) en *kies* de lokroep voor een kalf (Van Veen 1989, p. 76).

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

kwaad uier (zn) ontstoken uier (LPW: Bens)

Zie ook **kwaad kwartier*.

kwaad schouwe (ww) het constateren van tekortkomingen in het onderhoud van de watergangen tijdens de **schouw* (KRS: Lang)

Synoniem: **opschouwe*.

Zie hoofdstuk 4, punt 15: *waterhuishouding*.

kwaai melk (zn) melk met een te hoog bacteriegehalte (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 7: *melken*.

kwalster (zn) akelige vent (LPW: Lop)

kwalstere 1. (ww) kwijlen (van bijvoorbeeld kalveren) (KRS: Bunn, Hout; LPW: Bens, Lop)

2. (ww) spuwen (KRS: Bunn)

In deze betekenis ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 82). In Gouda heeft het woord de betekenis ‘rochelen’ (Lafeber 1967, p. 121).

Zie ook **tuffe*.

kwarre (ww) het optreden van stilstand in de groei van het gewas (LPW: Cab)

Zie ook **pratte* betekenis 2 en **steke*.

kwartier (zn) deel van de uier waar één speen aan hangt (KRS: Werk) ‘Die koe het een kwaad kwartier’: een ontstoken speen (Werk).

Zie ook **kwaad uier*.

kwee (KRS: Hout), kween (KRS: Werk, Bunn, Hout, Sha; LPW: Lop) (zn)

onvruchtbare koe of paard

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

In de Vechtstreek is kween ‘onvruchtbaar dier en vrouw’ (Van Veen 1989, p. 82), in Gouda een ‘onvruchtbare vrouw’ (Lafeber 1967, p. 122). Van oost naar west verschuift dus de betekenis: in Gouda kan een kwee alleen een vrouw zijn, in de Vechtstreek een vrouw èn een dier, en in de Kromme-Rijnstreek (en Lopik) alleen een dier.

kweek, kweekgras (zn) onkruid (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols)

Synoniem: **puin(gras)*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 82).

Zie Heukels 1907, p. 259 en Taalatlas, kaart 119: *onkruid*.

Zie hoofdstuk 4, punt 12: *onkruid*.

kween zie **kwee*.

laai in de uitdrukking *op je laai krijgen*: een pak slaag krijgen (KRS: Lang)

Zie ook **bast* en **laaitafel*.

laaitafel in de uitdrukking *iemand op zijn laaitafel geven*: iemand een pak slaag geven (LPW: Bens) {p.83} Hetzelfde als *iemand op zijn *wammes geven*.

Laaitafel komt van *ladetafel* (‘latafel’); de vorm *la(ai)tafel* kan een meer aan de beschaving aangepaste vervorming van *lazarus* zijn; oorspronkelijk was de uitdrukking dan *iemand op zijn lazarus geven*.

Zie ook **laai*.

lakenvelder (zn) runderras met een grote witte vlek op de romp (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 83).

lammenadig (bn) lamlendig, geen fut hebbend (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Vergelijk het franse *lamentable*, ‘droevig, jammerlijk, erbarmelijk’. Van Dale (1992, p. 1614) ziet er echter een samenstelling in, van *lam* en een onzeker tweede deel, dat ‘niet onmogelijk van *genade* in de Middelnederlandse betekenis ‘oetmoed’ komt.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 83) en in Gouda (Lafeber 1967, p. 123).

lange boom (zn) rechte boom aan de voorzijde van een wagen (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie ook **disselboom*.

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

lange burriehoute zie **burriehoute*.

laoier zie **voerlegger*.

lebbere zie **leppe*.

lebberig (bn) iets graag willen hebben, zeurderig (KRS: Wijk, Lang, Coth, Bunn, Werk, Scha; LPW: Lop); ‘Hij is gewoon lebberig.’ (Lang)

Zie ook **leppe* betekenis 3.

lee, leed (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **lee-achtig** (LPW: Lop)

1. (bn en bw) wreed, gemeen; ook: laf, stiekem

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 84).

Het bijvoeglijk naamwoord *leed* komt in het Middelnederlands voor in de betekenis ‘onaangenaam, hatelijk, afschuwelijk’. Het modern-Nederlandse *lelijk* is hiervan afgeleid (Stapelkamp 1945, p. 51). Het door elkaar gebruiken van *lee* en *leed* (de Vechtstreek heeft alleen *lee*) duidt er ook op dat het bij beide vormen om een en hetzelfde adjectief gaat.

2. (bn) gierig (KRS: Lang)

lee-achtig zie **lee(d)*.

lee-as (KRS: Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **leed-as** (LPW: Lop) (zn) iemand die **lee(d)* is, dus: wreedaard, iemand die graag een ander of een dier pijn doet

Ook in de Vechtstreek, maar dan uitsluitend in de vorm *lee-as* (Stapelkamp 1945, p. 51 en Van Veen 1989, p. 84). Ten onrechte meent Stapelkamp (1945, p. 52) dat *lee-as* tot de Vechtstreek beperkt is.

Waarschijnlijk heeft de vorm zich ontwikkeld naar analogie van *nijdas*, ‘nijdigaard, valsaard’, dat op zijn beurt weer een volksetymologische vorm is op basis van *eidās* ‘hagedis’ (vergelijk Duits *Eidechse*). De hagedis werd als giftig beschouwd.

Stapelkamp (1945, p. 51) sluit verder niet uit dat de naam *Judas* er toe bijgedragen heeft dat *-as* als een afzonderlijk, productief suffix, dat substantieven vormt op basis van adjectieven (met een negatieve gevoelswaarde), beschouwd werd.

lee geld, leed geld 1. (bn) zonde van het geld (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

‘Een bekeuring is lee geld.’ (IJss)

2. (zn) geld dat wel rechtmatig verdiend is, maar waarover toch enige schuldgevoelens zijn blijven bestaan (KRS: Bunn); ‘Als je het aan een arm gezin hebt onttrokken, met wat voor handel dan ook, dan zeg je: ja, dat heb ik wel verdiend, maar ’t is toch leed geld.’ (Bunn)

Van Dale (1992, p. 1637) kent *leed* onder andere in de betekenis ‘een onaangenaam gevoel hebbend’, vergelijk ‘iets met lede ogen aanzien’. In de in Bunnik

voorkomende tweede betekenis van *leed geld* heeft het geld natuurlijk niet een onaangenaam gevoel, maar levert het een onaangenaam gevoel op.

leedas zie *lee-as.

leeg (bn) laag (KRS: Scha); *hij loopt leeg* hij loopt langs de lage zijde van de Wetering.

leer (zn) ladder (LPW: Lop)

Ook in Gouda (Lafeber 1967, p. 124).

De uitdrukking *een varken leert na zijn dood* betekent niet, dat dit dier pas in het hiernamaals wijsheid verwerft, maar slaat op het feit dat een geslacht varken op een ladder gebonden wordt en aldus rechtop gezet wordt.

leg (zn) laag hooi op een hooiwagen (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*. {p.84}

leier zie onder *vet.

lemoen (zn) lamoen, constructie van twee bomen aan de voorzijde van een wagen, waartussen één paard liep (KRS: Hout; LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 85).

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

lepke (zn) kalf dat met de fles grootgebracht wordt (KRS: Werk; LPW: IJss, Mont, Lop, Cab, Pols)

Zie ook *leppe en *opleppe.

lepkeu (zn) biggetje dat met de fles grootgebracht wordt (LPW: Mont)

Zie ook *keu, *leppe en *opleppe.

leplammetje (zn) lammetje dat met de fles grootgebracht wordt

(KRS: Coth, Werk, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Zie ook *leppe en *opleppe.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 85).

leppe (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **lebbere** (KRS: Wijk, Werk, Bunn; LPW: IJss, Mont, Lop)

1. (ww) zuigen (van een kalf of lam etcetera) (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Algemeen wordt met *leppe* bedoeld: het zuigen van een dier aan een fles. Het betreft hier dan een jong dat door de moeder verstoten is, en dat dan door de boer of boerin *opgelept wordt. Doorgaans betreft dit lammetjes: deze dieren kun je (in tegenstelling tot kalveren of geiten) niet leren uit een emmer te drinken.

Het woord *leppe* is etymologisch verwant met lip, en heeft als oorspronkelijke betekenis 'met de lippen aantippen'.

De vorm *leppe* komt ook, met dezelfde betekenis, in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 85).

Zie ook *opleppe.

2. (ww) duimzuigen, op een doekje sabbelen van een klein kind (KRS: Wijk) 'Hij lep op een *leptutje.' (Wijk)

3. (ww) aanhoudend zeuren (KRS: Wijk, Lang, Coth, Bunn, Scha; LPW: Mont)

Zie ook *lebborig.

4. (ww) schielijk drinken (LPW: Lop)

Zie ook *kulleke, lèrze en *slorke.

In Gouda betekent *leppen* 'overdadig drinken'.

leppig (bn) chagrijnig (LPW: Cab)

leptutje (zn) doekje om op te sabbelen (KRS: Wijk)

Zie ook *leppe (betekenis 2) en *tutje.

lèrze (ww) schielijk drinken (LPW: IJss, Bens)

Zie ook *kulleke, *slorke en leppe betekenis 4.

leuntjie (zn) hoog bruggetje over de wetering (LPW: Lop)

lich, licht (zn) nageboorte van een koe (KRS: Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Lop); meer specifiek *koeilich(t) (KRS: Scha)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

In de Vechtstreek kan *licht* ook de nageboorte van een paard zijn (Van Veen 1989, p. 85). Volgens Van Dale (1992, p. 1669) is *licht* in het Nederlands specifiek de nageboorte van een koe.

Zie *haam voor de nageboorte van een paard in de Kromme-Rijnstreek. Zie verder *Taalatlas*, kaart 120 (nageboorte van de koe): *licht* komt algemeen voor in de provincie Utrecht (alleen het oosten heeft *haal*) en het aangrenzende deel van Zuid-Holland.

liege in de uitdrukking *wa'k zeggen wil en liege nie*; betrekkelijk betekenisloos, geeft aan dat er een mededeling volgt (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 87). Mijn moeder, geboren in Heukelum (Vijfheerenlanden), gebruikt deze uitdrukking nog vrijwel dagelijks.

lier (KRS: Coth, Scha; LPW: IJss, Lop, Cab), **liereboom** (LPW: IJss, Lop) in de woordgroep *een lange lier, een lange liereboom* een lange man

Zie ook *lijs.

De Vechtstreek heeft voor een 'lang manspersoon' het woord *liereboom* (Van Veen 1989, p. 87). In de Krimpenerwaard wordt een 'lang en dun persoon' met *lange liereboom* aangeduid (Van der Ent 1988, p. 74). Van Dale (1992, p. 1677) heeft in deze betekenis *lier*, met de toevoeging gewestelijk, en het WNT meldt dat *lange lier* of *liereboom* in Amsterdam en aan de Zaan voorkomt. Volgens het MNW is een *lier* mogelijk een soort denneboom.

lijf 1. (zn) baarmoeder van een koe (KRS: Hout; LPW; Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 88).

2. in de uitdrukking *het lijf eraf gooie*: het naar buiten komen van de baarmoeder bij een beval-^{p.85}ling (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

lijs (zn) lange man (KRS: Wijk; LPW: Mont)

Zie ook *lier.

lof (zn) loof, bladeren (KRS: Lang; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 10: *gewassen*.

loizebos zie *luisnek.

lok (zn) de hoeveelheid hooi die in één keer op de hooivork genomen kan worden.

Ook in een meer algemene betekenis, bijvoorbeeld een lok kuilgras (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout; LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols)

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 86).

Synoniem: *doigie.

los in *los weer* onbestendig weer (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 87).

lossevallig in *lossevallig weer* onbestendig weer (LPW: Mont)

Een contaminatie van *los weer en *wisselvallig weer*.

lovertje in de uitdrukking *dat is zo dun als een lovertje*: zeer dun (bijvoorbeeld gezegd van pannekoeken) (LPW: IJss)

Een *lovertje* is hetzelfde als een (boom)blad.

lub (zn) melkstremsel (KRS: Hout; LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 87).

Zie hoofdstuk 4, punt 7: *melken*.

De oorsprong van het woord *lub* ligt waarschijnlijk in *leb(maag)*, met ronding van *e* tot *u*.

luie handel (zn) markt met weinig animo om te handelen (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 9: *markt*.

luisnek (KRS: Wijk, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha), **netenek** (KRS: Wijk; LPW: Cab), **luizebos** (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **loizebos** (LPW: IJss, Bens, Lop)

1. (zn) onbetrouwbaar persoon (KRS: Lang, Coth, Hout)

2. (zn) vervelende vent (KRS: Wijk, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Lop, Cab, Pols)

Met deze betekenis ('uitermate vervelende, lastige kerel, dwarsdrijver') ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 87).

luistere in *het weer luistert of de lucht leg te luistere* zeer stil weer (vooral in de winter) als aankondiging van een weersverandering (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Scha)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 87).

luiwage (zn) borstel op een lange steel om de spinnewebben mee te **hoeke* (= uit hoeken verwijderen) (KRS: Lang)

In de Vechtstreek een 'borstel, zachte schuier aan een lange steel, voor 't schoonhouden van marmeren vloeren, enz.' (Van Veen 1989, p. 87).

luizebos zie **luisnek*.

lut zie **rut*.

maal (zn) melkbeurt (KRS: Hout; LPW: Lop)

In de Vechtstreek 'hoeveelheid melk, die een koe of geit op één melktijd geeft' (Van Veen 1989, p. 88)

Zie hoofdstuk 4, punt 7: *melken*.

makke (ww) spijbelen: school makke, kerk makke (LPW: IJss, Bens)

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151 en 153-154).

Berns schrijft t.a.p.: '*Makke* is alleen te verklaren als ook andere woorden voor 'spijbelen' erbij betrokken worden, zoals *schuilemakken* en in samenhang daarmee *schuimmaken*. Al in 1847 heeft A. de Jager in zijn Taalkundig Magazijn de aandacht gevestigd op woorden voor 'spijbelen' zoals die in verschillende streken van het land in gebruik waren. Hij ziet in de vorm *schooltje makke* een niet meer begrepen *schuiltje maken* met de betekenis 'zich ergens verschuilen'.

Hij verwijst naar de Friese uitdrukking *schoeltje maken*. In het Fries komt inderdaad *skûltsje meitsje* voor dat letterlijk *schuiltje maken* is.

Het woord voor 'school' is in het Fries *skoalle*. De woordgroep *kerkie makke* laat heel duidelijk zien dat men *makke*, dat niets anders is als *maken* met een verkorte *a*, is gaan opvatten als een apart woord met de betekenis 'spijbelen'.

Ook de Krimpenerwaard kent *schooltje makken* (Van der Ent 1988, p. 98).

malleur (zn) pech (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Uit het Franse *malheur*, met dezelfde betekenis.

mallie (zn) 'manlieden': mannen (LPW: Lop)

Zie ook **vrullie*.

mandje in de uitdrukking *die gaat niet in een* {p. 86} *mandje melke*: hij neemt het zekere voor het onzekere (LPW: IJss, Bens)

Volgens Van Dale (1992, p. 1757) betekent *niet in zijn mandje melken* 'slim, bijdehand zijn'.

marte (ww) 1. op de markt iets verkopen (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); 'Hij gaot marte met de koeie'. (Bunn); vaste verbinding: *koei marte* (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), *appels marte* (LPW: Bens)

Zie hoofdstuk 4, punt 9: *markt*.

2. naar de markt gaan (met de bedoeling iets te kopen) (LPW: Mont); 'Op dinsdag ga je effe marte.' (Mont)

meelope in *het weer loopt mee* mooi, standvastig weer (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Pols)

meerkol (KRS: Hout), **me(r)tkolf** (KRS: Lang) (zn) Vlaamse gaai (KRS: Hout)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 91).

Zie Taalatlas, afl.6, nr.5: *gaai*.

Zeer waarschijnlijk gaat deze naam terug op *Marcolf*, een bekende spotter uit de Middeleeuwse sage. De Vlaamse gaai spot immers met andere vogels door hun geluid te imiteren. De dialecten van geheel Oost-Nederland en het aangrenzende deel van Duitsland hebben voor de Vlaamse gaai namen die van dit *Marcolf* zijn afgeleid, maar steevast met een *a* in de eerste lettergreep.

melk in de uitdrukking *z'n melk optrekke*: zich terugtrekken, zijn toezeggingen niet nakomen (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols);

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 90).

Zie ook *door z'n *ribbe schijte*.

Letterlijk: een koe die schrikt, trekt haar melk 'omhoog'; dan kan je wel trekken, maar er komt niets, of weinig. Een koe die **tuchtig* wordt, trekt ook haar melk op.

Hetzelfde geldt volgens Stoett (1943, dl II, p. 19) voor een koe die over enige tijd gaat kalven, of die door een onbedrevene gemolken wordt.

melkblok (zn) melkkrukje (KRS: Hout; LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 90).

Zie hoofdstuk 4, punt 7: *melken*.

melkbocht zie **melkhok*.

melkhok (KRS: Lang), **melkbocht** (LPW: Lop) (zn) ruimte waarin de koeien 's zomers gedreven worden om gemolken te worden

Zie ook **koeihok*.

In de variant mellekhok ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 91).

Zie hoofdstuk 4, punt 7: *melken*.

melkspoor zie **spoor*.

melkstuk (zn) kleine maaltijd van melk (of koffie) en brood die 's ochtends na het melken genuttigd werd (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Bens, Lop)

Bij het melkstuk werd soms **stukkekoffie* gedronken.

Zie hoofdstuk 4, punt 3: *de arbeidsdag*.

menisere zie **minisere*.

menne zie **winne*.

metkolf, **mertkolf** zie **meerkol*.

messie (zn) meisje (LPW: Lop)

Een geval van Utrechtse klinkerverkorting; zie hoofdstuk 2, punt B.5.

Synoniem: *deern.

meue (zn) tante (LPW: Lop)

Als *meu* ook in de Krimpenerwaard, met naast de betekenis 'tante' ook die van 'oude vrouw' (Van der Ent 1988, p. 76). Gouda heeft *meue* voor zowel tante als oudtante (Lafeber 1967, p. 130).

meuk (zn) rommel (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); 'Ruim je meuk es op.' (Hout)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 91).

In Gouda *meut* (Lafeber 1967, p. 130).

Synoniem: *reut.

meuke (ww) rommel maken (KRS: Wijk)

meukie (zn) hoopje, bijvoorbeeld een klein bergje peren (LPW: Lop)

Ook een hoopje halfrijpe peren die in het hooi worden gelegd om daar verder te rijpen (voorloper van de hooikist).

meulenaar (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop), **mullenaar** (KRS: Lang), **molenaartie** (KRS: Scha), **molenaar** (LPW: IJss, Mont) (zn) meikever (mannelijk exemplaar)

Zo genoemd vanwege zijn witte bovenkant, net alsof hij door het meel gelopen had.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 91).

Zie verder *Taalatlas*, afl. 9, kaart 8: *meikever*. {p.87}

Meikevers zijn gevoelig voor warmte: pas bij een bepaalde temperatuur worden ze actief. Van dat gegeven werd door de jeugd bij hun spelletjes dankbaar gebruik gemaakt.

Een populair kinderspelletje was zo'n meikever met een touwtje aan een stokje te binden en vervolgens te laten 'vliegen'. Daar werd het volgende versje bij gezongen:

'Molenaar, ga vliege,
anders ga'k je bedriege
anders ga'k je kop afhakke
en je tegen de muur aanplakke'

(KRS: Coth, Wijk)

De laatste regel ook als:

'en jou in de ove bakke' (LPW: IJss)

of:

'meulenaar ga vliege.' (LPW: IJss)

Mevrouw Van Rijn-van Oostrom uit Cothen zong mij de melodie onder de groene linde voor; achter de vleugel van Muziekwetenschap maakte ik daarvan de notatie die aan de onderzijde van deze bladzijde is afgebeeld.

meuzel (LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols), **muizel** (LPW: Mont), **meurs** (KRS: Scha), **meuzik** (LPW: Lop), **mezel** (LPW: Cab) (zn) knut (kleine, stekende vlieg)

Een meuzel stak vaak de melker tijdens het melken door zijn kousen (Lop, Pols). Ook in de nek kunnen ze gemeen steken (IJss).

Meuzels verschijnen op warme, vochtige dagen (met name in juni), vooral in de buurt van moerassen, maar ook wel in de Lopikerwaard.

De Vechtstreek heeft ook *meurs* (Van Veen 1989, p. 91). In de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden heet een mug *meuzik* of *meuzel* (Berns 1991, p. 151). In de Krimpenerwaard is de vorm *mezik* (Van der Ent 1988, p. 76). Het WNT noemt de vormen *meuze*, *meuzie* en *mezie*, en stelt deze diertjes ten onrechte gelijk aan de mug; een knut is echter kleiner dan een mug en kan daarom ook door de kous van de melker steken.

meuzik zie *meuzel.

mezel zie *meuzel.

mietjie zie *miekie.

miekie (KRS: Lang), **mietjie** (LPW: Bens, Cab) (zn) klein beetje.

Misschien is *miekie* hetzelfde woord als *meukie.

Wellicht is *mietjie* ontstaan uit een vermenging van *miekie* en het algemeen-gebruikelijke *bietjie*.

mieterig 1. (bn) vervelend (LPW: IJss)

2. (bn) van weer gezegd: slecht weer (LPW: IJss)

Misschien gevormd onder invloed van het standaardtalige *miezerig*.

millimete (ww) muggeziften (Lop)

minisére (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Mont, Bens, Lop, Cab), **menisere** (LPW: Pols), **minesere** (LPW: Pols)

1. (ww) verminderen (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Mont, Bens, Pols)

Als *minisere* ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 92). In Gouda betekent *minnezeere* ‘verminderen, besparen’ (Lafeber 1967, p. 131).

2. (ww) iets geringer doen voorkomen dan het in werkelijkheid is, de waarheid afzwakken (KRS: Werk, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab); ‘Hij miniseert de zaak.’ (Werk) {illustratie} {p.88} Waarschijnlijk afkomstig van het franse *minimiser*, dat zowel ‘tot een minimum terugbrengend’ als ‘als onbelangrijk voorstellen’ betekent. Van Dale (1992, p. 1836) noemt *miniseren* minder juist voor *minimaliseren*, met de betekenissen ‘zo klein mogelijk maken, tot het uiterste terugbrengen’ en ‘als onbeduidend voorstellen’.

De Krimpenerwaard kent *miniseren* in de betekenis van ‘verminderen (van eten, uitgaven)’ (Van der Ent 1988, p. 77).

middeldeer (zn) deur tussen voorhuis en achterhuis in een boerderij (KRS: Lang)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

minesere zie *minisere.

minne zie *winne.

moeier (KRS: Hout), **moer** (KRS: Hout) (zn) vrouwelijk konijn

In het westen (de Vechtstreek, Zuid-Holland) komt voor het vrouwelijke (moeder-)konijn de term *voe(d)ster* voor. De rest van Utrecht sluit aan bij het oostelijke gebruik van *moer* (Van Veen 1989, p. 138; zie ook Taalatlas, afl. 2, nr. 6).

moekerig zie *mokkerig.

moel (zn) muil (KRS: Coth); ‘Hou je moel dicht!’ (Coth)

moer zie *moeier.

mokerig zie *mokkerig.

mokke (ww) (van weer gezegd) misten (LPW: Lop)

Zie ook *mokkerig.

mokkerig (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **mouterig** (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Scha; LPW: Bens, Lop, Cab), **moekerig** (KRS: Coth; LPW: Mont), **mokerig** (KRS: Bunn), **motterig** (LPW: Bens) (bn) broeierig (weer)

Zie ook *bruntsig.

In Lopik, Polsbroek, Cabauw en Benschop werd een betekenisverschil geconstateerd: *mouterig* is ‘broeierig’, *mokkerig* is ‘mistig’. Misschien is dat betekenisverschil wel oorspronkelijk, en heeft het elders ook bestaan, maar heeft er een samenval van beide (qua vorm op elkaar lijkende) woorden plaatsgevonden toen ze – door de vervanging door standaardtalige equivalenten – geleidelijk aan steeds minder gebruikt werden.

Ook (in de vorm *mokkerig*) in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 92). De Krimpenerwaard heeft *mokkig* in de betekenis ‘dampig, heilig’ (Van der Ent 1988, p. 79). Volgens Van Dale (1992, p. 1856) is mokkerig ‘vochtig-warm. loom’; het woord wordt gewestelijk genoemd.

Zie ook **mokke*.

molenaar zie **meulenaar*.

molenaartie zie **meulenaar*.

moord in de uitdrukking *'t is toch 'n moord*: 't is toch erg, of *'t is geen moord*: er is geen man overboord (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Variant: *'t is geen moord in een mandje* (LPW: Mont)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 92).

morelle 1. (zn) zure kersen (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Gebruikt voor de inmaak.

2. (ww) zweren (van een ontsteking) (LPW: Bens)

morge (zn) zes **hond*; 6/7 hectare: de hoeveelheid land die je op één morgen kunt bewerken (KRS: Bunn; LPW: Lop)

In de Vechtstreek is een morgen 4/5 hectare. Werd daar minder hard gewerkt?

Zie hoofdstuk 4, punt 14: *oppervlaktemat*.

motbui zie **motdonder*.

motdonder (KRS: Wijk, Lang, Scha, Coth; LPW: Lop), **motbui** (LPW: IJss) (zn) een zware bui, waar ontzaglijk veel water uit komt. Soms ook de wazige lucht die het zware weer aankondigt (KRS: Coth).

Het kenmerkende verschil tussen een motbui en onweer is, dat de wolken bij een motbui zo laag komen, dat je er als het ware in zit (L{PW: IJss}). Het woord betekent dus heel iets anders dan het uit de standaardtaal bekende woord *motregen* (fijne regen).

motterig zie **mokkerig*.

mouterig zie **mokkerig*.

muffe (ww) stinken (KRS: Coth, Bunn, Hout, Scha; LPW: Mont, Bens)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 93).

muizel zie **meuzel*.

mulle 1. (ww) rommelen, zonder bepaald doel bezig zijn (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Pols); ‘Wat lig je nou weer te mulle, je moet es aan je werk gaan.’ (Bunn) {p.89}

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 93).

2. (ww) dementeren (KRS: Werk)

mullenaar zie **meulenaar*.

murg (bn) zacht (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Scha; LPW: Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 93).

muurt (zn) sterremuur (KRS: Hout)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 93) en de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 80). De *t* aan het eind is hypercorrect; zie hoofdstuk 2, punt B.4.

nat ète (zn) maaltijdsoep, bijvoorbeeld **piepersoep* (KRS: Wijk)

natte zeug (zn) zeug die uitgebigd is (LPW: Pols)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

neerkauwe zie **eerkauwe*.

netenek zie **luisnek*.

netmand (zn) mand van gevlochten teen voor het vervoer van appels of peren (LPW: IJss)

Zie het artikel *De vriendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

nevvers zie *nievers.

nieuwkoop (zn) dier dat pas gekocht is; tegenwoordig ook in een meer algemene betekenis van een voorwerp dat pas aangeschaft is, bijvoorbeeld een auto (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); ‘Kom m’n nieuwkoop es zien joh’ (Werk); ‘Effe naar die boer toe, die het een nieuwkoop.’ (Pols)

niever zie *nievers.

nievers (KRS: Wijk, Lang, Werk, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **niever** (KRS: Wijk, Lang, Scha), **niewers** (LPW: IJss), **niewer** (LPW: Mont),

nivver (KRS: Hout; LPW: Bens), **nevvers** (KRS: Coth) (bw) nergens

Ontstaan uit *nie* + *waar* + *s* (Berns 1991, p. 158).

De vorm *nievers* komt ook voor in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 95), in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151 en p. 158) en in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 81).

niewer zie *nievers.

niewers zie *nievers.

nijndas (zn) nijdas, nijdig en wreed persoon (LPW: Cab, Pols)

Genasaliseerde vorm van *nijdas*, het dialectwoord voor ‘hagedis’. Dit dier werd als giftig beschouwd. Door herinterpretatie als *nijd* met het substantief-vormend achtervoegsel *-as* kon het toegepast worden op mensen die ‘nijdig’ waren. (Stapelkamp 1945, p. 52).

Vergelijk ook *lee-as.

De Krimpenerwaard kent de vormen *idas* en *ijdas* in de betekenissen ‘hagedis’ en ‘venijnig iemand’. De *n* is hier weggevallen omdat deze werd geïnterpreteerd als behorende tot het onbepaald lidwoord: *een ijdas* (Van der Ent 1988, p. 59).

nivver zie *nievers.

nok zie *dok.

Noord Den Oord, buurtschap ten oosten van Wijk bij Duurstede.

Noors (zn) het dialect van *Noord

In Noord heeft men een dialect dat afwijkt van het Wijks (en meer aansluit bij de rest van de Kromme-Rijnstreek (bijvoorbeeld ‘kers’: in Noord *kors*, in Wijk *kars*). Het dialect van Noord heet *Noors* (Utrechtse dialecten laten de *t* (ook indien geschreven als *d*) doorgaans weg). ‘Dat zegge we niet, dat is Noors.’ (Wijk)

nuf zie *nuw.

nuut zie *nuw.

nuw (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **nuut** (KRS: Lang, Werk, Bunn, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab), **nuwt** (KRS: Coth, Werk; LPW: Pols), **nuf** (LPW: Cab) (bn) nieuw

Nuut en *nuwt* zijn onverbogen vormen van *nuw*, en kunnen alleen gebruikt worden bij onzijdige woorden voorafgegaan door het onbepaald lidwoord: *een nuut huis*. Ook: *dat is nuut*.

De vorm *nuw* komt ook voor in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 95) en Gouda (Lafeber 1967, p. 135). Van der Ent kwam in haar studie van het Krimpenerwaards (1988, p. 82) de vorm *nuut* tegen in Stolwijk en Ammerstol.

Zie Van Veen 1989, p. 161: *nuw* is westelijk, *nije* is oostelijk. Zie verder Heeroma 1935, kaart 3 en 29, *nuw*: derde hollandisme (p. 10, 12, 13 en 102).

De vormen met *uu* zijn zeer dialectisch en tegelijkertijd zeer internationaal. In het Zuidafrikaans (dat een Utrechts/-Hollands/-Zeeuwse basis heeft) komt *nuw* nog steeds {p.90} voor. Het Zweeds heeft *ny*, uitgesproken als *nuu*. Bij onzijdige zelfstandige naamwoorden volgt, net als in het Utrechts, een *t*: *ett nytt hus* ‘een nieuw huis’.
nuwt zie *nuw.

oit (zijn) zie *uit (*zijn*).

oithaal zie *uithaal.

oithale zie *uithale.

om (zn) oom (LPW: Lop)

Altijd op deze manier: *Hannes-om* (= ook Hannes), dus met de naam na het woord *om*.

omhale (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Hout, Scha), **a(a)nhale** (KRS: Bunn, Hout, Scha), **ophale** (KRS: Bunn; LPW: Pols) (ww) opdrijven van vee, met name koeien
Zie hoofdstuk 4, punt 7: *melken*.

Zie ook *heue betekenis 1.

omtrent (bw) zowat, bijna (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); ‘Wij waren er omtrent, en toen begon het te regenen.’ (Bunn)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 97).

onbekwaam (bn) dronken; ‘Hij kwam onbekwaam naar buiten.’ (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 97).

onder (vz) met plaatsbepaling: in de omtrek van; *onder Houten* (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

In de gemeente, maar buiten de bebouwde kom; dit in tegenstelling tot *op.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 97).

onderbere (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **onderbizzle** (LPW: Pols), **onderbunsumme** (KRS: Lang, Coth) (ww)
vuile voeten op de vloer(bedekking) maken

Zie ook *bere betekenis 1, *bunsumme betekenis 1 en *bizzle.

De Krimpenerwaard heeft als betekenis van *bizzle onder andere ‘vuil lopen’ (Van der Ent 1988, p. 35).

onderbizzle zie *onderbere.

onderbunsumme zie *onderbere.

onderlaast zie *onderles.

onderles, **onderlest** (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **onderlaa(t)s(t)** (KRS: Coth, Werk, Hout, Scha; LPW: Bens, Cab,) (bw) onlangs

Ook, in de vormen *onderlaast* en *onderlest*, in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 97); beide vormen komen ook in Gouda voor (Lafeber 1967, p. 138). In de vorm *onderlaastst* in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 82).

ongans (zn) leverziekte bij koeien en schapen (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

Van Dale (1992, p. 2043) spreekt specifiek van een schapeziekte.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 13).

ongebat (bn) ruw, onbehouwen (KRS: Coth)

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151 en p. 157).

Berns schrijft t.a.p.: ‘Als *ongebat* ‘ruig, onbehouwen’ betekent, zou er of een woord *gebat* moeten bestaan met de tegenovergestelde betekenis, of zou men uit moeten

gaan van de opvatting ‘niet van een bat voorzien’. Het woord *bat* bestaat, het stamt uit de vaktaal van de Waterstaat, en betekent ‘spoordijk’ en ‘kade’. Het werkwoord *batten* betekent ‘aanleggen van rivierwerken’, *ongebat* betekent dan letterlijk ‘niet van een dijk of kade voorzien’ en die betekenis is wel te rijmen met ‘ruig, onbehouden’.

onneus (bn en bw) oneerlijk (LPW: Bens, Pols)

Van onheus afkomstig? (Zie ook *onneuze*).

onneuze 1. (ww) op een oneerlijke manier achter de waarheid komen (LPW: Lop)

2. oneerlijk spelen (LPW: Pols)

Met deze betekenis ook in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 83), Gouda (Lafeber 1967, p. 138) en in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151 en 154). Berns vraagt zich t.a.p. af: ‘Zou dit werkwoord uiteindelijk een afleiding kunnen zijn van het bijvoeglijk naamwoord *onheus*?’ Van der Ent wijst op *onhovesch* in het MNW, dat onder andere als betekenis geeft ‘schandelijk, schandelijk van daden en ondeugden’ waarbij het MNW een verbinding legt met ‘het in de Zeeuwse tongvallen bekende *onnes*, dat is, oneerlijk’. Verder wijst Van der Ent t.a.p. op de vorm *nosen* in het MNW, met als betekenis ‘1. schaden, kwaad doen, benadelen; 2. deren, schorten, hinderen’.

onstraant zie **onstrant*. {p.91}

onstrant (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Cab, Pols),

onstrants (KRS: Werk, Bunn, Hout), **onstraant** (KRS: Coth), **astraant** (KRS: Hout),

astrant (LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols) (bn) brutaal

‘Die kerel is zo onstrant, die lult je de gaten in je sokken.’ (Werk)

De Vechtstreek heeft de variant *astraant* (Van Veen 1989, p. 32), de Krimpenerwaard *onstrant* (Van der Ent 1988, p. 83). Het Goudse woordenboek geeft de vormen *estrant*, *astrant* en *strant* (Lafeber 1967, p. 61, 91 en 169).

Van Dale (1992, p. 223) geeft alleen de vorm *astrant*, als volkstaal.

Ontstaan uit *assurant*, dat weer van het Franse *assurance* ‘zelfvertrouwen,

zelfverzekerdheid’ komt; *avec assurance* betekent ‘zelfbewust’.

Het invoegen van een *t* in de *sr*-combinatie komen we vaker in dialecten tegen, vergelijk *perfester* ‘professor’ (Van Loey 1970, p. 99).

De eerste lettergreep in *onstra(a)nt(s)* kan zich ontwikkeld hebben vanuit de algemene functie van het voorvoegsel *on-*, dat doorgaans het daarop volgende woord een negatieve betekenis geeft, en wellicht daardoor zelf een negatieve gevoelswaarde heeft gekregen.

onstrants zie **onstrant*.

ont (bn) vies (LPW: Bens, Lop)

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151 en 157).

Ontstaan uit ‘onnut’ (Berns 1991, p. 157).

onterik (zn) viezerik, smeerpoets (KRS: Werk; LPW: Bens, Lop)

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151 en 157).

Gevormd op basis van **ont* (Berns 1991, p. 157).

oord (zn) kortgesteeld, zeisvormig snijwerktuig (KRS: Lang)

Ook in de Vechtstreek, met daarnaast een vorm *noord* (Van Veen 1989, p. 98, p. 172 punt 13).

Zie ook **hakoord*, **kantoord* en **wieoord*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

ooshout (zn) houten balk (dwarshout) aan de voorzijde van een wagen, waaraan het paard trok (KRS: Hout; LPW: Lop)

Het woord komt ook in de Vechtstreek voor, met de volgende defenitie: ‘rond of afgeplat hout met inkeping aan beide einden, bevestigd aan de kromme dissel of het lemoen, om er de strengen van het trekpaardentuig aan vast te maken.’ (Van Veen 1989, p. 98).

Ooshout komt volgens Stapelkamp (1951, p. 74-75) voor in Holland ten noorden van de Lek, Utrecht en de westelijke Veluwe. *Oos* is hetzelfde als *oor*; het heeft de oorspronkelijke germaanse *s* (*z*) nog bewaard (vergelijk Gotisch *auso* ‘oor’). In het Nederduits en het Hoogduits heeft *öse* een betekenis ‘lus, strik, strop’ gekregen, op basis van de overeenkomst in vorm tussen een lus en het menselijk oor. Ook in *ooshout* betekent *oos* hoogstwaarschijnlijk ‘lus’: de **repen* van het paardentuig worden namelijk met lussen of stroppen aan het ooshout vastgemaakt.

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

op (vz) met plaatsbepaling: te; *op Bunnik* (KRS: Lang, Werk, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Op drukt uit: ‘in de bebouwde kom’; dit in tegenstelling tot **onder*, dat wel binnen de gemeente, maar buiten de bebouwde kom aangeeft. Dit gebruik is vaak beperkt tot de bebouwde kom van een dorp: *op Gouda*, *op IJsselstein* klinkt velen vreemd in de oren. In die gevallen is het *in*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 98).

Te Montfoort maakt men een onderscheid tussen *op de Hoogstraat* (die dan ook wat hoger ligt, eigenlijk een dijk) en *in de Keizerstraat*.

opbosse 1. (ww) iemand opjuinen, uitdagen (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Scha); ‘Hij bost de zaak op.’ (Scha)

2. (ww) opruimen, verwijderen (KRS: Scha)

3. (ww) weggagen, wegzenden, opjagen (LPW: Mont, Cab, Pols)

Met betekenis 2 en 3 komt dit woord in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 98).

Voor Gouda vermeldt Lafeber (1967, p. 75) onder het lemma *bos* de vorm *obbosse* ‘wegsturen’ en ook de uitdrukking *het bos insture*, met dezelfde betekenis, waar *opbosse* mogelijk mee samen hangt.

4. (ww) takkehout bijeenbinden tot bossen (KRS: Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

opbreke (ww) het onbevrucht blijven van een koe (de dekkking leidt niet tot het gewenste resultaat) (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 7: *melken*.

Ook in de Vechtstreek (van Veen 1989, p. 98). {p.92}

opbreker (zn) koe die **opbreekt* (onbevrucht blijft) (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 7: *melken*.

opgelich, opgelicht (bn) achterdochtig, wantrouwend (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 99).

Zie ook **achterkontig*.

opgespeld hemd in de uitdrukking *ik zit met opgespeld hemd*: ik zit er helemaal klaar voor (LPW: Mont)

In Gouda betekent de uitdrukking ‘netjes aangekleed’ (Lafeber 1967, p. 140 en 211).

ophale zie **omhale*.

opheue zie **heue*.

opkere (ww) bij koeien die **verkampt* worden verhinderen dat ze te vroeg afslaan (LPW: Cab)

Dit gebeurde door op de oprit naar het weiland waar de koeien niet in mochten, te gaan staan.

opkorte (ww) opschiete (LPW: Cab)

opleppe (ww) een *leplammetje, *lepkeu of *lepkeu met de fles grootbrengen (KRS: Coth, Werk; LPW: Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Zie ook *leppe.

opoe (zn) grootmoeder (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Onder andere ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 99) en Gouda (Lafeber 1967, p. 139).

De uitdrukking *opoe op visite hebbe* betekent: ongesteld zijn (KRS: Wijk).

In een voorzetselvoorwerp komt er in Lopik een *s* achter: *bij opoes, naar opoes*; ‘Ga jij eens gauw bij opoes vragen, wat komt die vent doen daar met die wagen.’ (LPW: Lop)

opper (zn) kleine berg bijeengebracht hooi, dat op het veld staat te drogen alvorens het op de hooiwagen geladen zal worden (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

Op kaart 129 van de Taalatlas vinden we dialectvarianten voor *kleine hooiopper*.

Opper komt volgens deze kaart in het hele Nederlandse taalgebied wel voor, maar is juist in de provincie Utrecht vrijwel afwezig; hier vindt men westelijk *hoop* en oostelijk *keu* naast elkaar.

Op de kaart *grote hooiopper* (Taalatlas nr. 130) blijkt *opper* een typisch niet-westelijke vorm; de isoglosse loopt in de provincie Utrecht langs Vecht en Kromme Rijn. Ten westen en zuiden hiervan zegt men *hoop*, de westelijke vorm.

opreeë (ww) opruimen (KRS: Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); ‘Je moet dat es effe opreeë.’ (Scha)

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151 en p. 155).

Berns schrijft t.a.p.: ‘De volle vorm is *opreden*, ‘geheel gereed, in orde maken’. Het is een verouderd woord, dat in het dialect bewaard is gebleven.’

Ook in de Krimpenerwaard heeft *opreeën*, met naast de betekenis ‘opruimen’ ook die van ‘spelen, ravotten’ (Van der Ent 1988, p. 85). In Gouda kan het zowel ‘opruimen’ als ‘opspeken’ betekenen (Lafeber 1967, p. 141).

opschouwe (ww) het constateren van tekortkomingen in het onderhoud van de watergangen tijdens de *schouw (LPW: Lop)

Doorgaans wordt dit werkwoord in de passieve vorm, met een min of meer adjectivische betekenis gebruikt: *opgeschouwd zijn* (van een boer, die zijn watergangen niet goed schoon heeft).

Zie hoofdstuk 4, punt 15: *waterhuishouding*.

Synoniem: *kwaad schouwe.

opstraije zie *opstrije.

opstrije (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **opstraije** (LPW: Bens), **straije** (KRS: Wijk; LPW: Lop), **strije** (LPW: IJss) (ww) met nadruk ontkennen, er hard tegenin gaan

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 99).

In Gouda wordt *on(t)strije* gezegd (Lafeber 1967, p. 139).

opstuike (ww) hout op een *stuik zetten (LPW: IJss, Pols)

opzette (ww) het met palen omhoogbrengen van de *bergkap bij een hooiberg, voordat er hooi in gebracht wordt (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

örf zie *aarf.

örrekie (zn) klein kind (LPW: Lop)

Synoniem: *brakkie.

In Gouda is een *purrekie* een ‘klein mensje, klein kind’ (Lafeber 1967, p. 149).
over de berg (vz) aan gene zijde van de Utrechtse heuvelrug (KRS: Wijk)

paal (zn) in de grienden een grote, in de grond geslagen paal, waarop de diverse maten van het {p.93} hout aangegeven staan, gebruikt voor het snoeien en het sorteren van het hout (LPW: IJss)

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

paalhamer (zn) zeer grote hamer om palen mee in de grond te slaan (KRS: Hout)

Zie ook **staakhamer* en **slei*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

paardehurk (zn) horzel (KRS: Lang)

Zie ook onder het synoniem **kromkont*.

paasketting (zn) ketting tussen de **evenaar* van de eerste twee paarden en die van het tweede paar paarden bij het ploegen met vier paarden (KRS: Bunn)

Zie ook hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

pakke drager (zn) kleeër hanger (KRS: Wijk)

Van Dale (1992, p. 2212) kent *pakke drager* onder andere in de betekenis ‘iemand die met het pak de boer opgaat of gesmokkelde waren over de grenzen brengt’.

palm (zn) afstand van tien centimeter (KRS: Lang, Werk, Bunn; LPW: IJss, Lop)

Afgeleid van ‘handpalm’, die dezelfde lengte heeft. In de mandenmakerij was de palm een heel gebruikelijke lengtemaat, en het meten gebeurde met gesloten vuisten op elkaar te plaats (zoals kleine kinderen doen bij het rijmpje ‘olleke-bolleke’) (IJss)

Mijn gesloten vuist (man, 32 jaar) meet inderdaad precies tien centimeter.

panschup (zn) zandschop, zoals gebruikt in de bouw (KRS: Bunn; LPW: Lop)

Zie ook **bats*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

papestoel (zn) paardebloem (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout)

parlevinke (ww) rondlopen, rondsuffelen zonder bepaald doel (KRS: Lang, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 101).

Van Dale (1992, p. 2239) geeft voor *parlevinken* onder andere de betekenis ‘van de ene plaats naar de andere trekken om kleinhandel te drijven’, afgeleid van *parlevink*: ‘iemand die geen vast beroep of verblijft heeft’, op zijn beurt ontleend aan de naam voor ‘vinken die zelden op de baan komen en die men dus bij toeval te pakken krijgt’ (*parle* komt misschien van *par l’ occasion*).

parlevinker 1. (zn) iemand die aan het **parlevinke* (rondlopen, rondsuffelen) is (KRS: Lang, Werk, Scha; LPW: Cab)

2. (zn) iemand die met galanterieën langs de deur komt (KRS: Werk)

Daarnaast komt de gebruikelijke betekenis ‘kruidenier te water’ algemeen voor.

pasteur (zn) pastoor (KRS: Scha)

Vergelijk het Franse *pasteur*, dat overigens niet ‘pastoor’, maar ‘predikant, dominee’ betekent.

pé in de uitdrukking *iemand de pé op de neus zette* (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), *iemand de pin op de neus zette* (KRS: Wijk, Coth; LPW: Lop)

1. iemand de waarheid zeggen

(KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Deze betekenis is ook te vinden in het spreekwoordenboek van Stoett (1943, dl. II, p. 149).

2. iemand van tevoren een krachtige waarschuwing geven (KRS: Werk, Bunn, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

In deze betekenis komt de uitdrukking voor in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 101).

Van Dale (1992, p. 2297) geeft *pin* met als betekenis ‘knijper’. De uitdrukking *iemand de pin op de neus zetten* betekent dan ‘iemand in bedwang houden’.

Pé is volgens Stoett (1943, dl. II, p. 149) een verzamelnaam voor een aantal woorden dat met *p* begint: *peen*, *pen*, *praam*, *prank* of *prik*; ‘Al de hier genoemde dwangmiddelen kunnen dienen om springende of onwillige paarden te bedwingen.’ (zie ook **praam*).

peer in de uitdrukking *’t is nie veul pere weerd* (*wèèrd*, *waard*): ’t is niet veel waard (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Bens, Lop, Cab, Pols), *dat is geen père wèèrd* dat is niets waard (KRS: Wijk, Lang; LPW: Lop), *hij is niet veel pere waard*: ’t is niet zo best met hem (LPW: Pols)

De uitdrukking *’t is nie veul pere waard* komt ook in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 102).

peppeleboom (zn) populier (KRS: Werk)

persvel zie **vel*.

piepersoep (zn) aardappelsoep, traditioneel Wijks gerecht (KRS: Wijk) {p.94}

pierepadje (zn) klein kereltje (KRS: Hout; LPW: Bens)

Zie ook **piersteek*, betekenis 1.

In de Vechtstreek is een *pierepot* een ‘kind dat er **pierig* uitziet’ (Van Veen 1989, p. 103).

pieresteek zie **piersteek*.

pierestek zie **piersteek*.

pierestik zie **piersteek*.

pierewaai (zn) iemand die er mager en bleekjes uitziet (LPW: Lop)

Zie ook **piersteek*, betekenis 1.

pierig 1. (bn) dun, mager, smal (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Mont, Bens, Lop, Pols); ‘Hij ziet er een beetje pierig uit.’ (Hout)

Zie ook, met dezelfde betekenis, **schrielderig*.

‘Pierig’ wordt vooral gezegd van een kind, ‘schrielderig’ meer van volwassenen.

Met een iets andere betekenis (namelijk ‘kwijnend’) ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 103).

2. (bn) chagrijnig (LPW: Pols)

piersteek (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Bens, Lop, Cab),

pierestek (KRS: Scha; LPW: Mont), **pierstik** (KRS: Lang; LPW: Bens), **pierstek** (KRS: Lang), **pierestik** ((LPW: IJss, Mont, Lop), **pieresteek** (LPW: Mont, Lop, Cab, Pols)

1. (zn) iemand die er mager en bleekjes (dus **pierig*) uitziet; ook: iemand die in de groei achterblijft bij de voor de betreffende leeftijd normale ontwikkeling (KRS: Werk; LPW: Cab); ‘Dat jochie is een pierstekie.’ (Werk)

Zie ook **pierewaai*.

De Vechtstreek kent hiervoor het woord *pierepot* (Van Veen 1989, p. 103). In Gouda is een *pierewiet* een ‘mager persoon’ (Lafeber 1967, p. 145).

2. (zn) wormsteek (op een appel of een peer) (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

In haar studie van het Krimpenerwaards trof Van der Ent (1988, p. 88) *pieresteek* met deze betekenis aan in Ammerstol en Gouderak. Van Dale (1992, p. 2288) kent het woord alleen als bijvoeglijk naamwoord: ‘wormstekig’.

pierstek zie *piersteek.

pierstik zie *piersteek.

pikanterig zie *pikantig.

pikantig (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Bens, Pols),

pikanterig (LPW: Lop)

1. (bn en bw) lastig (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Lop, Pols); ‘Dat is toch een pikant wijf, je kan niks zegge of ze heb er commentaar op.’ (Werk)

2. (bn en bw) driftig (KRS: Bunn)

3. (bn en bw) afgunstig (KRS: Bunn)

In deze betekenis komt dit woord ook in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 103).

4. (bn en bw) secuur, netjes (in positieve zin) (LPW: Bens, Pols)

Mogelijk samenhangend met het woord *pikeur*.

pin 1. (zn) wortelstronk van het teenhout, waarop de twijgjes groeien (LPW: IJss)

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

2. zie *pé.

pink (zn) eenjarige koe (KRS: Hout; LPW: Lop)

Synoniem: *hokkeling.

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

De Vechtstreek kent een iets algemenere betekenis: eenjarig *rund* (Van Veen 1989, p. 103).

pinteen (zn) teen van één jaar oud (LPW: IJss)

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

pispotjes (zn) haagwinde (KRS: Hout)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 103).

plaassie zie *plots.

plaats zie *plots.

plaatsie zie *plots.

plaiere (ww) keilen van platte (kiezel)steentjes (*kegels) over het water (LPW: IJss)

plaosie zie *plots.

plaotsie zie *plots.

ploegdrijver (zn) jongste knecht op de boerderij (KRS: Hout)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

plos zie *plots.

plossie zie *plots.

plots (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha), **plaats** (KRS: Coth, Hout), **pluts** (KRS: Lang), **plos** (LPW: IJss)

1. (zn) het erf van een boerderij

Synoniem aan het meer gebruikte **wer(re)f* en *erf*.

2. (zn) plaatsje achter het huis (in deze betekenis ook wel **plossie** (KRS: Wijk; LPW: IJss), {p.95} **pla(o)sie** (LPW: Mont, Bens, Cab, Pols), **pla(o)tsie** (LPW: Mont, Lop)

In de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden komt *plossie* voor met de betekenis ‘straatje naast of achter het huis’ (Berns 1991, p. 150).

plossie zie *plots.

pluts zie *plots.

poepoge (zn) pijnlijke, etterende ogen (KRS: Wijk)

Synoniem: *trietoge en *siepoge.

pokkel (zn) lichaam van vee (KRS: Hout)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

In de algemene betekenis van 'lichaam' (maar ook 'rug'), dus ook van mensen, komt dit woord in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 104).

polderboom (zn) lange houten paal boven op een hooiwagen, waaraan de **voorbijn* en **achterbijn* vastzitten (LPW: Lop, Pols)

De Vechtstreek heeft, net als de Kromme-Rijnstreek, **weesboom* (Van Veen 1989, p. 142). In de Taalatlas, afl. 9, nr. 3, is een tegenstelling tussen Hollands *ponderboom* en Utrechts *weesboom* te zien. De Lopikerwaard heeft dus een Hollandse vorm.

De eigenlijke vorm is overigens *ponder(boom)*, afkomstig van het Franse *pondérer*, 'wegen'. *Polderboom* heeft zich denkkelijk ontwikkeld onder invloed van *polder*.

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

pompgeut (zn) goot op de deel, tegen de muur met het voorhuis, met daarop de waterpomp (KRS: Lang)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

poot in de uitdrukking *er met een poot naar slaan* (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), *er met z'n linkse poot naar slaan* (KRS: Bunn), *er maar een bietje met z'n poot naar slaan* (KRS: Scha): gemakzuchtig zijn

Zie ook **been*.

pootketting (zn) ijzeren ketting, met op elke 50 cm staven waaraan een oog vast zit, gebruikt om teen te poten (LPW: IJss)

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

popmos (zn) huismus (LPW: Mont)

Zie ook **huiskees*.

De Krimpenerwaard heeft *potmos* (Van der Ent 1988, p. 90). Van Dale (1992, p. 2365) geeft bij *potmus* 'mus die in een opgehangen bloempot nestelt'. Vroeger in het Nederlands, en nu nog in enkele (westelijke) dialecten (onder andere Gouda, Lafeber 1967, p. 143) is *potmos* of een daarvan afgeleide vorm ook de figuurlijke aanduiding voor een 'raar, eigenaardig persoon'.

posboie zie **brievebooi*.

posbooi zie **brievebooi*.

poters (zn) pootaardappelen (KRS: Lang; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 10: *gewassen*.

Ook in Gouda (Lafeber 1967, p. 147).

pottekast (zn) voorraadkast (LPW: Lop)

pottenrek (zn) droogrek voor emmers en dergelijke op het erf van de boerderij (KRS: Lang)

Synoniem: **immerrek*.

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

praam 1. (zn) riem van touw, bevestigd aan een houten latje, die om de onderlip van een paard kon worden gedraaid (KRS: Werk)

Wanneer een paard op anderhalfjarige leeftijd voor het eerst beslagen werd, kon het daar hard tegen protesteren. Om het schoppen tegen te gaan, kreeg het een praam om de onderlip gebonden. Elke keer dat het schopte, werd die praam een slag aangedraaid, zodat de onderlip sterk werd afgebonden. Dat was zeer pijnlijk, en vaak liet een paard het dan wel uit zijn hoofd om nog langer tegen te strribbelen.

In meer overdrachtelijke zin kan de uitdrukking ook op mensen toegepast worden: *die kerel heeft zo'n grote smoel, die moeste we maar eens een praam op z'n bek zette*.

(KRS: Werk)

2. (zn) schuit gebruikt voor het **uitvare* van griendhout (LPW: IJss)

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

prakke zie *pratte betekenis 2.

pratte 1. (ww) stil nijdig zijn, mokken (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens); 'Zit niet zo te pratte!' (KRS: Werk)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 105).

2. (ww) optreden van stilstand in de groei van het gewas, bijvoorbeeld bij koud weer (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens) 'Het gewas staot mar te pratte.' (Scha); een enkele keer ook wel van een dier gezegd, bijvoorbeeld een schaap (LPW: {p.96} IJss, Mont, Bens)

In deze betekenis ook **prakke** (Bens, Pols)

Zie ook *steke en *kwarre.

3. (ww) (van eten gezegd) sudderen, verpieteren (LPW: Mont, Bens); (als man of kinderen laat thuis komen:) 'Het eten staat op de kachel maar te pratte.' (Bens) (het wordt er dan niet beter op)

4. (ww) treuzelen (LPW: Mont)

pruim 1. in de uitdrukking 't is een pruim van een vent: 't is een droge; een zure vent (KRS: Coth, Bunn, Hout; LPW: Bens, Cab)

2. in de uitdrukking *hij zeg geen pruim voor een mand vol* gezegd van iemand die heel stil is (KRS: Wijk), *hij zegt geen pruim voor een bin* (= mand, zie *ben) *vol*, idem (LPW: Bens, Pols).

Vergelijk hiermee de uitdrukking *hij zeit geen pruim voor een ben vol* met als betekenis 'hij zegt niets, is zeer zwijgzaam', die voorkomt in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 105).

Van Dale (1992, p. 2407) noteert de (gewestelijke) uitdrukking *ze zegt geen pruim voor een mand vol*: 'gezegd van een vrouw die trots, uit de hoogte is'.

3. in de uitdrukking *hij is geen pruim wèèrd* niets waard (LPW: Lop)

prumpie (zn) tabakspruimpje (KRS: Lang)

Zie ook *keesie en *snoepie.

Een geval van Utrechtse klinkerverkorting; zie hoofdstuk 2, punt B.5.

puin, puingras (zn) onkruid (KRS: Lang, Bunn, Werk, Scha; LPW: Cab, Pols)

Synoniem: *kweek(gras).

Zie hoofdstuk 4, punt 12: *onkruid*.

puls zie *gierpuls.

raam (zn) (onverwachte) grote sprong (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Vaak bij koeien en paarden gezegd, maar ook mensen kunnen een raam nemen. Een *raam* van een paard had dikwijls tot gevolg dat het tuig brak.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 107). In Gouda is een *raam* een 'snelle aanloop' (Lafeber 1967, p. 149).

raar in de uitdrukking *daar is niet veul raar aan*: daar is niet veel (aardigheid) aan (LPW: IJss, Bens)

In Gouda wordt, met dezelfde betekenis gezegd: 'daar is niet veel *rarigheid* aan' (Lafeber 1967, p. 150).

ragge 1. (ww) ravotten (KRS: Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 107).

In Gouda heeft dit woord de betekenis 'ruw bewegen' (Lafeber 1967, p. 150).

2. (ww) Het bespringen van de koe door de stier (LPW: Lop)

Zie ook *repe, betekenis 2 en 4.

3. (ww) het op elkaar springen van tochtige koeien (LPW: Pols)

- Zie ook **repe*, betekenis 4.

rauw weer (zn) ruw, slecht weer (LPW: Bens)

rechtevorts (KRS: Lang, Werk; LPW: Lop), **rechtevort** (KRS: Lang), **rechtevoort** (LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

1. (bw) gewoonlijk, voortdurend (KRS: Lang, Werk)

2. (bw) tegenwoordig (LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Veelal kent men het woord *rechtevoort* in de een of andere vorm wel, maar de betekenis is doorgaans volkomen verloren gegaan. Misschien had het woord ook vroeger al geen duidelijke betekenis, en werd het meer terloops gebruikt. Van Dale (1992, p. 2475) die onder andere de betekenis ‘tegenwoordig’ noemt, geeft tevens aan dat het woord wel als stopwoord (‘zogezegd, eigenlijk’) wordt gebruikt.

In de vorm *rechtevoort* komt dit woord in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 107). De Krimpenerwaard heeft *rechtwoordig* (Van der Ent 1988, p. 91), een contaminatie van *rechtevoort* en *tegenwoordig*. Ook Gouda heeft *rechtwoordig*, dat overigens verouderd genoemd wordt (Lafeber 1967, p. 151).

Van Dale (1992, p. 2475) noemt het woord gewestelijk, maar het moet dan wel een enorme verbreiding hebben, want uit de oostelijke dialecten ken ik het ook wel.

reeë (ww) reden: in orde brengen; klaar krijgen (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

‘Nou moeten we nog zien te reeën dat we voor vier uur in Wijk bij Duurstede zijn.’ (Werk)

Voor de intervocalische *d > j*; zie hoofdstuk 2, {p.97} punt B.6.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 107), Gouda (Lafeber 1967, p. 151) en de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 92).

In de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden komt *opreeën* voor, met als betekenis ‘geheel gereed, in orde maken’ (Berns 1991, p. 151 en p. 155).

reep (zn) het touw aan het paardetuig waarmee het paard de vracht trekt (KRS: Wijk, Werk, Hout; LPW: Bens, Lop)

Zie ook **streng*.

In de uitdrukking *over de reep slaan* met dezelfde betekenis als *de broodkruimels steken hem* (zie onder **broodkruimel*): als een paard uitbundig is, kan het letterlijk ‘over de reep slaan’. De uitdrukking kan in figuurlijke zin ook op mensen toegepast worden. (KRS: Hout, Scha; LPW: Lop).

Van Dale (1992, p. 2490) geeft het zinnetje *het paard staat met één poot over de reep* als voorbeeldzin om de betekenis van *reep* te illustreren, zonder verdere connotatie.

Men kan zich overigens afvragen of *poot* in dit zinnetje niet *been* moet zijn.

Het woord *reep* komt ook in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 108)

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

rek (zn) afstand, tijd (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Bens, Lop, Pols); ‘t Is nog een hele rek, late we maar opschiete.’ (Hout)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 108).

reltere (ww) uitgaan, en dan vooral in de zin van jongens die achter de meisjes aan gaan, of meisjes die eveneens met het oog op verkering de jongens opzoeken. Dit speelde zich op straat af (LPW: IJss)

repe (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Hout; LPW: IJss, Mont, Lop, Cab, Pols), **repele** (LPW: Bens), **verrepe** (LPW: Bens)

1. (ww) vernielen (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

In de Vechtstreek komt met deze betekenis het woord *ofrepe* voor (Van Veen 1989, p. 97).

2. (ww) geslachtsgemeenschap hebben (KRS: Wijk, Werk; LPW: IJss, Mont) ‘Een vrouw heeft 24 kindere gehad, en dan zegge ze, nou die vent, die heb z’n eige kapot gereep.’ (Wijk)

Zie ook *winne, betekenis 2.

3. (ww) ravotten (KRS: Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); bijvoorbeeld kinderen die op een bank zitten te repen. Zit dicht tegen betekenis 1 aan. In deze betekenis ook in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 92) en Gouda (Lafeber 1967, p. 151).

4. (ww) het op elkaar springen van tochtige koeien (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Zie ook *ragge, betekenis 3.

5. (ww) hard werken (LPW: Lop, Pols)

In deze betekenis ook in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 92).

6. (ww) het op elkaar springen van jonge, nog niet geslachtsrijpe rammen (LPW: IJss). De beesten beginnen hier al mee als ze een maand oud zijn ‘en dat kost vlees’ (IJss)

repele zie *repe.

reut (zn) rommel (LPW: Pols)

Synoniem: *meuk.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 108), in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 93) en in Gouda (Lafeber 1967, p. 152).

rezelevere 1. (ww) alles klaar maken, aan kant maken (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); ook zich netjes maken voor de deur uitgegaan wordt of voorbereidingen treffen om te gaan slapen: ‘Kom, we gaan rezelevere om naar bed te gaan.’ (Werk)

Afgeleid van *resolveren*, dat vroeger in de standaardtaal voorkwam.

In Gouda betekent *rizzeleveere* ‘besluiten te beginnen’ (Lafeber 1967, p. 153).

2. (ww) recupereren, bijkomen (na een zware inspanning), op adem komen (LPW: Mont)

Met een geheel andere betekenis (namelijk beslissen) komt het woord *rizzeleveere* voor in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 109).

rib in de uitdrukking *door z’n ribbe schijte*: zich terugtrekken, zijn toezeggingen niet nakomen (KRS: Scha)

Zie ook *z’n melk optrekke*.

richter (zn) lange plank die over een sloot ligt; soort bruggetje (LPW: IJss)

richtig 1. (bn) vlug; een *richtige* vent, iemand die opschiet (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, {p.98} Hout, Scha)

2. (bw) zuiver, in orde (KRS: Werk, Bunn, Scha; LPW: Lop)

In deze betekenis komt dit woord in de Vechtstreek voor (Van Veen, 1989, p. 108).

rie (bn en bw) lenig, beweeglijk, vlug (LPW: IJss, Bens)

rijf (zn) hark (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Het woord komt westelijk van de eigenlijke Vechtstreek voor (Kockengen, Spengen, Portengen; Van Veen 1989, p. 111) en in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 150 en p. 152). Ook in Gouda (Lafeber 1967, p. 151).

Zie ook *kluiterijf en *hooirijf.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

Rijn 1. de Kromme Rijn

2. de Langbroeker Wetering (KRS: Lang); deze mondt bij Odijk in de Kromme Rijn uit.

Zie hoofdstuk 4, punt 15: *waterhuishouding*.

rijnsnij (zn) kortgesteeld, zeisvormig snijwerktuig, om de slootkanten mee te snijden, specifiek die van de Langbroeker Wetering ('de **Rijn*') (KRS: Lang)

Zie ook **snij*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

rijnvorst (zn) grote kikker (LPW: Mont)

rijtuig (zn) zwart vierkant koetsje waarmee de koetsiers in de stad Utrecht reden (KRS: Hout)

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

rijve (ww) het met de **rijf* aanharken van de **kegels* (grind om het huis) (KRS: Lang, Coth, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens)

Hetzelfde als **kluitere*.

Het werkwoord als zodanig is aan het verdwijnen, maar in meer adjectivische zin leeft het participium nog voort. Zo wordt in Werkhoven gezegd 'Ik *hark* de plots' naast 'Ik heb de plots *gereve*', waarbij we in het laatste geval meer aan een adjectief dan aan een perfectum moeten denken.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 111) en in Gouda (Lafeber 1967, p. 151).

ritsig (bn) ongedurig (KRS: Scha)

roei (zn) roede: 13,8 vierkante meter. (KRS: Bunn; LPW: Lop)

In de Vechtstreek is een *roei* een landmaat van 12 voet = 3,6 m (Van Veen 1989, p. 109). Een vierkante roei heeft dan ongeveer de grootte van de in de Kromme-Rijnstreek aangetroffen oppervlaktemaat.

Zie hoofdstuk 4, punt 14: *oppervlaktematen*.

ruggemeter (zn) lisdodde (KRS: Scha)

rug, rugt zie **ruig*.

rugte (LPW: IJss, Lop, Cab, Pols), **ruigte** (Mont, Bens, Lop, Pols) (ww) onkruid wieden

In de vorm *rugten* ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151) en in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 94).

ruig, ruigt (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **rug(t)** (KRS: Lang, Coth, Scha; LPW: Bens, Lop, Cab, Pols)

1. (zn) onkruid (KRS: Lang, Coth, Bunn, Hout, Lop, Scha, Werk)

Ook in de Vechtstreek (*ruigt*; Van Veen 1989, p. 110) en de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151 en p. 156). Zie Taalatlas, kaart 119: *onkruid*; in het zuiden van de provincie Utrecht komen *ruig* en **vuil* naast elkaar voor. *Ruig* is vooral de Midden-nederlandse vorm, terwijl *vuil* meer in het westen (Noord- en Zuid-Holland) verschijnt.

2. (bn) met veel onkruid (*ruig land*) (KRS: Hout)

Zie hoofdstuk 4, punt 12: *onkruid*.

ruigte zie **rugte*.

ruizebuizerig (bn) van weer gezegd: slecht, regenachtig (LPW: Bens)

runneke zie **grunneke*.

runs (bn) geslachtsdriftig bij schaap en geit (KRS: Hout) of bij hond (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

rut (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **lut** (LPW: IJss) (bn) niets meer op zak hebbend

'k Heb 'm rut gespeeld.' (Scha)

'Lazarus en Ruth, die gingen samen naar de kermis. Toen ze terugkwamen was Lazarus rut en Ruth lazerus.' (Werk)

Synoniem: *aan de *avond zijn*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 111) en Gouda (Lafeber 1967, p. 154). Zie Stoett 1923, II, p. 206.

sallemander 1. (zn) boosaardig, vals mens {p.99} (KRS: Werk, Hout, Scha; LPW: Bens, Lop); ‘t Is een sallemander’. (Hout)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 111).

2. in de uitroep ‘sallemandes nog an toe!’ (KRS: Werk, Hout) Waarschijnlijk een meer aan de beschaving aangepaste vorm van de vloek ‘alle machtig nog an toe!’.

3. in de uitroep ‘sallemander op!’: maak dat je weg komt (LPW: Pols)

Misschien een nettere vorm van ‘sodemierter op!’. Ten opzichte van de onder 2.

genoemde aanpassing is hier nog minder van de oorspronkelijke vorm overgebleven.

In beide gevallen is *sallemander* kennelijk een geschikt woord om de wat al te ruwe kanten van onparlementair taalgebruik af te slijpen. Daarbij zal wellicht meegespeeld hebben, dat de salamander toch al een ongunstig imago heeft: ‘een gif en vlammen spuwend ondier’ (Van Dale 1992, p. 2623). Het woord *salamander* komt ook als scheldnaam voor (idem, p. 2623).

saus (zn) jus (KRS: Wijk, Werk)

Zie ook **doop* en **stip*.

schal verleden-tijdsvorm van *schelen* (LPW: Lop); ‘Dat kind schal niks.’ (Lop)

schalebijter (zn) loopkever (LPW: Lop)

schavot (KRS: Hout), **schevot** (KRS: Bunn) (zn) constructie van planken op twee uit de hooiberg stekende palen, waarop gestaan kon worden om het hooi hoger in de berg te steken

De vorm *schevot* komt ook in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 114).

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

schemielig zie **schevielig*.

schepel (zn) 1/4 mud (aardappelen) (KRS: Coth, Bunn)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 113).

scheut in de uitdrukking *op scheut zijn* (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), *op schot zijn* (KRS: Bunn; LPW: IJss): al ver gevorderd zijn

De uitdrukking *op scheut zijn* komt ook voor in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 113) en in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 97).

scheute zie **schiète*.

schevalig (bn) haveloos, kaal, armoedig (LPW: Cab)

scheviel (zn) iemand die **schevielig* is (Werk)

schevielig (KRS: Coth, Werk, Bunn, Scha; LPW: Lop), **schemielig** (KRS: Bunn; onder invloed van *schlemielig*?) (bn) niet helemaal zuiver op de graat, gezegd van iemand die je in de gaten moet houden

Zie ook **schevieligheid*.

schevieligheid (zn) activiteit die het daglicht niet kan verdragen (KRS: Werk, Bunn, Hout).

Het woord heeft hier een iets negatievere betekenis dan in de Vechtstreek, waar het ‘kattewaad’ betekent (Van Veen 1989, p. 114).

schier zie **gier*.

schiète (KRS: Bunn; LPW: Mont, IJss), **schote** (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk; LPW: Bens, Lop, Cab), **scheute** (KRS: Hout) (ww) opsteken (van bv. hooi)

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

schierter (zn) iemand die hooi **schiët* (KRS: Bunn)

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

schietvak (zn) plaats in de hooiberg vanwaar het hooi ‘omhooggeschoten’ werd (KRS: Bunn)

Zie ook **hokgat* en **haakgat*.

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

schilijzer (zn) rond mes, dat om het teenhout past, met een lange steel, gebruikt om de teen mee te schillen (LPW: IJss)

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

schoef (zn) slootzeis; halve zeis met een lange steel (KRS: Wijk, Lang, Bunn, Bens; LPW: Lop, Cab, Pols)

Hiermee werd niet alleen het gras gesneden, maar ook de grond: dan had je weer een mooie kant. De slootkant, die bij het drinken door de koeien was vertrapt, werd op deze wijze geëgaliseerd.

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 150 en p. 152).

Berns schrijft t.a.p.: ‘Dit kan de basisvorm van het meer bekende woord *schoefel*, *schoffel* zijn, want *-el* is een achtervoegsel. Het zou ook een heel oude vorm kunnen zijn, die eigenlijk *schuif* had moeten luiden. We hebben dan te maken met een *oe*-relict, zoals dat het geval is met *knoest* naast *knuist*, *doezelig* naast *duizelig*.’ Van Dale (1992, p. 2682) ziet *schoef* (en de nevenvorm *schoefel*) inderdaad als afgeleid van {p.100} *schuiven*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

schoer (zn) schouder (LPW: Lop, Cab)

In de uitdrukking *ze kijkt al over de schoer* gezegd van een meisje dat de leeftijd krijgt om verkering te hebben.

schof zie **schoft*.

schoffie zie **schoft*.

schof, **schoft** (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **schoffie** (KRS: Wijk)

1. (zn) schaft, etenstijd (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

2. (zn) tijdsduur tussen twee schoften, zo ongeveer drie uur – een ochtend of een middag; soms ook de tijdsduur tussen bijvoorbeeld een maaltijd en het koffie drinken – dan duurt de schoft maar anderhalf uur. (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); ‘t Is nog een hele schoft voordat we er zijn.’ (Coth)

Ook in Gouda (Lafeber 1967, p. 158).

Synoniem: **zeling*.

In deze betekenis ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 115).

Zie hoofdstuk 4, punt 3: *de arbeidsdag*.

schofte (ww) schaften, het middagmaal gebruiken (KRS: Lang, Werk, Scha; LPW: IJss, Bens, Lop, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 115) en in Gouda (Lafeber 1967, p. 158).

Bekend is de anekdote van het bordje op de winkeldeur: ‘Wij zijn schoften’ (Lang).

schoime zie **schuime*.

schoolkonte (ww) naast elkaar leggen (van lepeltjes) (LPW: Lop)

Misschien ontstaan uit *schootkonte*? Dat zou een plastische omschrijving kunnen zijn van de romantische wijze waarop innig-geliefden in bed tegen elkaar aanliggen, ook wel bekend als de ‘lepeltjeshouding’. Van Dale kent noch *schoolkonten* noch *lepeltjeshouding*, maar wel *lepeltje lepeltje*: ‘om aan te geven dat twee mensen heel goed bij elkaar passen, dat ze als twee lepeltjes tegen elkaar aan in bed liggen e.d.’

(1992, p. 1654). Hier is sprake van een metafoor (beeldspraak) die twee kanten uitwerkt: bij *lepeltjeshouding*, *lepeltje lepeltje* wordt het beeld van lepeltjes gebruikt om aan te duiden hoe twee mensen tegen elkaar aanliggen; bij *schoolkonten* wordt het beeld van twee tegen elkaar aan liggende mensen gebruikt om aan te geven hoe de lepeltjes tegen elkaar aan liggen, of gelegd moeten worden.

schootvork (zn) vork met een lange steel om het hooi op de wagen te steken (LPW: Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 115).

In Polsbroek is het werkwoord **schiete* (of een variant daarvan) voor 'het opsteken van hooi' verdwenen, maar de verbale stam leeft nog voort in *schootvork*.

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

Zie ook **schiete*.

schore (ww) (in bed) tegen elkaar aan schuiven (LPW: Lop)

schot 1. in de uitdrukking *op schot zijn*: zie **op scheut zijn*.

2. (zn) groei van een vruchtboom: *hij het mooi schot gemaakt* hij is snel gegroeid (KRS: Bunn)

3. (zn) koe die voor de tweede maal drachtig is (LPW: Lop, Cab)

In deze betekenis ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 115).

Van Dale (1992, p. 2695) geeft als betekenis 'driejarige koe die haar eerste kalf moet krijgen; – (ook wel) koe die eenmaal gekalfd en daarna een jaar overgelopen heeft'.

De oorsprong van het woord wordt gezien in een (houten) schot, 'omdat de koeien zich in een afgeschoten deel van de stal bevonden'.

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

schote zie **schiete*.

schouw (zn) controle op het schoonhouden van de watergangen (KRS: Lang; LPW: Lop)

De uitdrukking *in de schouw gebleven zijn* betekent dat er bij deze controle gebrekkig onderhoud is geconstateerd (LPW: Lop).

Zie hoofdstuk 4, punt 15: *waterhuishouding*.

schram (zn) groeifase van een varken tussen big en mestvarken (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

In de Vechtstreek: gesneden jong varken (Van Veen 1989, p. 115). In deze betekenis ook in Van Dale (1992, p. 2700).

schrèke (ww) schreeuwen (KRS: Wijk)

schrète (ww) schreien, huilen (LPW: Lop)

In de vorm *schretten* ook in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 98). {p.101}

schrielderig (bn en bw) schriel (LPW: Lop)

Zie ook **pierig*.

schroef met pen (zn) houten apparaat om de kap van een hooiberg mee omhoog te draaien (KRS: Lang)

Zie ook **bergaaf*.

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

schuime (KRS: Bunn; LPW: Bens, Lop, Cab, Pols), **scheume** (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk), **schume** (KRS: Wijk, Coth, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop), **schoime** (LPW: IJss, Mont, Bens, Lop) (ww) zoeken, met een negatieve bijklank: op het stelen af; 'Wat loop je nou weer te scheume?' (Coth).

De Vechtstreek kent het zelfstandig naamwoord *schumerd* 'iemand die op verdachte wijze ergens rondsnuffelt' (Van Veen 1989, p. 116).

schulk 1. (zn) schort (KRS: Wijk, Lang)

2. (zn) bij het kersen plukken: zak die om het lichaam hing, waar de kersen in gedaan werden

schuurberg (zn) hooiberg met onderin hokken voor varkens en kippen (KRS: Lang)
Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

schuurtje in de uitdrukking *het huisje bij het schuurtje late* (KRS: Lang, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Pols) *het *boompie bij het schuurtje late* (KRS: Werk), *het kerkie bij het schuurtje late* (LPW: Mont)

1. je moet de dingen bij elkaar, in verband zien; ook: de zaak bij elkaar houden, niet gaan splitsen (KRS: Lang, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Pols)

Synoniem: *het *boompie bij het kerkie late* (KRS: Werk).

2. matigheid betrachten (KRS: Wijk, Bunn)

Met een vergelijkbare betekenis (namelijk de tering naar de nering zetten) komt deze uitdrukking voor in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 117). Stoett (1943, dl. I, p. 444) vermeldt *het kerkje bij het schuurtje laten staan* met als betekenis: 'de feiten meedelen zoals ze zijn' en *het huisje bij het schuurtje laten* met als betekenis: 'het niet te dol aanleggen'. In dl. II (p. 475) vinden we *het walletje moet bij 't schuurtje blijven* waaraan beide betekenissen gegeven worden: 'men moet op zijn zaken passen en niet meer uitgeven dan men kan; niet overdrijven; de boel bij elkaar houden.' Als variant wordt genoemd: *men moet maken dat het huisje bij het schuurtje blijft*.

schuw (bw van graad) heel, erg, zeer (KRS: Lang, Werk, Bunn, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); 't Is schuw slecht weer.' (Werk) (vergelijk *afschuwelijk*)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 117).

serres (bw v tijd) in de herfst (KRS: Hout, Scha)

siepoge (zn) pijnlijke, etterende ogen (LPW: Mont)

Synoniem: **trietoge*.

Waarschijnlijk komt het eerste deel van *siepen*, een nevenvorm van *sijpelen* (Van Dale 1992, p. 2737); te denken valt aan ettervocht dat uit de ogen 'siept'. De Vechtstreek kent *siepere* in de betekenis 'sijpelen' (Van Veen 1989, p. 117).

Sinte-Katrijn Sint-Catharina oftewel 25 november; andermans koeien die op die datum nog buiten liepen, mochten straffeloos gemolken worden. In de Lopikerwaard de dag waarop de boerenknechten en -meiden zich opnieuw voor een jaar verhuurden. (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)
Zie hoofdstuk 4, punt 2: *knechten*.

In Gouda heette de dag waarop de knechten en meiden zich opnieuw verhuurden, en waarbij het jaarloon werd uitbetaald, *boeremalloot* (Lafeber 1967, p. 73). 'Er was onderscheid tussen protestantse malloot, de eerste dag na Kerstmis, en roomse malloot, de eerste dag na Sinte Katrijn (25 november). Het was een gebruik, dat de koeien die op malloot nog in de weide liepen (Lafeber zal hier wel de roomse malloot bedoelen – Sch.) door de knechten mochten worden gemolken. Die mochten de melk dan voor zichzelf houden.' (Lafeber 1967, p. 73).

slaai zie **slaai*.

slaaipek (zn) persoon met een zeer wijde mond (LPW: Bens)

Volgens Van Dale (1992, p. 2754) 'grote, tot schelden en tekeergaan geneigde mond'.

slaaitief (zn) brutale vrouw (LPW: Mont)

slaan in de uitdrukking *op iemand slaan* (KRS: Hout), *na iemand slaan* (KRS: Bunn): op iemand lijken; 'Hij slaat op zijn grootvader.' (Hout) 'Hij slaat zijn grootvader na.' (Bunn)

Zie ook **beslachte*. {p.102}

slachte zie **beslachte*.

slag (zn) gedeelte van de **wetering* dat door een bepaalde ingeland schoon gehouden moet worden (KRS: Lang; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 15: *waterhuishouding*.

slaai (KRS: Wijk, Werk, Bunn, Hout, Scha), **slaai** (KRS: Werk, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols) (zn) sla

Voor de *i* aan het eind van het woord zie hoofdstuk 2, punt C.1.

In de vorm *slaai* ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 117).

sleg zie **slei*.

slei (KRS: Hout), **sleg** (LPW: Lop) (zn) zeer grote hamer om palen mee in de grond te slaan

De vorm *slei* komt ook in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 117).

Slei kan zich op klankwettige wijze uit *sleg* ontwikkeld hebben (zie Schönfeld's (1970⁸), par. 64, p. 77; vergelijk de paren *zegde-zei*, *legde-lei*, (Duits) *Segel-zeil*). Op p. 273 noemt Schönfeld's de ontwikkeling van *slei* met als betekenis 'slijmig vocht' uit een vorm met *eg(i)* 'zeer onzeker'.

Zie ook **staakhamer* en **paalhamer*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

slek (zn) slak (KRS: Lang, Coth, Werk)

In Langbroek is een buurtschap met de naam *Slekkenakker*.

Voorts in de uitdrukking *zo vet als een slek*: zeer vet. (KRS: Lang, Werk).

sliet (zn) tak die qua dikte tussen een twijg en een 'echte' boomtak inzigt; taai en buigzaam (KRS: Wijk, Lang, Coth, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols)

Doorgaans wordt met *sliet* de tak van een knotwilg bedoeld, maar de jonge takken van een **peppeleboom* (populier) zijn ook *sliet*.

Sliet hoort bij het boerengeriefhout; het wordt bij voorbeeld gebruikt om de **melkhokke* mee af te zetten (**afsliete*), of voor het vlechten van **horde*.

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151 en p. 155), met als betekenis: 'twijg, dunne en taaie loot (vooral van wilgen)', synoniem aan *teen*. De Vechtstreek heeft als betekenis van *sliet*: 'lange, dunne, brede lat' (Van Veen 1989, p. 118).

sliete (ww) het kappen van **sliet* (KRS: Wijk)

slijter 1. (zn) een dier (rund, paard, varken) dat niet meer groeit, of zelfs sterk vermagert (KRS: Hout)

2. (zn) koe die aan tuberculose lijdt, en daardoor sterk vermagert (LPW: Lop)

In deze betekenis ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 118).

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

slik (zn) snoep (KRS: Wijk)

slikke (ww) snoepen (KRS: Wijk)

slobber (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **slubber** (KRS: Hout)

1. (zn) een grote hoeveelheid (KRS: Bunn); 'Die vent het ook 'n slobber geld.' (Bunn)

2. (zn) lijnzaadmeel (kalvervoer) (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

Zie ook **slubberig*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 118).

slokke zie **slorke*.

slopstal ('slaapstal') (zn) slaappleaats voor de knecht of de oudere zoon in de stal, boven de koeien, op de *til (KRS: Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

slorke (KRS: Bunn), **slokke** (LPW: Mont) (ww) schielijk en hoorbaar drinken

Zie ook *kloeke, *kulleke, *lèrze en *leppe betekenis 4.

slot in de uitdrukking *slot noch val hebbe*: er is geen touw aan vast te knopen (KRS: Hout; LPW: Lop, Cab)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 118).

Slot betekende vroeger: 'aaneensluiting, hechte samenhang'. Van Dale (1992, p. 2778) geeft als voorbeeldzin: *een klein kind moet slot aan het lijf hebben* 'stevig gekleed zijn' en verder de uitdrukking *slot noch val zit er in die jurk* 'die jurk past niet en zit heel lelijk'. Daarnaast is er een uitdrukking *het heeft slot noch zin* 'er is niet uit wijs te worden, geen touw aan vast te knopen', waarin *slot* betekent: 'samenhang van een redenering'. Het is duidelijk dat in de Zuidutrechtse dialecten de ene uitdrukking met *slot* (*slot noch val*) de betekenis van de andere (*slot noch zin*) heeft gekregen.

slubber zie *slobber. {p.103}

slubberig (bn) drassig (land) (LPW: Pols)

slunger om de moel ('sliertjes om de mond') (zn) stampot rauwe andijvie met stukjes spek (KRS: Wijk)

smacht (zn) matten van roggestro, die aan een hooibergkap hangen tegen het inregenen (KRS: Lang)

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

smart in de uitdrukking *ieder mens z'n eigen smart*: geen mens is zonder verdriet (KRS: Lang)

smieger zie *smuigerd.

smiekerig kijke (ww) moeilijk kijken (met dichtgeknepen oogleden) ten gevolge van pijnlijke ogen (*trietoge) (KRS: Coth)

smuigerd (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **smieger** (LPW: IJss) (zn) geniepig iemand

De vorm *smuigerd* komt ook in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 120). Bij *smiegerd* speelt wellicht invloed van het synonieme woord *smiecht* een rol.

snaisel (snijsel) (zn) snijsla (LPW: Lop)

Zie ook *.

snaijing ('snijding') 1. (zn) smalle ruimte tussen twee huizen (LPW: IJss, Bens)

2. (zn) tocht, harde wind (LPW: Bens)

Van betekenis 1 afgeleid, want in de snijding kon het meestal behoort tochten.

Voor intervocalische *d > j*; zie hoofdstuk 2, punt B.6.

snee 1. in de uitdrukking *een snee in z'n neus hebbe*: dronken zijn (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 120).

2. in de uitdrukking *iemand een snee in het oor geve*: gezegd om een kind dat zich misdraagt, tot de orde te roepen (LPW: Cab)

'Als je vroeger gek deed, dan zei m'n moeder: jongen, hou op, anders geef ik je een snee in je oor!' (Cab)

De uitdrukking vindt zijn oorsprong in het gebruik om een kalf dat wild geworden is, een snee in een van de oren te geven (zo diep dat het bloedde). Het kalf werd hier rustig van.

sneue (ww) snoeien (van wilgetakken, in de griendcultuur) (LPW: IJss, Lop)

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

sneumes (zn) mes om mee te *sneue (LPW: Lop)

snij (zn) apparaat om de sloot mee schoon te maken; specifiek om de waterplanten mee af te snijden (KRS: Lang).

Zie ook **rijnsnij*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

snijde zie **doorsnijde*.

snijschouw zie **doorsnijdingsschouw*.

snoepie (zn) tabakspruim (LPW: Mont)

Zie ook **keesie* en **prumpie*.

snuit (zn) witte vlek op de kop van een koe of het hoofd van een paard; ook wel als aanduiding voor een dier met een *snuit* (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

In de Vechtstreek alleen gebruikt voor koeien (Van Veen 1989, p. 120).

spaaie (ww) spitten (KRS: Lang)

Ontwikkeld uit *spaden*.

Voor de intervocalische $d > j$; zie hoofdstuk 2, punt B.6.

spaanse ekster (zn) Vlaamse gaai (KRS: Coth, Werk, Bunn, Scha; LPW: IJss, Bens, Lop)

Zie ook **me(r)tkolf*.

spanne (ww) het binden van een touw om de achterpoten van een koe voor het melken (KRS: Hout; LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 121)

Zie hoofdstuk 4, punt 7: *melken*.

spantouw (zn) touw om de achterpoten van de koe vast te binden (te **spannen*) gedurende het melken (LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 121)

Zie hoofdstuk 4, punt 7: *het melken*.

speelwagen (zn) vierwielige wagen, met hoge, smalle wielen, die dient ter vermaak (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

spek in de uitdrukking *zo zat as gespoge spek*: er buitengewoon genoeg van hebben (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Gespoge is de voltooide tijd van *spuge*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 121) en in Gouda (Lafeber 1967, p. 230).

speuls (bn) geslachtsdriftig; niet geheel zeker op welk dier de term betrekking heeft (varken?) {p.104} (KRS: Hout)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

In de Vechtstreek wordt het woord gebruikt bij geiten en konijnen (Van Veen 1989, p. 122).

Van Dale (1992, p. 2830) geeft als voorbeeld: *een speels hert*.

spoegers in de uitdrukking *spoegers zijn blijvers*: zuigelingen die veel overgeven ('spoege') gaan niet gauw dood (LPW: Lop).

In haar boek over de Betuwe merkt mevr. Hol op: 'Het spuwen van kleine kinderen werd graag gezien, het werd als een bewijs van gezondheid aangemerkt.' (Hol 1965, p. 92).

Ook taalkundig is dit een interessant woord: we vinden hier een afleiding van *spuge* in de betekenis 'overgeven', waarin de oorspronkelijke vocaal (*oe*) nog is bewaard.

Zie ook **spuige*.

spoor 1. (zn) weg naar de boerderij (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha)

Een *melkspoor* is het pad dat naar het weiland loopt, waar langsgegaan wordt als gemolken moet worden (Coth)

2. (zn) wagensporen op een onverharde weg (bijvoorbeeld een dijk) (LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab)

Te onderscheiden zijn een *pèèrdespoor* en een *wielespoor*. Een *pèèrdespoor* is enkelvoudig, een *wielespoor* dubbel. Op een dijk had je dan ook altijd drie sporen. Een *spoor* is in de Lopikerwaard dus iets anders dan in de Kromme-Rijnstreek. Waar de Kromme-Rijnstreek spreekt van *spoor*, heeft de Lopikerwaard het over **sticht*. **spuige** (ww) overgeven, braken (KRS: Lang)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 122) en Gouda (Lafeber 1967, p. 166).

Ten opzichte van de vorm *spugen* in de standaardtaal, met een andere betekenis, heeft *spuige* een extra ontwikkeling doorgemaakt, namelijk diftongering (*uu > ui*). Dat heeft te maken met de waarschijnlijk wat minder beladen betekenis die het woord in de Kromme-Rijnstreek heeft: alleen typische taboewoorden, zoals ook *duvel*, onttrekken zich in het standaard-Nederlands en in de dialecten van West- en Midden-Nederland aan het proces van diftongering.

Het aardige is, dat in min of meer hetzelfde gebied ook de oorspronkelijke vorm, van vóór de palatalisatie *oe > uu* bewaard is gebleven, namelijk in **spoeger*.

staak (zn) paal (KRS: Hout)

Zie ook **koeistaak* en **staakhamer*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

staakhamer (zn) zeer grote hamer om palen mee in de grond te slaan (KRS: Hout)

Zie ook **paalhamer* en **slei*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

staart in de uitdrukking *hij schijnt door zijn staart*: hij houdt zich niet aan de gemaakte afspraak, laat het afweten (LPW: IJss)

stal (zn) plankier boven de koeien en paarden, waar het hooi op ligt (KRS: Werk)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

Stal betekent in de Kromme-Rijnstreek dus iets anders dan in het Algemeen Nederlands.

stee in de uitdrukking *hij heeft een (verkeerd) stee in z'n kop*: hij is niet best te spreken (LPW: IJss, Bens)

stechie zie **stekkie*.

steekbes zie **stekbes*.

steenmand (zn) tenen mand (LPW: IJss, Lop)

In de Vechtstreek is een *stee(n)mand* een 'mand met loodrecht staande oren, meestal van ca. 1/4 hectoliter vooral in gebruik bij de tuinbouwers. [Een turfmand had schuin naar beneden gerichte oren met 't oog op het gemakkelijk op de schouder dragen].' (Van Veen 1989, p. 123).

Van Dale (1992, p. 2903) geeft bij *steenmand* de betekenis 'mand waarin stenen worden gedragen of vervoerd'.

steetje zie **stekkie*.

stekbes (KRS: Lang), **steekbes** (KRS: Lang, Werk), **stekelbes** (KRS: Werk; LPW: Bens) (zn) kruisbes

Zie ook **doornbes* en **kroibes*.

Evenals *doornbes* is dit woord te verklaren uit de stekels die aan de takken van de kruisbessenuitstruik zitten. *Stek* is een geval van Utrechtse klinkerverkorting.

stekel (zn) distel (LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Zie ook **dessel*.

stekels trekke (ww) distels uit het land verwijderen (LPW: Mont, Bens)

Zie ook **distels blote*.

stekelbes zie **stekbes*.

steke in de uitdrukking *hij wil niet steke of snaije (snijden)* gezegd van een dier dat niet wil {p.105} groeien (LPW: Bens)

Zie ook **pratten* betekenis 2 en **kwarre*.

stekkie (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **stichie** (KRS: Coth, Scha), **stikje** (KRS: Bunn), **steetje** (KRS: Werk, Hout), **steechie** (LPW: IJss, Pols), **stikkie** (LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Pols) (zn) rot plekje op een appel

De vorm *steetje* komt ook voor in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 123). In Gouda is een *steej* een 'wond' of een 'litteken' (Lafeber 1967, p. 167).

stichie zie **stekkie*.

stich, **sticht** (zn) oprit naar een boerderij (KRS: Bunn; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Zie ook **spoor*.

In Lopik, waar de huizen en boerderijen door de wetering van de (vaak hoger gelegen) dijk worden gescheiden, is de *sticht* de weg over het bruggetje en de oprit naar de dijk.

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151 en p. 160), met als betekenis 'lange toevoerweg naar de boerderij'.

Zie *Taal en Tongval* 9 (1957, p. 202): volgens het daar afgedrukte kaartje komt *sticht* zuidelijker dan de provincie Utrecht voor (bezuiden de Lek).

stik ('stek') (zn) (door vogels) aangevreten kersen, vaak beschimmeld (LPW: IJss, Mont, Pols)

Deze kersen waren natuurlijk veel goedkoper dan de gave kersen; bij veel mensen was *stik* de enige vorm van kersen die op tafel kwam.

Zie ook **wrak*.

stikke (ww) uitdunnen van eenjarig gewas in de hakgrienden (LPW: IJss)

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

stikkie zie **stekkie*.

stikje zie **stekkie*.

sting verleden tijd van (*hij*) *staat* (KRS: Hout; LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 123).

stip (zn) jus waarin de aardappelen 'gestipt' (gedoopt) werden (KRS: Bunn)

Zie ook **doop* en **saus*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 124). Volgens Van Veen (1978) komt *stip* in Oost-Utrecht en op de West-Veluwe voor. Dit in tegenstelling tot het synoniem **doop*, dat in de westelijke provincies en het westen van de provincie Utrecht voorkomt.

stofvarke (zn) bezem voor gebruik in huis (KRS: Lang)

Vergelijk **asvarke*.

stoik zie **stuik*.

stommel (zn) wortelstronk (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols)

Gebruikt als brandstof voor kachels.

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

Ook in Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 124) en in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151 en 157).

straije zie **opstrije*.

straijerige lucht (zn) onrustige lucht, die slecht weer aankondigt (LPW: Lop)

strekel (KRS: Lang; LPW: Lop), **streksel** (KRS: Lang), **streeksel** (KRS: Werk) (zn) strijksel; houten latje met teer en zand om een zeis te wetten (scherp te maken)
De vorm *strekel* komt ook in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 125).

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

streksel zie **strekel*.

streng (zn) het touw aan het paardetuig waarmee het paard de vracht trekt (KRS: Hout; LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 125).

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

strije zie **opstrije*.

stront in de uitdrukking *het regent stront van de dijk*: het regent zeer hard (LPW: IJss, Bens)

Door de waterstroom werden de paarde-uitwerpselen, die vroeger altijd wel op de dijk lagen, meespoeld.

strooie (ww) het aanbrengen van een strolaag in varkenshokken (KRS: Lang)

Zie hoofdstuk 4, punt 13: *grondsoorten*.

strui (bn) bedorven (gezegd van eieren)

Synoniemen: **gier*, **schier*.

stuik (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **stoik** (LPW: IJss) (zn) stapel (hout); 'op stuik zette' (Coth)

Zie ook **opstuike*.

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJssel*-{p.106}*stein* in hoofdstuk 5.

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (berns 1991, p. 151 en p. 157).

stuihout (zn) één- of tweejarig hakhout (elzen en essen) (KRS: Lang)

stuk (zn) dubbele boterham (die nu met een geïmporteerd woord wel 'sandwich' wordt genoemd) (KRS: Lng, Coth, Werk, Bunn, Hout Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

De stukken kunnen nader omschreven worden: *kaasstuk*, *suikerstuk*.

Zie hoofdstuk 3, punt 3: *de arbeidsdag*.

Zie ook: **suikerstuk*, **melkstuk*, **stukkezak* en **bogie*.

Ook (in de uitdrukking *op stukke wer(re)ke*, dat is om 12 uur niet thuis eten) in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 126).

De Krimpenerwaard heeft *stik* (Van der Ent 1998, p. 101).

stukkebuil zie **stukkezak*.

stukkekoffie (zn) koffie van inferieure kwaliteit (LPW: Bens). Bijvoorbeeld koffie van de vorige avond, of koffie aangelengd met wtaer. Deze koffie werd wel bij het **melkstuk* aan de **daggelders* geserveerd; goede boerinnen kwamen overigens nooit met stukkekoffie, die schonken echte koffie (Bens).

stukkezak (KRS: Wijk, Lang, Werk, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Lop, Cab, Pols),

stukkebuil (KRS: Lang, Coth) (zn) boterhammenzakje, van linnen gemaakt; hing met een touwtje on de nek.

Stukkezak komt ook voor in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 126); Gouda heeft *stikkezakkie* (Lafeber 1967, p. 168).

suikerboontjes (zn) sperzieboontjes (KRS: Werk)

suikerstuk 1. (zn) wittebrood met suiker (KRS: Hout)

In de Vechtstreek is dit beschiut met (boter en) suiker (Van Veen 1989, p. 126)

2. In de uitdrukking *op (te) suikerstukke gaan*: op kraamavisiste gaan, waarbij overigens geen suikerstuk, maar beschuit met muisjes wordt gegeten (KRS: Bunn, Hout, Scha; LPW: Bens, Cab).

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 126)

tas in de uitdrukking *iemand in de tas hebbe*: iemand door hebben (KRS: Werk, Scha)
tee zie **toon*.

teems (zn) melkzeef (KRS: Hout; LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 127) en de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 104). Zie Taalatlas, afl. 7, nr. 2: *melkzeef*.

Teems komt voor in Holland, Utrecht en op de Veluwe.

Zie hoofdstuk 4, punt 7: *melken*.

tekse (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **tekste** (LPW: Pols) (ww) praten, kletsen; vooral gezegd van vrouwen 'Die tekst heel wat af, die kan goed teksten.' (Coth)

De vorm *tekse* komt ook in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 127).

tekste zie **tekse*.

temee (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **demee** (KRS: Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Pols), **demeegies** (LPW: Mont), **toemee** (KRS: Wijk) (bw) straks, zo dadelijk: 'Hij komt temee.' (Bunn), 'Tot temee' (tot straks) (Coth)

Zowel *demee* als *temee* komen ook in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 46).

De Krimpenerwaard heeft *temee* (Van der Ent 1988, p. 104). In Gouda *demee* (Lafeber 1967, p. 173).

temet (bw) bijna (KRS: Wijk, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); 'We waren er temet, en toen begon 't te regenen.' (Bunn)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 127) en in Gouda (Lafeber 1967, p. 173).

tentwagen (zn) personenwagentje in gebruik bij de boeren (KRS: Hout; LPW: Lop)
Synoniem: **Utrechts wagentje*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 127).

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

tes, test 1. (zn) hoofd, kop (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); alleen in de platte beekenis: 'Ik zal je op je tes geven.' (KRS: Bunn; LPW: IJss), 'Ik zal op je tes kome.' (ik zal je een pak slaag geven) (KRS: Lang, Coth, Werk; LPW: Lop).

(Betekenisloze) uitdrukking: 'Pet op je tes, kom je er ook bes (= best).' (KRS: Scha)

Zonder verdere connotatie in de Vechtstreek {p.107} (Van Veen 1989, p. 127).

2. (zn) blikken vat (KRS: Lang; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

thuisgehaald kind (zn) kind van een ongehuwde moeder, dat aan de ouderlijke macht onttrokken wordt en in een ander (volledig) gezin geplaatst wordt (LPW: Mont)
Van Dale (1992, p. 3085) kent *thuishaalder* in de betekenis 'aangenomen kind'.

tienvoet (zn) bos griendhout met een lengte van 300 cm; er gingen 20 stokken in een bos (LPW: IJss)

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

tijl (zn) rij bomen in een boomgaard (LPW: IJss)

Zie het artikel *Kersen in IJsselstein* in hoofdstuk 5.

til (zn) in de boerderij de zoldering boven de koeien, met daarop de slaappleaats voor de knecht maar ook wel voor de (oudere) boerenzoon, de zogenaamde **slopstal* (KRS: Lang, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 128). Zie Daan (1952): *til* komt voor in het westen van Utrecht, het oosten van Zuid-Holland en het gebied tussen de grote rivieren.

tilbury (zn) tweepersoons boerenwagentje (KRS: Lang)

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

toemee zie **temee*.

tonneband (zn) bos griendhout met een lengte van 230 cm; er gingen 26 stokken in een bos (LPW: IJss)

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

toon (KRS: Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss), **tee** (KRS: Lang, Werk; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols) (zn) teen

Het meervoud van *tee* is *teeë*.

In IJsselstein is *toon* specifiek de grote teen.

De vorm *toon* komt ook voor in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 130).

traanderig (bn) (bij spek) ranzig, enigszins bedorven (LPW: Cab)

Synoniem: **garstig*.

Mogelijk verwant met *traanachtig* 'naar traan (olie uit walvissespek en dergelijke) smakend'.

trek (zn) tocht (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Zie ook het werkwoord: **trekke*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 130) en in Gouda (Lafeber 1967, p. 175).

trekke (ww) tochten (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols) 't Trek as een zee.' (KRS: Bunn, Scha). Meer algemeen: 't Trekt as de ziekte.'

Ook in Gouda (Lafeber 1967, p. 175).

trietoge (zn) pijnlijke, etterende ogen (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Cab)

Vooraf bij dieren (met name lammeren), maar ook bij mensen; iemand met trietogen zit vaak **smiekerig* te kijken (Coth)

Synoniem: **siepoge*.

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

In de Vechstreek 'iemand met lopende ogen en (of) rode oogranden' (Van Veen 1989, p. 130).

trulegie in *trulegie wol*: restje wol (LPW: Lop)

In de Krimpenerwaard is een *truletje* of *trulegie* een 'balwielje (bijvoorbeeld onder een fauteuil)' (Van der Ent 1988, p. 105). Die betekenis geeft het WNT ook, met daarnaast 'ronde schijf'.

trule, omtrule 1. (ww) omvallen (KRS: Coth; LPW: Lop, Pols)

In de betekenis 'rollen (voor *trulen*), omvallen (voor *omtrulen*)' ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns p. 151 en p. 155). Berns schrijft t.a.p.: 'Deze woorden komen in de dialectliteratuur van Zuid-Holland niet voor. Gelukkig brengt het WNT uitkomst. Daar vinden we onder *trullen* ook de vorm *trulen* en vervolgens *truilen*, met de betekenis 'tuimelen, vallen' en speciaal voor de betekenis 'rollen' als bron de Sliedrechtse woordenlijst van 1874. De herkomst van het woord is onduidelijk.'

2. (ww) omdraaien (KRS: Coth; LPW: Bens, Lop, Cab); 'Truult 'm es om.' (Coth), 'het omtrulen van pakken hooi' (Bens)

3. (ww) rollen (LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols); 'een tapijt omtrule' (IJss)

Als *trulen*, 'laten rollen', bekend in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 105).

Van Dale (1992, p. 3177) kent *trullen* met andere andere als betekenis 'rollende verplaatsen', en als {p.108} synoniem 'rollen'.

truul in *een dikke truul*: een dikke vrouw (LPW: Lop)

tuchtig (bn) geslachtsdriftig (bij runderen) (KRS: Hout; LPW: Lop)
Vergelijk het Nederlandse *tochtig*. De Vechtstreek heeft ook *tuchtig* (Van Veen 1989, p. 131)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

tuf (zn) speeksel (KRS: Lang) Zie ook **tuffe*.

tuffe (ww) spuwen (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

‘Ik tuf je je moel (muil) dicht!’ (Coth), ‘Ik tuf je ogen dicht!’ (Coth)

Het woord komt in grote delen van Nederland voor. In het Zonnehuis Stenia te Zeist, een heilpedagogische instelling, wordt het woord gebruikt ter vervanging van het kennelijk als te ruw ervaren *spuwen* of *spugen* (eigen waarneming). De RND geeft bij Wijk bij Duurstede voor *tuffe* de betekenis ‘speeksel verwijderen’ (R.N.D. 10, 1966)

Tuffe is waarschijnlijk een onomatopée (klanknabootsend woord)

tutje (zn) doekje waarop een klein kind sabbelt (KRS: Wijk)

Zie ook **leptutje*.

Tut heeft oorspronkelijk de betekenis ‘tepel’ (vergelijk de nevenvorm ‘tiet’).

tuttele (ww) middagdutje doen (KRS: Wijk)

Van werkelijk slapen komt niet altijd even veel: telkens komt er wel weer iemand binnenvallen. Dat onderbroken karakter is het verschil tussen *tuttele* en *slape*.

tweediepe (ww) ompspitten van de grond (60 cm diep) in de grienden, voorafgaande aan het poten van de teen (LPW: IJss)

Synoniem: **zinke*.

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

tweepeerdsevenaar (zn) bij een wagen die door twee paarden voortgetrokken wordt de dwarsbalk waaraan de beide **ooshoute* vastzitten (KRS: Hout)

Zie **evenaar*.

Zie ook hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

tweerne (ww) iets doen zonder dat het veel resultaat oplevert, voortmodderen (KRS: Lang)

uit en terug (vz) heen en weer (LPW: Mont)

Zie ook **bere*, betekenis 1.

Uitert Utrecht (KRS: Lang, Bunn, Scha)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 132).

uithaal (KRS: Coth, Werk, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols),

oithaal (LPW: Mont, Bens, Lop) (zn) najaarsschoonmaak.

Iets minder grondig dan de voorjaarsschoonmaak.

De uithaal bestond uit het naar buiten brengen (uithalen) van de meubelen, en het schoonmaken van het interieur. De voorjaarsschoonmaak omvatte ook karweien als schilderen en dergelijke.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 132) en in Gouda (Lafeber 1967, p. 176).

Zie verder Daan 1952 en Van Veen (1988, p. 40).

In Bunnik, waar de najaarsschoonmaak amper voorkomt, is *uithaal* het woord voor de voorjaarsschoonmaak.

uithale (KRS: Coth, Werk; LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols), **oithale** (LPW: Mont, Bens, Lop) (ww) de najaarsschoonmaak doen

Zie **uithaal*.

Ook in dw Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 132).

uitmeste (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop), **uitvetere** (LPW: Pols) (ww) (iemand) op grove wijze de waarheid zeggen, de huid volschelden.

De vorm *uitmeste* komt ook in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 132).

uitvare (ww) het per schip (**praam*) vervoeren van griendhout (LPW: IJss)

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

uitvetere zie **uitmeste*.

uitwijkstee (zn) uitwijkplaats: op een smal weggetje of een smalle dijk een wat bredere plaats waar twee wagens elkaar kunnen passeren (LPW: Mont)

In de Krimpenerwaard heet dit een *uithaalstee* (Van der Ent 1988, p. 107).

uit (zijn) (KRS: Coth), **oit (zijn)** (LPW: Lop) (bn) het uitgemolken zijn van koeien
Zie hoofdstuk 4, punt 7: *melken*. {p.109}

Utrechts wagentje (zn) boerenwagentje voor personenvervoer (KRS: Hout; LPW: Lop)

Synoniem: **tentwage*.

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

vaag, vaagt 1. (zn) vruchtbaarheid van grond (rijkdom aan voedingsstoffen) (KRS: Wijk, Lang, Werk, Hout; LPW: IJss, Bens, Lop); ‘Die hoge bome neme alle vaagt weg.’ (Hout) ‘Der zit veel vaag in de grond, hier moet ik spinazie zaaie.’ (Werk)
Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 133). Van Dale (1992, p. 3250) geeft, met min of meer deze betekenis, de vorm *vaag*; de *t* in het Utrechts is een hypercorrectie; zie hoofdstuk 2, punt B.4.

2. (zn) zavelachtige grond)KRS: Bunn)

vaagtrekker, vaagttrekker (zn) plant die veel voedingsstoffen uit de grond haalt (KRS: Coth)

Zie ook **vaagt*.

vaarkoei (zn) **guiste* koe, koe die niet drachtig is (LPW: Cab)

val (zn) kersen die van de bomen gevallen zijn (LPW: Mont)

Minder duur dan de geplukte kersen, maar vaak ook van mindere kwaliteit (bijvoorbeeld **stik*).

vale koei (zn) runderras met een grijsachtige kleur (KRS: Hout)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

vatte 1. (ww) drinken (van alcoholische dranken) (Coth) ‘We zullen er effe een vatte.’ (KRS: Coth)

2. (ww) beetpakken (LPW: Bens)

De verleden-tijdsvorm luidt *viet*.

veers (KRS: Hout) **vèers** (LPW: Lop) (zn) vaars, jonge koe beneden de twee jaar oud, die nog niet, of éénmaal gekalfd heeft

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee* en hoofdstuk 2, punt B.9.

Zie verder Van Veen (1964, p. 87-89 en kaart 11): oostelijk *veers* tegenover Zuidhollands *vèrs*.

vèers zie **veers*.

vel (KRS: Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Bens, Lop, Pols), **persvel** (KRS: Lang) (zn) kwaad, boosaardig wijf

Zie ook **dweil* en **kaai*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 134).

veld in de uitdrukking *te veld gaan*: op weg gaan (en dan niet noodzakelijk naar het veld!) (KRS: Werk, Scha); ‘Ze gingen om half elf al te veld om te dope.’ (in dit geval dus: naar de kerk) (Scha)

venazel (zn) (accent op *a*; de beide *e*'s als in *de*) rafel (KRS: Lang)

verarremoeie veraarremoeie (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Hour, Scha; LPW: Pols) **vererremoeie** (LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab)

1. (ww) betrekken (van de lucht) (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop)

‘Ik dink dat we rege krijge, de lucht veraarremoeit zo.’ (Coth).

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151). Van Dale (1992, p. 3303) kent in deze betekenis het woord *verarmen*.

Synoniem: **aanhale*.

2. (ww) (van mensen en dergelijke) verpieteren (KRS: Coth, Scha)

verbrugge (ww) het verweiden van vee, speciaal in waterrijke gebieden, waar je telkens een brug over een slootje moest leggen om het vee van het ene weiland in het andere te krijgen (LPW: Lop)

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151).

Zie ook **verkampe*.

verdistelewere (ww) vernielen, ondersteboven halen (KRS: Wijk, Lang, Werk, Hout, Scha, LPW, Lop)

Synoniem: **verrinnewere*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 134) en in Gouda (Lafeber 1967, p. 179).

Het tweede deel van het woord is een verbastering van het oude woord *destrueren* (uit het franse *détruire*), dat ‘vernielen’ betekent. Het eerste deel *ver-* komen we opvallend vaak tegen bij woorden die als betekenis ‘vernielen’ hebben, en is wellicht onder invloed van ditzelfde *vernielen* voor die woorden gaan staan: *verdistelewere*,

*verrampenere, **verrinnewere*.

vererremoeie zie **vera(a)rremoeie*.

verewage (zn) overdekt vierwielig rijtuig met vering boven de wielen, bestemd voor het vervoer van personen (KRS: Lang)

Zie hoofdstuk 4, punt 4: *wagens*.

verkampe (ww) verweiden, vee naar een ander {p.110} weiland (**kamp*) brengen (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151).

Zie ook **verbrugge*.

verlate (ww) ruimen, leegmaken (KRS: Wijk, Werk, Scha)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 135).

verluize (ww) niet willen doen, vertikken (KRS: Lang, Werk, Bunn)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 136).

vermale (ww) periode tussen het (normale) twee maal daags melken en het droogzetten, waarin één keer per dag wordt gemolken (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 7: *melken*.

verpale (KRS: Bunn), **verplekke** (KRS: Lang, Scha) (ww) Verplaatsen (van de geit) ‘Doe jij de geit effe verplekke?’ (Lang)

De uitdrukking *de geit verplekke* kan ook een eufemisme zijn voor ‘urineren’ (KRS: Bunn).

verplekke zie **verpale*.

verrampenere (ww) vernielen, stukmaken (KRS: Werk, Hout; LPW: Mont, Lop, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 136). De Krimpenerwaard kent de voltooiddeelwoordsvorm als adjectief: ‘sterk beschadigd’ (Van der Ent 1988, p. 109).

In Gouda komt zowel *trampenere* als *vertrampenere* voor, beide met de betekenissen ‘vernielen’ en ‘verwaarlozen’ (Lafeber 1967, p. 174 en 181).

Van Dale (1992, p. 3355) geeft de vorm *verramponeren*, dat etymologisch teruggaat op het Oudfranse *ramponner* ‘verwijten, beledigen’).

Voor een verklaring van *ver-* zie **verdistelewere*.

verrepe zie **repe*.

verrinnewere (ww) ruïneren, vernielen (KRS: Coth; LPW: Bens, Lop, Cab, Pols)

Synoniem: **verdistelewere*, **verramponere*.

Het tweede deel, *rinnewere*, is een verbastering van *ruïneren*. Voor een verklaring van *ver-* zie **verdistelewere*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 136) en in Gouda (Lafeber 1967, p. 181).

De Krimpenerwaard heeft *verhinnewere* (Van der Ent 1988, p. 108). Gouda kent ook *rinnewere* (Lafeber 1967, p. 153).

vers (bn) pas gekalfd hebbende (KRS: hout; LPW: Lop); *verse* **veers* (Hout), *verse* **schot* (Lop), *verse* **koei* (Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

versterf (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Pols), **besterf** (LPW: Mont, Cab, Pols) (zn) het deel dat iemand van een erfenis ontvangt; ‘vaders versterf’ (Hout)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 137).

vervatte (ww) (een bezoek) herhalen (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 137) en in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 109). Als verouderd opgegeven bij Van Dale (1992, p. 3375).

verzinke (ww) in de uitdrukking *je ken voor mijn part verzinke*: je kan wat mij betreft verdwijnen (KRS: Hout, Scha; LPW: IJss, Bens, Lop)

Vergelijk het tussenwerpsel *verzinke* ‘verdraaid’, dat in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 137) voorkomt.

vet (bn) dronken (LPW: Bens, Lop, Cab, Pols)

De vaste uitdrukking luidt: *vet als een leier* (van ‘Maleier’) (Cab)

In de betekenis ‘erg nat’ door Van der Ent (1988, p. 109) in haar studie van het Krimpenerwaards aangetroffen in Ouderkerk aan den IJssel en Gouderak. In Van Dale (1992, p. 3391) in deze betekenis als Bargoens beschouwd.

Volgens Stoett (1943, dl. II, p. 149) betekent *vet zijn* eigenlijk: glimmen door de drank. In Oostnederlandse en Duitse dialecten hoort men ook wel *dik zijn*, of verbindingen daarmee (denk aan het liedje van Normaal: *De hoofdman was knuppeldik*).

vet prijze (ww) het bekijken van het geslachte varken of de geslachte koe bij de burens (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 8: *slacht*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 106).

Viaanse brug in de uitdrukking *die mos ome zegge tegen de Viaanse brug* gezegd wanneer {p. 111} iemand van Jan en Alleman nog familie blijkt te wezen (dat kwam natuurlijk op een dorp veel voor). Als hij zelfs de verst-verwijderde relaties heeft opgesomd (‘dat is nog een oom van m’n achterneef z’n tante-zegger’), volgt meestal ‘ja, en die mos nog ome zeggen tegen de Viaanse brug’. Schertsend bedoeld dus. (LPW: Lop)

vigelant (zn) onbetrouwbaar persoon, intrigant (LPW: Mont)

vigelére (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Cab, Pols),

vigeliere (KRS: Werk)

1. (ww) schipperen, behendig manoeuvreren om iets rond te krijgen (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Lop)
2. (ww) aarzelen, twijfelen (KRS: Bunn; LPW: Pols)
3. (ww) bedenken, owegewen, plannen, organiseren (KRS: Werk; LPW: Bens, Pols)
4. (ww) gluren (LPW: IJss)
5. (ww) ergens op azen, loeren (LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols)

Met deze betekenis ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 55). Gouda heeft als betekenis: 'uitkijken naar, trachten te ontdekken' (Lafeber 1967, p. 93). In de Van Dale (1992, p. 3400) vinden we bij *vigileren* onder andere de betekenis 'loeren op' met daarbij de toevoeging: 'gewestelijk, volkstaal'.

6. (ww) je anders voordoen dan wat je werkelijk bent (LPW: IJss)
7. (ww) iets doen wat het daglicht niet kan verdragen, stiekem doen (LPW: Mont)
8. (ww) beslissen (LPW: Pols)

vigeliere zie **vigelére*.

vim in *bij de vim* hoeveelheid (van 104 bossen) waarin de teen uit de snijgrienden verkocht wordt (LPW: IJss)

Zie het artikel *De griendcultuur rond IJsselstein* in hoofdstuk 5.

vlugge handel (zn) markt met veel animo om te handelen (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 9: *markt*.

vodje (zn) vaatdoek (KRS: Wijk)

voer (zn) wagenlading (hooi, tarwe etcetera) (KRS: Bunn; LPW: IJss, Bens, Pols)

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

voerlaoie zie **voerlegge*.

voerlaoier zie **voerlegger*.

voerlegge (KRS: Bunn; LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols,), **voerlaoie** (KRS: Bunn) (ww) het zo efficiënt mogelijk, volgens een vast systeem, neerleggen van de lading hooi op een wagen

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

voerlegger (KRS: Werk, Bunn), **voerlaoier** (KRS: Bunn), **laoier** (KRS: Bunn) (zn) persoon die op een hooiwagen staat om het (door anderen) daar opgebrachte hooi te **voerlegge*.

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

voet vlees (zn) kwart van een geslachte koe (KRS: Hout; LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 138).

Zie hoofdstuk 4, punt 8: *slacht*.

voil zie **vuil*.

voorbijn (zn) voorste touw aan een **weesboom* of **polderboom* over de lading hooi op een hooiwagen (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

Bijn komt waarschijnlijk van *bijnen* = *binden* (Van Veen 1989, p. 28).

voorhuis (zn) woongedeelte van de boerderij (KRS: Lang; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

voort zie **vort*.

voorts zie **vort*.

voorvoet (zn) kwart van een geslachte koe, uit het voorlijf afkomstig (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 8: *slacht*.

vors (bn) ('vers') nieuwe energie hebbend; bijvoorbeeld bij het werken, als je dan een poosje gerust hebt, kun je zeggen: 'k Ben weer vors.' (LPW: Lop)

vort (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Cab),
voort (KRS: Bunn), **voorts** (KRS: Werk; LPW: Mont, Bens) (bw) dadelijk, straks
In de vorm *voort* ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 139).

vriel 1. (zn) nest (LPW: Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Verkleinwoord: *vrielegie* (LPW: Bens)

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151 en 154). Berns schrijft t.a.p. 'Van Dale kent *wrielen*, met een heel speciale betekenis: 'het zachte geschreeuw van jonge vogels om voedsel'. De *w* voor een *r* aan het begin van een woord wordt uitgesproken als een *v*. De vorm is geen probleem. Uit het citaat dat van Dale geeft is niet zonder meer {p.112} op te maken of de betekenis per se 'het zachte geschreeuw van jonge vogels om voedsel' moet zijn. Dat citaat luidt: 'De jongen piepen en vrielen den gansen dag in hun gesnak naar voer'. Waarom zou *vrielen* niet kunnen betekenen 'zich tegen elkaar aan nestelen onder dat piepen'? *Vriel* met de betekenis 'nestje, lekker holletje', is er dan van afgeleid'.

2. (zn) bed (LPW: Lop, Pols)

In deze betekenis ook in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 110).

3. (zn) behaaglijk plekje (bijvoorbeeld in bed) (LPW: Bens)

4. (zn) verzameling met kleine leden (LPW: Mont, Pols): 'een vriel kindere' (LPW: Mont, Pols)

vriele 1. (ww) nestje, kuiltje maken (bijvoorbeeld door kippen voor zij gaan leggen) (LPW: Lop, Pols)

Ook in de Krimpenerwaard (Van der Ent 1988, p. 110).

3. (ww) bij elkaar kruipen (LPW: Cab)

4. (ww) de bewegingen van jonge diertjes in een nest: over elkaar heenkruipen, draaien etcetera (LPW: Lop)

Zie ook **vriel*.

Van der Ent (1988, p. 110) veronderstelt dat *vrielen* is afgeleid van het franse *vrieller*, dat onder andere betekent: 'in spiraalvlucht vliegen; opkrullen (van draad)'. Al deze betekenissen hebben een element 'draaien, wentelen' gemeen.

vrips (zn) wesp (KRS: Lang)

Synoniem: **hurk*.

vrommes (zn) 'vrouwmens': vrouw (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

In tegensyelling tot de Vechtstreek, waar het woord ook voorkomt (Van Veen 1989, p. 139), heeft het woord hier bepaald geen minachtende bijklank; het kan zelfs waardering uitdrukken: 'een flink vrommes' (KRS: Hout; LPW: Pols). 'Mijn opa zei altijd, als hij op het land was: kom we gaan naar vrommes toe, dan bedoelde hij **opoe*.' (Mont).

Die waardering kan ook als volgt uitgedrukt worden: 'Dat is een knap vrommes, daar zou ik wel eens mee naar bed willen.' (Werk)

Ook in de Krimpenerwaard kan *vrommes* waardierend gebruikt worden (Van der Ent 1988, p. 46). In Gouda kan het woord zowel waardering als minachting uitdrukken (Lafeber 1967, p. 94). Van Dale (1992, p. 3499) merkt expliciet op dat *vrouwmens* meestal een geringschattende benaming is, maar gewestelijk 'echter niet ongunstig' is.

vrouwenhaar in de uitdrukking *'t scheelt maar een vrouwenhaar op z'n kant*: het scheelt maar heel weinig (KRS: Wijk)

Vergelijk de Goudse uitdrukking *'t Scheelt een haar van een oud wijf* 'het scheelt bijna niets' (Lafeber 1967, p. 217).

vrullie (zn) 'vrouwlieden': vrouwen (KRS: Lang; LPW: Lop)

Zie ook **mallie*.

vuil (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **voil** (LPW: Bens, Lop)

1. (bn) vals (van een hond gezegd) (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151).

2. (zn) onkruid (vaak onkruid dat in de sloot groeit) (KRS: Coth, Werk, Bunn, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Zie *Taalatlas* kaart 119 (onkruid): *vuil* komt op een aantal plaatsen in de Lopikerwaard voor. Ook in het noordwesten van de provincie Utrecht; het is in vergelijking met de andere Utrechtse vorm, **ruig*, vooral een westelijke aangelegenheid, met ook een ruime verspreiding in de beide Hollanden.

Zie hoofdstuk 4, punt 12: *onkruid*.

3. (bn) boos (KRS: Lang, Coth, Werk, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

vulle (zn) veulen (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 140). Zie verdere *Taalatlas*, afl. 1, nr. 5: *veulen* en Van Veen 1964, p. 68 en p. 78-80, die *vulle* als een voorbeeld van Utrechtse klinkerverkorting beschouwt. {p.113}

Zie ook hoofdstuk 2, punt B.5.

Verkleinwoord: *vullegie* (Pols).

vure (ww) weerlichten, bliksemen (KRS: Wijk, Werk, Hout Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); 'Het vuurt in de verte' (IJss)

Zie ook **vuur*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 140)

vut maoke (KRS: Bunn), **vu(r)t komme** (LPW: Lop) (ww) opschieten, voortmaken.

vuur (zn) weerlicht, bliksem (LPW: Mont); 'Het vuur was niet van de lucht.' (Mont)

Zie ook **vure*.

waai (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Cab, Pols),

waaier (KRS: Coth) (zn) knieholte

Zie *Taalatlas*, afl. 4, nr. 4: *knieholte*.

In de Vechtstreek betekent *waai* 'kuit' (Van Veen 1989, p. 140).

Waai is ontstaan uit *wade*; voor de intervocalische ontwikkeling van *d* tot *j*; zie hoofdstuk 2, punt B.6.

waaier zie **waai*.

waarf zie **werf*.

wagenlere (zn) de zijanten van een hooiwagen, waaraan **voorbijn* en **achterbijn* vastzitten (KRS: Hout; LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

waid zie **wijd*.

wait zie **weit*.

waitebrood zie **weitebrood*.

wammes in de uitdrukking *iemand op z'n wammes geve* (KRS: Wijk, Lang, Coth, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), *iemand op z'n wammes komme* (KRS: Bunn): iemand een pak slaag geven

Hetzelfde als *iemand op z'n laaitafel geve*. *Wammes* is ontstaan uit *wambuis*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 141).

wanmeule (zn) wanmolen; molen om gedorst graan mee te zeven (KRS: Lang)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

watere (ww) de koeien op stal van drinkwater voorzien (KRS: Hout)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 141).

In het oosten van de Kromme-Rijnstreek komt *wetere* voor als specifieke aanduiding voor het water geven met behulp van emmers; dit ter onderscheiding van de watervoorziening via de **zul*.

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

waterkalf (zn) (ongeboren) kalf waarbij de vrucht door een abnormale hoeveelheid vruchtwater omgeven is (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

weder in de uitdrukking *het water kookt als het weder der zee*: kookt hevig (LPW: Mont)

Vergelijk de Goudse uitdrukking *'t kookt als een zee* (Lafeber 1967, p. 229).

wèèrd (zn) woerd, mannetjeseend (LPW: Bens, Cab, Pols)

Hetzelfde als **wunder*.

weerga (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **weergaai** (Mont) in de uitdrukking *loop naar de weerga(ai)*: loop naar de pomp

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 142).

weesboom (zn) lange houten paal boven op een hooiwagen, waaraan de **voorbijn* en **achterbijn* vastzitten (KRS: Hout)

Wees komt van het Middelnederlandse *wese* 'weiland'.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 142). In de Taalatlas, afl. 9, nr. 3, zien we een tegenstelling tussen Hollands *ponderboom* en Utrechts *weesboom*.

Synoniem: **polderboom*.

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

wegescheet (zn) zweertje op het ooglid (LPW: Mont, Bens, Lop)

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 1991, p. 151).

wegflèrre (ww) weggooien (LPW: IJss, Bens)

weit (KRS: Wijk, Lang, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens), **wait**

(KRS: Lang, Coth, Hout; LPW: Lop), **wet** (KRS: Lang, Werk) (zn) tarwe; zie ook **weitebrood*. Zie hoofdstuk 4, punt 10: *gewassen*.

Zie verder Taalatlas, afl. 2, nr. 3 en 4: *tarwe*; en Van Veen (1964, p. 72-74, kaart 7 en p. 116-117).

2. (als verkorte vorm van **weitebrood*): tarwebrood (KRS: Coth, Scha)

Vroeger waren er twee broodsoorten: *wit* en *weit*. Het gebruikelijke compromis tussen lekker en betaalbaar was een dubbele boterham (**stuk*) die aan de ene kant uit 'wit' en aan de {p.114} andere kant uit 'weit' bestond (Scha).

weitebrood (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Bens),

waitebrood (KRS: Lang, Coth, Werk, Hout; LPW: Lop) (zn) tarwebrood

Onder meer ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 143).

Weit komt daar alleen in deze samenstelling en in *rooieweit* en *Turkse weit* (mais) voor.

Synoniem: **boerebrood*.

werf (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **waarf** (KRS: Werk), **wurf** (KRS: Werk, Hout; LPW: Mont, Bens, Pols) (zn) erf (bijvoorbeeld rond een boerderij; 'Ik moet de werf nog even **rijve*.' (Hout).

Synoniem: **plats*.

Het meest gebruikelijk in de Kromme-Rijnstreek en de Lopikerwaard is overigens het woord *erf*.

Ook, als *werf*, in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 143). Gouda heeft *wurf(t)* (Lafeber 1967, p. 188).

Zie Van Veen 1964, p. 96 e.v. Zie ook *Taalatlas*, afl. 8, nr. 4: *erf*.

werig zie **berig*.

wetere zie **watere*.

wetering (KRS: Lang), **wittering** (LPW: Lop, Cab) (zn) gegraven watergang, vooral bedoeld voor de uitwatering; bijvoorbeeld de Langbroeker Wetering.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 143) en Gouda (Lafeber 1967, p. 187). Zie ook Van Veen 1989, p. 178, II, punt 1.

Zie hoofdstuk 4, punt 15: *waterhuishouding*.

De vorm *wittering* is een geval van Utrechtse klinkerverkorting; zie hoofdstuk 2, punt B.5.

wieë (ww) ('wieden') schoonmaken (van grienden) (LPW: Bens, Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 143).

Zie verder hoofdstuk 2, punt B.6, voor intervocalische *j* uit *d*.

wiemele (ww) heen en weer bewegen (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols); 'Zit niet te wiemele!' (Werk)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 143).

wieoord (zn) kortgesteeld, zeisvormig snijwerktuig, specifiek gebruikt bij het wieden (LPW: Lop)

Zie ook **hakoord*, **kantoord* en **oord*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

wiers (zn) lange rij samengeharkt hooi (KRS: Bunn; LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 143). Zie ook *Taalatlas*, kaart 128 (wiers): het midden en het westen van de provincie Utrecht hebben *wiers*, net als de beide Hollanden, Friesland en Groningen. In het oosten van Utrecht komt de Oostnederlandse variant *zweel* voor.

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

wijd (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **waid** (LPW: Bens) (bn) ver; 'Hij woont wijd weg.' (Pols).

Zie ook **gunter wijd*.

wil (zn) in de uitdrukking *wil van iets hebbe*: plezier, genot (KRS: Lang, Werk, Scha; LPW: Mont, Bens, Lop, Pols); 'k Het er wil van.' (Lang)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 144).

wind (zn) winde; instrument om de kap van een hooiberg mee omhoog te draaien (LPW: Lop)

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *het hooi*.

winne (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols), **minne** (KRS: Lang, Scha; LPW: Bens, Pols), **menne** (KRS: Werk, Bens, Pols)

1. (ww) verzamelen, oogsten: 'We gaan koren winne.' (Scha)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 144)

In Lopik zijn *winne* en *minne* niet geheel synoniem: *winne* omvat het hele proces, 'van veld tot schuur', *minne* (*mennen*) is specifiek het hooi met de wagen naar de boerderij brengen.

In *menne* zit een heel duidelijk betekenisaspect van 'rijden' (volgens Van Dale (1992, p. 1805) 'met paard en wagen vervoeren'). De in de Utrechtse dialecten zeer gebruikelijke ontwikkeling van *e* tot *i* voor nasaal (*immer*, *dinke*; zie hoofdstuk 2, punt A.4) leidde tot een vorm *minne*, en vandaar is het nog maar een kleine stap

geweest tot *menne/minne* de betekenis kreeg van het vrijwel gelijklopende *winne*, dat bo-{p.115} vendien in dezelfde sfeer wordt gebruikt.

Zie hoofdstuk 4, punt 11: *hooi*.

2. (ww) (alleen de variant *winne*) geslachtsgemeenschap hebben (KRS: Werk)

Zie ook **repe*.

winterjanne (zn) winter(stoof)perenras (KRS: Lang, LPW: Lop)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 144).

Zie hoofdstuk 4, punt 10: *gewassen*.

witteweit (zn) licht tarwebrood (LPW: Bens, Pols)

Zie ook **weit*.

woerk (LPW: Bens, Lop, Cab), **woerker** (LPW: Pols), **woerkert** (LPW: Cab, Pols), (zn) groene kikker

Ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (Berns 191, p. 151, 158 en 159).

Berns spelt *woerik*, maar op het bij dit artikel afgedrukte kaartje staat *woerk* (dat overigens volgens dit kaartje vooral in het westen van Zuid-Holland zou voorkomen).

De in de Lopikerwaard aangetroffen vorm laat zich ook het best als *woerk* weergeven.

Wie daarbij de *r* flink hoort rollen, bijna als een lettergreep op zichzelf ('syllabisch'),

heeft gelijk door waar het om gaat: *woerk* is een klanknaboosend woord, een

zogenaamde 'onomatopee', vergelijkbaar met *koekoek* en *tjiftjaf*.

Lopik heeft naast het enkelvoud *woerk* het meervoud *woerkers*, een bewijs dat de vorm *woerker(t)* hier vroeger ook voorkwam.

In de Krimpenerwaard komen de vormen *woerker*, *work* en *woeleker* voor (Van der Ent 1988, p. 111). In de vorm *work* verschijnt het woord bij Van Dale (1992, p. 3626).

woerker zie **woerk*.

woerkert zie **woerk*.

wouwele (ww) stoeien (KRS: Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Met een heel andere beginklank (*douwele*) komt dit woord ook in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 49).

wrak (zn) verzamelnaam voor kersen die verrot, misvormd of aangevreten door vogels zijn, of die geen steel hebben (KRS: Bunn; LPW: IJss)

Deze kersen worden afgekeurd en komen dus niet ter veiling.

Zie ook **stik*.

Zie de artikelen *Uit de historie der Bunnikse boomgaarden* en *Kersen in IJsselstein* in hoofdstuk 5.

wrakke (ww) uitsorteren van **wrak* (KRS: Bunn; LPW: IJss)

Zie de artikelen *Uit de historie der Bunnikse boomgaarden* en *Kersen in IJsselstein* in hoofdstuk 5.

wreute (ww) wroeten (van varkens) (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk)

Zie ook **grobbele*. Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

wulver 1. (zn) wervel (LPW: Lop)

2. (zn) grendel (op de deur) (LPW: Lop)

Opvallend is de typische *l-r*-wisseling in het woord (zogenaamde metathesis).

Eenzelfde wisseling doet zich voor in **kelver* 'kervel', waaruit blijkt dat we hier met een regelmatig (maar zeldzaam) verschijnsel te maken hebben.

wunder (zn) woerd, mannetjeseend (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha)

Hetzelfde als **wèèrd*.

Ook in de Vechtstreek, met als nevenvorm *winder*. Zie Van Veen 1964, p. 89-92, kaart 12 (*woerd*): *winder* en *wunder* zijn typisch Utrechtse vormen.

wurf zie *werf.

zais zie *zeist.

zat in de uitdrukking *zat is niet gedaan*: het feit dat je genoeg hebt van een bepaald karwei, is geen reden er mee op te houden (LPW: Cab)

zèèkvouwe (zn) kreukels (LPW: Lop)

In het dialect van Gouda komt een woord *pisvouwe* voor, met als betekenis ‘vouwen in vochtig geworden kleren’ (Lafeber 1967, p. 146). Volgens het Goudse woordenboek waren *pisvouwe* oorspronkelijk ‘vouwen in kleren die nat geworden waren, doordat men erin geplast had.’

zèès zie *zeist.

zèèse zie *zeist.

zèèst zie *zeist.

zeisem zie *zeist.

zeist (KRS: Werk, Bunn; LPW: IJss, Mont, Bens, Cab) **zeisem** (KRS: Lang, Hout),

zèès (LPW: Lop, Cab), **zèèse** (LPW: Lop), **zèèst** (LPW: Bens), **zais** (LPW: Lop) (zn) zeis {p.116}

De *-t* in *zeist* is een hypercorrectie; zie hoofdstuk 2, punt B.4. *Zeisem* kan zich ontwikkeld hebben uit *zeising*; zie hoofdstuk 2, punt C.3.

De vorm *zeist* komt ook in de Vechtstreek voor (Van Veen 1989, p. 146 en 153, punt 18) en in Gouda (Lafeber 1967, p. 159). Zie ook Van Veen 1964, p. 69-72, kaart 6: *zeis*; Taalatlas, afl. 1, kaart 13: *zeis*.

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*.

zeling (zn) tijdseenheid van drie uur (KRS: Scha)

Zie ook *schoft.

zemel zie *zemeleknoper.

zemelap zie *zemeleknoper.

zemeleknoper KRS: Lang, Werk, Bunn, Hout, Scha), **zemelknoper** (LPW: IJss, Bens, Cab), **zemelknoop** (LPW: Mont, Bens, Cab), **zemel** (KRS: Coth, Werk, Bens; LPW: Mont, Lop, Pols), **zemelap** (LPW: Lop) (zn) zeurkous, vervelend mens

De vorm *zemeleknoper* komt ook voor in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 146). Gouda kent het werkwoord *zemelknopen* in de betekenis ‘muggeziften, zeuren’ (Lafeber 1967, p. 189).

zemelknoop zie *zemeleknoper.

zemelknoper zie *zemeleknoper.

zeuning (zn) trog, voederbak (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Voornamelijk gebruikt voor varkens, maar ook wel voor andere dieren.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 146) en in Gouda (Lafeber 1967, p. 190). Zie Taalatlas, afl. 1, nr. 11: *de voederbak van het varken*, en Van Veen (1964, p. 74-76 en p. 117): *zeuning* is in Utrecht algemeen.

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerderij*.

zever (zn) kwijl (KRS: Wijk)

zevere 1. (ww) kwijlen (KRS: Wijk, Scha; LPW: Mont)

2. (ww) zeuren (KRS: Scha)

zich, zicht (zn) zeis met een korte steel van plusminus 60 cm, gebruikt bij het maaien van koren (KRS: Bunn; LPW: Cab)

Zie hoofdstuk 4, punt 5: *gereedschap*

zijosokke in de uitdrukking *gao deur jij met je zije sokke* gezegd wanneer iemand iets vertelt dat niet geloofd wordt (KRS: Wijk)

De Krimpenerwaard kent de uitdrukking *je kunt wel gaan met je zijden sokken*, en die betekent: ‘je hoeft niet langer je best te doen iets van me gedaan te krijgen, want ik geef toch niet toe.’ (Van der Ent 1988, p. 112)

zinke (ww) omspitten van de grond (60 cm diep) in de grienden, voorafgaande aan het poten van de teen (LPW: IJss)

Hetzelfde als **tweediepe*.

Zie het artikel *De griendcultuur in IJsselstein* in hoofdstuk 5.

zod (KRS: Bunn, Hout; LPW: Lop, Cab) **zodde** (KRS: Bunn), **zods** (KRS: Lang, Coth, Werk, Hout; LPW: Bens, Lop, Cab, Pols), **zooi** (KRS: Wijk, Coth, Werk, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

1. (zn) moerassig stuk land, ook wel moerassige plekken in het land (KRS: Bunn, Hout; LPW: Cab, Pols); ‘t is geen best land als er zod zitte.’ (Hout)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 147).

2. (zn) vel (zode) aan elkaar gegroeid gras van zeer slechte kwaliteit, bijvoorbeeld aan de slootkant, dat zich gemakkelijk los laat trekken (KRS: Lang, Coth, Bunn, Hout; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

De vorm *zots* komt ook in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden voor (Berns 1991, p. 151 en 157).

zodde zie **zod*.

zoddeland, **zoddelaand** (zn) drassig laagland van zeer lage kwaliteit (Bunn). Zie ook **zod*, betekenis 1. Typisch gewassen voor zoddeland zijn zegge en buntgras (bentgras).

zods zie **zod*.

zog 1. (zn) zeug (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Zie hoofdstuk 4, punt 6: *het vee*.

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 75) en in Gouda (Lafeber 1967, p. 190).

Zie ook *Taalatlas*, afl. 1, nr. 8: het moedervarken, Hollands *zeug* tegenover Utrechts *zog*. Zie verder Van Veen (1964, p. 76-78).

2. (zn) moedermelk (IJss); ‘Ze heb goed zog.’ (IJss); ‘Drink nog een glaassie, is ’t niet goed voor de dorst, dan is ’t wel goed voor ’t zog.’ (IJss)

zoggedijsel zie **zoggedissel*.

zoggedissel (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, {p.117} Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop), **zoggedijsel** (KRS: Hout), **zoggedeksel** (LPW: Lop)

1. (zn) (grote) melkdistel (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Hout, Scha; LPW: IJss, Lop, Cab, Pols)

Een zoggedissel heeft minder grote stekels, en is daardoor als (konijne)voer meer geschikt dan de gewone distel. In tegenstelling tot wat de naam doet vermoeden (*zog* = zeug), wordt het gewas uitsluitend aan konijnen gevoerd.

De plant is erg moeilijk uit het land te verwijderen: als je het er op de ene plaats uit trekt, komt het op de andere plaats weer op.

2. (zn) blad van de paardebloem (LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab)

Van *zoggedijsel* is doorgaans sprake als de paardebloem uitgebloeid is. Blijkens de opgave bij Van Veen (1989, p. 147), is *zoggedijsel* in de Vechtstreek de naam voor paardebloem. Dat is het in het zuiden van Utrecht dus niet. De Kromme-Rijnstreek heeft voor paardebloem het woord **papestoel*, in de Lopikerwaard is *pèrdeblom* gebruikelijk.

zomervage (ww) het gedurende een jaar onbebouwd laten van het land, ter verhoging van de vruchtbaarheid (**vaagt*) (KRS: Coth, Hout; LPW: Lop)

Het land werd in lente, zomer en herfst omgeploegd; soms werden er groene gewassen in gezaaid, die dan ook omgeploegd werden, en die als groenbemesting dienden. Na een jaar zomervagen had je een goede **bouw*; vaak werd op dat land in het najaar al winterkoren ingezaaid, zodat je er dat jaar toch nog opbrengst van had. **zooi** zie **zod*.

zotterig (bn) drassig (LPW: Bens): ‘Het land is zotterig.’ (Bens).

Zie ook **zod*.

zufte (ww) zeven (zuiveren) van koren (KRS: Lang)

Zie hoofdstuk 4, punt 1: *de boerdeerij*.

Van der Ent (1988, p. 112) trof in haar studie van het Krimpenerwaards het zelfstandig naamwoord *zufte* aan in Stolwijk.

zuinig (KRS: Lang, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: Lop), **zunig** (KRS: Hout) (bn) een ernstige ziekte hebbend; ‘Hij is er zuinig aan toe.’ (Bunn), ‘’t Is zuinig met hem hoor.’ (Lang)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 148).

zul, **zult** (KRS: Lang, Hout) (zn) goot die in de stal voor de koeien langs loopt, met daarin water om te drinken

Zie hoofdstuk 4, p. 1: *de boerderij*.

Synoniem: **geut*.

Van Dale (1992, p. 3723) noemt het woord *zulle*, dat ‘drempel’ betekent. Ook bij *zul* in de Utrechtse betekenis kan men zich een soort drempel voorstellen. Het wegvallen van de slot-*e* uit *zulle* gebeurde waarschijnlijk analoog aan de ontwikkeling bij andere (vrouwelijke) zelfstandige naamwoorden; zie hoofdstuk 2, punt A.17; de toegevoegde *t* betreft een hypercorrectie; zie hoofdstuk 2, punt B.4.

zullie (pers. vnw) zij, hen, hun (ook wel **hullie* en **gullie*) (KRS: Wijk, Lang, Coth, Werk, Bunn, Hout, Scha; LPW: IJss, Mont, Bens, Lop, Cab, Pols)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 148).

zunig zie **zuinig*.

zuur weer (zn) mistig, regenachtig weer (LPW: Bens)

Ook in de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 148).

Van Dale (1992, p. 3724) ziet een afleiding uit de gebruikelijke betekenis van *zuur*, en geeft bij *zuur weer* dan ook de betekenis ‘scherp voor het gevoel’.

zwad (zn) het gemaaid gras, dat in lange rijen ligt (KRS: Hout; LPW: Lop) In de Vechtstreek: hoeveelheid gras die met één zwaai van de zeis afgemaaid kan worden (Van Veen 1989, p. 148). Die betekenis had het vroeger in de Kromme-Rijnstreek en de Lopikerwaard ook, toen er nog met de zeis gemaaid werd.

Zie verder de *Taalatlas*, kaart 127 (*zwad*): Utrecht heeft, net als vrijwel geheel Nederland, *zwad* (alleen Overijssel en zuidwest-Drente hebben iets anders, namelijk *geen*).

Zie ook hoofdstuk 4, punt 1: *hooi*. {p.118} {blanco} {p.119}

4. Termen uit het boerenbedrijf

In dit hoofdstuk wordt de terminologie van een bepaalde beroepsgroep, de boer, nader belicht. Om verschillende redenen rechtvaardigt die woordenschat een apart hoofdstuk. Ten eerste betreft het toch vaak woorden die maar bij een selecte groep bekend zijn. Sommige woorden komen specifiek bij boeren voor. Ook dorpelingen zijn nog wel van de specifieke termen op de hoogte, maar de stedelingen uit IJsselstein, Montfoort en Wijk bij Duurstede hebben op dit gebied een duidelijk geringere kennis. Het zou dan ook niet zinvol zijn om al deze woorden in de algemene

woordenlijst op te nemen, en ze aldus aan iedere informant voor te leggen. In plaats daarvan hebben we voor dit gedeelte drie aparte interviews afgenomen met sprekers waarvan ons tijdens de gewone interviews al was gebleken dat ze uitstekend met het boerenbedrijf op de hoogte waren – twee van de drie zijn (gepensioneerd) boer – en een meer dan gemiddelde beheersing van het dialect hebben. De dialecten van deze sprekers zijn redelijk over het onderzoeksgebied verspreid. De geïnterviewden zijn G.J. van Rooijen (Houten), R. van Donselaar (Langbroek) en J. Schep (Lopik), en hun mededelingen zijn in dit hoofdstuk aangevuld met incidentele informatie uit andere interviews.

De termen uit het boerenbedrijf vormen een erg groot gedeelte van de totale woordenschat van een plattelandsdialect. Ook dat is een reden om er in een apart

{illustratie} (onderschrift: Geveltop van boerderij ‘Buitenzorg’ aan de Achtersloot in de Lopikerwaard (foto H.P.J. Nota).) {p.120}

hoofdstuk aandacht aan te besteden. De plattelandssamenleving van vroeger was volkomen agrarisch ingesteld. Maar als ergens op het platteland de veranderingen hard zijn gegaan, dan is het wel op de boerderij. Mechanisatie, schaalvergroting, ruilverkaveling, scholing en voorlichting hebben het katakter van de naoorlogse agrarische samenleving onherkenbaar veranderd. Hoppenbrouwers (1990, p. 80-81) stelt dat de factoren die hebben geleid tot de ondergang van de klassieke boerensamenleving dezelfde zijn als die welke de ondergang van het traditionele dialect inluidden. Concreet is dat te zien aan woorden die betrekking hebben op zaken als het werken met paarden: het verdwijnen van het paard als werkdier in de landbouw leidt onherroepelijk tot het uitsterven van woorden als *ooshout*, *evenaar* en *paasketting*. Als die woorden nu niet worden vastgelegd, dan verdwijnen ze voorgoed: over twintig jaar kent niemand ze meer.

We moeten ons hier, net als bij de algemene woordenlijst, beperken tot een fragment van de totale woordenschat. Min of meer volledige woordenboeken, zoals het *Woordenboek van de Limburgse dialecten* of het *Woordenboek van de Vlaamse dialecten* tonen aan, dat met een thematisch deel over het boerenbedrijf gemakkelijk een lijvig boekwerk te vullen valt, en er is geen enkele reden waarom het aantal boerentermen, of de variatie daarin, in Utrecht kleiner zou zijn dan in het zuiden van ons taalgebied. Het zijn uitsluitend praktische redenen geweest die ons hebben doen besluiten om ons - noodgedwongen – beperkingen op te leggen in het aantal lemmata. In dit hoofdstuk gaan we vooral in op de betekenis van woorden, vaak in een ruime sociaal-historische context. Een meer taalkundige toelichting van die woorden wordt in de algemene woordenlijst gegeven. De woorden die in de woordenlijst terugkeren, zijn hier **vet gedrukt**. Anders dan bij de gewone lijst zijn de woorden hier niet alfabetisch geordend, maar thematisch, dus per betekenisveld.

1. De boerderij

Naast het woongedeelte (het **voorhuis**) bestond de boerderij uit het **achterhuis**. Dat achterhuis kon er als volgt uitzien (kleine plaatselijke verschillen zijn mogelijk, de hier gepresenteerde informatie betreft de boerderij aan de Langbroekerdijk A 235 (oude nummering), thans afgebroken).

Tussen voorhuis en achterhuis was een afscheiding, met daarin een deur, **middeldeur** geheten. Tegen de muur met het voorhuis bevond zich de **pompgeut** met daarop de waterpomp, en een plaats om boter en kaas te maken. Dat gedeelte werd afgescheiden

van het middengedeelte door een laag muurtje. Het muurtje werd **gegrijzeld**, dat wil zeggen grijs gemaakt, waarschijnlijk met kalk.

In de Lopikerwaard bevond de plaats om kaas te maken zich niet altijd op dezelfde plaats, maar wel steeds in het achterhuis. Kaas werd doorgaans 's zomers gemaakt, als de koeien in de wei waren. Als de koeien echter veel melk gaven, kon in de winter ook wel kaas gemaakt worden. De plek waar kaas gemaakt werd, was met rietmatten van de stal (waar de koeien stonden) afgeschermd.

's Zomers werd de stal in de Lopikerwaard wel versierd met borden en blikken schalen, soms ook met papier. {p.121}

Het middengedeelte heette **deel**; de bodem van de deel was van leem. In de Lopikerwaard heette dat een **aarden deel**.

Aan het begin van deze eeuw werd de bodem van de deel geteerd en gezand; het bleek evenwel al gauw geen succes te zijn. De teerlucht trok door het hele huis.

Al snel daarna kwam de bestrating, en later de betonbodem in gebruik. Deze bodems waren veel beter schoon te houden, zeker wanneer er bijvoorbeeld natte pulp was gevoerd.

De deel werd onder andere gebruikt om te dorsen. Dit gebeurde met de **knuppel** (dorsvlegel) en later met de **wanmeulen**. De deuren van de deel werden dan opengezet, zodat het kaf op het erf kon waaien. Deze deuren heetten **achterdeur**, en bestonden uit een bovendeur en een onderdeur. De ruimte waar de achterdeur op uit kwam, heette **achterstraat**.

Het zeven van koren werd **zuften** genoemd. Naderhand kwam de rondtrekkende dorsmachine in gebruik. In de Lopikerwaard kwam overigens nauwelijks bouwland voor; alleen in de oorlog, toen de bezetter het verplichtte, werd er wat meer aan akkerbouw gedaan.

Links en rechts van de deel was de koestal, waar 's winters de koeien stonden. De koeien waren vastgebonden aan palen, de zogenaamde **koeiestaken**; later is daar de ketting voor in de plaats gekomen, en tegenwoordig lopen ze los.

Voor de koeien langs liep de **zul** (Kromme-Rijnstreek) of **geut** (Lopikerwaard); een goot waarin hooi, **slobber**, **borstel**, lijnkoeken, bietenpulp (droog of nat) of water gedaan kon worden. 's Zomers en in de herfst werden koeien en paarden die dan op stal stonden, voorzien van gras, het zogenaamde **grazen**. Vroeger werden vooral paarden gegraasd, tegenwoordig grazen ze ook de koeien. Er zijn bedrijven waar de koeien het hele jaar niet meer buiten komen.

Voor het grazen kon ook **etgroen** gebruikt worden, gras dat na het maaien van de eerste snee weer opgroeit, maar dit was in de Kromme-Rijnstreek niet gebruikelijk. Op dezelfde manier als grazen is het werkwoord **wateren** gevormd (ook: **weteren**), de koeien op stal van drinkwater voorzien. Opmerkelijk is, dat in het oosten van de Kromme-Rijnstreek **weteren** voorkomt als specifieke aanduiding voor het water geven met behulp van emmers, ter onderscheiding van de watervoorziening via de zul.

In Lopik werd het paard de avond voordat het met de kaasbrik naar Gouda ging op stal gezet. Het dier kon dan vasten, had 's ochtends niet zo'n dikke buik, en was dan wat handelbaarder. Dat laatste was overigens betrekkelijk: het paard had 's ochtends weinig zin in werken. De boer reed eerst een rondje over het erf, waarop het paard de dijk op vloog. De eerste paar kilometer was zo'n paard totaal niet in de hand te houden, het liep zoals dat heette **door het bit heen**. Zoiets zou met het hedendaagse verkeer ondenkbaar zijn. Het zou de grootste ongelukken veroorzaken.

De **groep** was de brede goot achter de koeien, waarin de uitwerpselen vallen. Daarachter liep, op dezelfde hoogte als de stal, de **kruigroep**, waarover men met de kruiwagen liep. In heel oude stallen ontbrak de verhoging. In zo'n stal kon je het beste je koeien verkopen; een koe moet namelijk hoog staan, dan toont ze beter. Verder bevond zich op de deel de **koelbak**, de bak waarin de melk gekoeld werd. Boven de koeien en paarden, die aan weerszijden van de deel stonden, bevond zich een {p.122} plankier, **stal** of **til** genaamd. Daarop lag het hooi voor de dagelijkse consumptie. Bovendien was daar de **slopstal** ('slaapstal') te vinden, de slaappleaats voor de knecht en/of de (oudere) boerenzoon (in de Lopikerwaard is geen aparte aanduiding voor die slaappleaats, daar is het gewoon de til). Een verdieping hoger was de **balk**, een constructie van (draag)balken, die ook het dak van de deel droegen, met daarover heen sparrestammen, later ook planken. Op de balk werd de grote wintervoorraad hooi of stro gelegd. Een grote voorraad hooi kan heel wat wegen. Het optassen van hooi en het weghalen van hooi dient dan ook met beleid te geschieden. Een gevaar van hooibroei, ook wanneer die niet tot een uitslaande brand leidde, was dat het gewicht zich ongemerkt kon verplaatsen. In de Lopikerwaard werd hooi overigens niet zoveel inpandig opgeslagen; daar hadden de boerderijen één of twee hooibergen. Het buiten opslaan van hooi heeft vooral veel betere arbeidsomstandigheden tot gevolg; binnen het hooi optassen is ronduit onaangenaam werk. De **keuehokken** (varkenshokken) en de kippenhokken bevonden zich doorgaans in een schuur buiten het achterhuis, soms in het onderste gedeelte van de (hooi)berg (zie ook punt 11 'hooi'). De trog waaruit de varkens aten heet **zeuning**. Op het erf achter het huis, bij de sloot, stond een **pottenrek** (in de Lopikerwaard **immerrek**), waarop onder andere emmers, **testen** (blikken vaten) en andere gebruiksartikelen na het omspoelen werden gedroogd.

2. Knechten

De hiërarchie van de knechten op de boerderij was als volgt. De belangrijkste knecht was de **bouwmeester**; deze reed met de paarden en ploegde. Daaronder kwam de **deelknecht**, die geen vaste taakomschrijving had. De 'jongste bediende' heette **ploegdrijver**; bij het ploegen met vier paarden stuurde hij de paarden. De ploegdrijver kreeg vaak de schuld van alles wat fout ging, ook al had hij het zelf niet gedaan.

Deze hiërarchie is overigens typisch voor het (akker)bouwbedrijf; in de Lopikerwaard, waar vrijwel uitsluitend veeveelt te vinden is, komt de hele terminologie niet voor. Op veeboerderijen is de verhouding tussen boer en knecht wat minder afstandelijk dan op het akkerbouwbedrijf. Meestal had de veeboer maar één knecht (en een meid), en boer en knecht deden ongeveer hetzelfde werk; je had de knecht vooral nodig voor het melken.

De knechten werden telkens voor een jaar gehuurd (al bleven velen hun leven lang op dezelfde boerderij werken), en de dag waarop ze aangenomen werden, of waarop hun contract verlengd werd, was in de Kromme-Rijnstreek 1 november.

In de Lopikerwaard viel die dag op **Sinte-Katrijn** (Sint Catharina, 25 november). De zaterdag die op Sinte-Katrijn volgde (of waarop Sinte-Katrijn viel), heette Sinte-Katrijne-zaterdag. De jonge boereknechten die dan hun geld hadden ontvangen, togen op die dag naar de stad Utrecht (in Polsbroek naar Gouda) om daar nieuwe kleren te

kopen. In de Kromme-Rijnstreek deed dat fenomeen zich natuurlijk op of direct na 1 november voor. {p.123}

De boerezoons en -dochters trokken niet op Sinte-Katrijn, maar op Sinterklaas naar de stad; standsverschil moest er tenslotte zijn.

Onder het alibi van de mogelijkheid om naar een andere boer te gaan, liep Sinte-Katrijn vaak uit op een verkapte huwelijksmarkt: de boerenjongens kwamen kijken of er een aardig meisje bij de boer diende.

Een typisch Sinte-Katrijngebruik was het volgende: de melkkoeien die op die datum nog buiten liepen, mochten door wie dat maar wilde straffeloos gemolken worden.

Als dat anderen waren dan de gewone melkers, kwam daar niet veel van terecht: een koe loopt weg als er een vreemde bij komt, zeker wanneer dat, zoals gebruikelijk bij het Sinte-Katrijn-melken, om twaalf uur 's nachts gebeurt. Het schamele beetje melk dat verkregen werd, werd opgewarmd, waarmee net de ergste kou uit de verkleumde leden verdreven kon worden.

In deze vorm lijkt het een kwajongensspel, maar de oorsprong is anders. De melk die de koe op Sinte-Katrijn gaf, was niet voor de boer, maar voor degene die haar gemolken had: de boereknecht. Van de melk die aldus verkregen was, en die teveel was om in één keer te consumeren, maakte de boerin voor de knecht een kaas.

Eigenlijk kan het gebruik van Sinte-Katrijn-melken gezien worden als een vorm van winstdeling: als de koeien op 25 november nog buiten konden lopen, was er sprake van een zachte herfst (voordelig voor het hooiverbruik). De boer liet zijn knecht(en) op deze, indirecte, wijze in dat voordeel mee delen.

In de protestantse Lopikerwaard is deze oorspronkelijke vorm lang bewaard gebleven, in de katholieke Kromme-Rijnstreek was het accent al verschoven naar het nachtelijke volksvermaak. We neigen ertoe, hierin een weerspiegeling te zien van de verschillen in mentaliteit en levensinstelling tussen beide bevolkingen.

In de Lopikerwaard mocht dit gebruik op Sinterklaas herhaald worden, bij de koeien die dan nog buiten liepen.

In Cothen tekenden we het volgende rijmpje op: 'Sinte-Katrijn, de melk is mijn'. Overigens is in beide gebieden het gebruik thans verdwenen.

3. De arbeidsdag

De werkdag (die vrijwel samenviel met de gehele dag) was ingedeeld in vier **schoften**, tijdsvakken van drie tot vier uur die afgesloten werden met een maaltijd, **schoft** geheten (vandaar de naam).

Onderstaande informatie is afkomstig uit Bunnik, maar zelfs binnen het Kromme-Rijngebied was een heel andere dagindeling mogelijk. De informatie die we te Lopik inwonen, stemt evenwel vrijwel exact overeen met die van de Bunnikse informant. In Bunnik begon men vroeg met melken, zo rond vier uur. Om zes uur, als het melken klaar was, werd de eerste maaltijd, het **melkstuk** (nog geen echt 'schoft'), bestaande uit enkele boterhammen (**stukken**) met melk of koffie gegeten. Om acht uur was het eerste schoft (als tijdseenheid) voorbij en werd het eerste schoft (in de betekenis van maaltijd) genuttigd. Om twaalf uur was het tweede schoft: de warme maaltijd. Het derde schoft lag tussen vier uur en half vijf, na het melken.

In Lopik begon het middagmelken tegen vieren. Van te voren werd thee of koffie {p.124} gedronken en ook hier waren er boterhammen na het melken.

's Avonds, als het vierde schoft afgelopen was, volgde er nog een bord pap, soms met een snee brood. Dat was vlak voor het slapen gaan, want om negen uur, half tien zochten de boer en zijn knecht(en) het bed op.

Wanneer men bedenkt dat er tussendoor ook nog koffie genuttigd werd, dan zal duidelijk zijn dat de boerin of meid continu in de weer was om de man(nen) van eten en drinken te voorzien. Ook de vrouw had vroeger op de boerderij een zwaar leven.

4. Wagens

A. Types

Op de boerderij kwamen vroeger verschillende types wagens voor, maar niet elke boerderij beschikte over alle types.

In Houten had de boer drie wagens: de tentwagen, de brik en de blokwagen.

De **tentwagen**, een wagen met zeildoek, gebruikten de boeren louter om mee te rijden, dus niet voor het vervoer van de een of andere vracht. Voor deze wagen werd ook wel de naam **Utrechts wagentje** gebruikt.

De **brik** werd gebruikt om mee naar de kaasmarkt te rijden (daarom ook wel **kaasbrik** genoemd), graan weg te brengen, veevoer te halen etcetera. Het was een open wagentje, dat met een zeil afgedekt kon worden. Op het Paardenveld in Utrecht werd op vrijdag de kaasmarkt gehouden, 'dat was een mooi gezicht, daar stingen (stonden) dan zo'n honderd van die kaasbrikken, allemaal met de bomen omhoog'.

De **blokwagen** gebruikten de boeren voor het mestrijden. Deze wagen had brede banden, waardoor er 's winters ook goed mee gereden kon worden.

Uit Langbroek komen twee aanvullingen, die betrekking hebben op personenwagens.

De **tilbury** was een tweepersoons wagentje. Bij een trouwstoet reed het bruidspaar in de tilbury. Een **verewagen** was een overdekt vierwielig rijtuig met vering boven de wielen (vandaar de naam). Trouw- en begrafenistoeten maakten er gebruik van, maar de wagen werd ook wel voor familiebezoek gebezigd.

Een aanvulling uit Wijk bij Duurstede betreft de **gierbrik**. Dit was een mestkar.

In Lopik had men in plaats van de tentwagen een koetsje. Verder was er de **speelwagen**, die op de blokwagen leek, maar hoge, smalle wielen had. De speelwagen, de naam gaf het al aan, was er voor het plezier. Ook werd er heel vroeger wel mee begraven.

B. Constructie

Aan de voorzijde van een wagen kon zich een dissel of een lemoen bevinden. Een **dissel** was een kromme boog (vandaar dat deze meestal **kromme dissel** werd genoemd), waarmee de wagen bestuurd werd; daarvoor gebruikte de bestuurder zijn rechterbeen. Een lange, rechte boom waarmee niet zelf gestuurd kon worden, heet **disselboom** of **lange boom**. De kromme dissel was wat handiger voor de paarden. Een **lemoen** bestond uit twee palen (bomen) waartussen één paard liep; die liep dan 'voor het lemoen'. {p.125}

Bij grotere wagens of bij de ploeg was de constructie heel anders. Het paard trok dan aan het **ooshout**, een dwarshout dat onder aan de wagen bevestigd was. Bij het ploegen met meer paarden, of bij een wagen die door meer paarden werd voortgetrokken, zaten de ooshouten vast aan een grotere dwarsbalk, de **evenaar**. Voor een wagen werd meestal gebruik gemaakt van de **tweepeerdsevenaar**. Bij het ploegen met drie paarden werd gebruik gemaakt van een **driepeerdsevenaar**, die er als volgt uitzag: de linkerkant was kort, omdat daar twee paarden aan trokken, de rechterkant (één paard) was lang.

Als het rechter paard wat lastig was, of als het veel sterker dan de andere paarden was, dan kon je de evenaar **inbouden**: met behulp van drie gaten in de evenaar kon de positie van het rechter paard verplaatst worden (meer naar links). Het ooshout werd dan meer naar binnen gezet.

Heel vroeger werd ook wel met vier paarden geploegd. De ketting die de voorste evenaar met de achterste verbond, heette **paasketting**. De achterste paarden hadden een tuig om de hals om die ketting omhoog te houden.

De **reep** was het touw aan het paardetuig, waarmee het paard de vracht trok. Een synoniem is **streng**. Een uitbundig, dartel paard (dat bijvoorbeeld te veel haver had gehad), kon over de reep stappen, dat heette 'over de reep slaan'. In figuurlijke zin kon de uitdrukking ook op mensen worden toegepast.

Het **helster** (halster) was het gestel van banden of riemen over het hoofd van een paard, waaraan het weggeleid werd of aan de krib werd vastgemaakt (door middel van een ketting of een touw).

Voor de constructie van de hooiwagen zie men de betreffende paragraaf onder punt 11 'hooi'.

5. Gereedschap

A. Schop

Een **graaf** was een scherp toelopende schop, bedoeld om mest (met stro) of hooi af te steken. In dat laatste geval werd er ook wel gesproken van **hooigraaf**.

Een **ballastschup** was een groot soort schop; de **koestrontschup** leek daarop, maar had zoals de naam al aangeeft, een heel specifieke functie.

Een **bats** was hetzelfde als een **panschup**, de bekende platte schop die gebruikt werd en wordt (onder andere in de bouw) om zand en dergelijke mee te scheppen.

Het blad van een schop heette **bled**; de **hilt** was het dwarshoutje aan de bovenkant van de steel van de schop, waaraan de schop vastgehouden werd.

B. Zeis

Naast zeis komen ook de vormen **zeist** (met hypercorrecte t), **zèès** (in de Lopikerwaard) en **zeisem** voor, de laatste vooral in het oosten van het Kromme-Rijngebied.

Het scherpen van de zeis heette **haren**, en dat gebeurde met een **haargerei** (grondig) of met een **strekkel** (**strekssel**) (meer provisorisch). Het haargerei bestaat uit een **haarhamer** en een **haarspit**. De zeis werd op het haarspit gelegd, een paal met een {p.126} rond bovenblad, en vervolgens werd er met de haarhamer, een hamer met aan beide zijden punten, op geslagen. Dat slaan moest nauwkeurig gebeuren; wie onoordeelkundig te werk ging, liep het risico zijn zeis te breken.

Een strekel is een klein houten latje met daarop teer en zand, dat langs de zeis werd gehaald.

{illustratie} (onderschrift: Boerderij met hooiberg aan de Meerndijk in de Lopikerwaard (foto H.P.J. Nota).)

Een **oord** was een kortgesteeld, zeisvormig snijwerktuig. Vaak werd deze gebruikt om de slootkanten mee te snijden. In dat geval werd er ook wel gesproken van **kantoord** (Kromme-Rijnstreek) of **hakoord** (Lopikerwaard). Een **wieoord**

(Lopikerwaard) werd in het algemeen wel voor snijden gebruikt; er waren ook mensen die met de (sikkelachtige) wieoord graan sneden (in de Lopikerwaard waren alleen heel kleine percelen graan). De naam is wat misleidend, omdat voor het wieden van onkruid doorgaans de hakoord gebruikt werd. Alleen als er veel onkruid stond, gebruikte men de wieoord. Mensen die een geit hielden, gebruikten de wieoord om er gras voor dit dier mee af te snijden.

Normaal gesproken werden de kanten rechtgesneden met het hakoord of kantoord. Bij erg losse kanten (gevolg van het feit dat de koeien bij het drinken uit de sloot stukken van de kant traptten), werd een **schoef** gebruikt. Deze heeft in principe dezelfde functie als de oord, maar wordt voor het 'grotere werk' (en dus minder frequent) ingezet. Met de schoef neem je grote stukken grond mee, met de oord sla je vooral het onkruid eraf. {p.127} Voor het schoonmaken van sloten gebruikte men een **snij**, waarmee de waterplanten afgesneden werden. De Langbroekerwetering heet ter plaatse 'Rijn', en dat verklaart waarom de snij in Langbroek ook wel **rijnsnij** genoemd wordt.

Het **vuil** dat losgesneden was, dreef met de stroom mee naar de sloot van de buurman, of naar het krooshek van de watermolen (later gemaal). Onkruid dat met de hakoord losgesneden was, en dat dus tegen de kant aan lag, werd met een **himphamp** (in de Lopikerwaard) omhoog gehaald.

Een **zich(t)** was een zeis met een korte steel van plusminus 60 cm, die gebruikt werd bij het koren maaien. In de ene hand had men de pikhaak, die om het graan geslagen wordt, en daaronder sloeg men de zicht. Gedurende twee meter werd zo gemaaid, daarna rolden de maaiers met de pikhaak het hooi terug tot een **garf** (een bos). De garf werd met halmen gebonden.

C. Hark

De **rijf** (in de Lopikerwaard **kluitelijf**) was de hark waarmee meestal op de zaterdagmiddag het grind (de **kegels**) rond het huis aangeharkt werd; dat harken heette **rijven**. De rijf was een andere hark dan die welke voor het hooien gebruikt werd, en die gewoon 'hark' (Kromme-Rijnstreek) of **hooirijf** (Lopikerwaard) genoemd werd.

Een **klauw** was een grote, zware hark, gebruikt om mee 'schoon te harken'.

D. Hamer

Naast de gewone hamer was er de **staakhamer**, een zeer grote vierkante hamer om **staken** (palen) mee in de grond te slaan. Minder gebruikelijke synoniemen voor staakhamer zijn **paalhamer** en **slei** (in de Lopikerwaard **sleg**). Palen werden ook wel in de grond geslagen met de **handhei**, een zwaar stuk hout met handvaten, ook wel kortweg **hei** genoemd.

E. Burrie

Een **burrie** is een draagbaar met twee houten palen, de **burriehouten**. Vaak werd het woord 'burriehouten' eenvoudigweg gebruikt om de hele burrie mee aan te duiden, vooral als men de **korte burriehouten** van de **lange burriehouten** wilde onderscheiden.

In de Lopikerwaard is de burrie een soort lange kruiwagen: de twee lange houten palen zijn er wel, maar vooraan bevindt zich een as met twee wielen, zodat er mee gereden kon worden.

Indien de burrie specifiek voor het vervoer van hooi werd gebruikt, sprak men ook wel van **hooiburrie**. Het hooi werd dan in de winter met de burrie van de berg naar de deel getransporteerd, de burrie werd op de deel neergezet en hieruit werden vervolgens de koeien gevoerd.

Vroeger werd de burrie ook wel ingezet voor het vervoer van appels. {p.128}

6. Het vee

A. Varken

Het jonge varken (de big) werd keu genoemd; in een enkel geval was **keu** ook wel de aanduiding voor 'varken' maar gebruikelijker was de beperking tot biggen. Het castreren van biggen heette 'snijden', en de naam voor de man die dat doet was **keuesnijer**. De verspreiding van varkenspest is wel toegeschreven aan de niet altijd even hygiënische handelwijze van de keuesnijer, vandaar dat het beroep nu min of meer verdwenen is; het castreren wordt overgelaten aan de veearts.

De selectie van zeugjes die niet gecastreerd werden, gebeurde naar het aantal spenen: het zeugje met het grootste aantal spenen werd gekozen om mee verder te fokken. Een fokzeug moet 14 spenen hebben; sommige zeugen hebben maar twaalf spenen, en soms zijn de achterste spenen minder goed ontwikkeld.

Vroeger werden (bijna) alle vrouwelijke biggen gecastreerd, wat neerkwam op het verwijderen van de baarmoeder. Tegenwoordig hoeft dat niet meer: onze bio-industrie laat de biggetjes maar een half jaar in leven.

De groeifase tussen big en mestvarken heette **schram**. Vroeger gingen de schrammen in de wei, tegenwoordig gaat de big rechtstreeks het mesthok in. Een jonge zeug, die nog niet gebigd had, heet (in de Kromme-Rijnstreek) een **gelt**, ook wel **geltzeug**.

Het vrouwelijk varken, de zeug, heette **zog**. Voor het mannelijk varken werd onderscheiden naar gecastreerd of niet: het mannelijke gecastreerde varken heette **bork**, het niet-gecastreerde varken **beer**.

Een **natte zeug** is een zeug die de vruchtbaarheid voorbij is, en dus niet meer bigt. Zo'n niet-productief dier is goed voor de slager.

Varkens hebben de neiging in de grond te wroeten; dat wroeten heette **grobbeelen** of **wreuten**. Om dat tegen te gaan, kregen ze een ijzeren ring in de neus: de **kram**. Het bevestigen van zo'n kram heette **krammen**.

B. Rund

Een verloskundige voor koeien heet **koeierejer**.

De groeifasen van een jonge koe zijn achtereenvolgens: **kalf**, **pink** (**hokkeling**), **veers** (Kromme-Rijnstreek) of **vèers** (Lopikerwaard) (vaars), en **schot**. Een **kuus** is een vaarskalf (vrouwelijk kalf). Een pink is een eenjarige koe. Een hokkeling is eveneens een jaar oud. Het verschil tussen een pink en een hokkeling is dat de eerste vooral bestemd is om mee door te fokken, terwijl de hokkeling voornamelijk voor de vleesproductie opgroeit. Hokkelingen zijn overwegend stieren, maar ook een koe kan wel hokkeling zijn. Een veers (vaars) is twee jaar oud, een schot drie. Daarna spreekt men van koe (vier jaar oud en ouder). Men kan ook van het aantal malen dat het dier

gekalfd heeft uitgaan: een vaars kalft voor de eerste keer, een schot voor de tweede keer, en daarna is het een koe.

Een **verse veers** was een vaars die pas gekalfd heeft. Evenzo wordt gesproken van **verse schot** en **verse koei**, wanneer de dieren net gekalfd hebben.

De stier heette **bul**, en werd meer populair ook wel **kees** genoemd. {p.129}

Tegenwoordig is het bijna alles zwartbonte koeien wat de klok slaat, vroeger was de soortenrijkdom groter.

Een **lakenvelder**, een Zeeuws ras, was een koe met een grote witte vlek op de romp; de 'middenhand' was geheel wit. Het 'kruis' achter was zwart (of rood), en het 'schoft' voor was ook zwart (dan wel rood). Het is een uitstervend ras. In 1991 waren enkele exemplaren te vinden in een weiland langs de A 12 bij Bunnik.

Een **blauwe koei** had een enigszins naar het blauw neigende kleur. Dit ras kwam in de buurt van Kuilenburg (Culemborg) wel voor. Ze waren een tientje duurder dan andere koeien, maar over het algemeen 'minachtige beestjes'. Op de jaarmarkt die 'serres' (in de herfst) te Kuilenburg gehouden werd, kon je er altijd wel een paar zien.

De naam 'blauwe koei' heeft het langer volgehouden dan het dier zelf, en wel in 'melk van de blauwe koei', een schertsende aanduiding voor water uit de pomp (zoals stedelingen leidingwater wel met 'gemeentepils' aanduiden).

Een **vale koei** (zo goed als verdwenen) had een grijsachtige kleur. Een **blaarkop** of **blaarkoei** had een witte kop en een zwarte ring om de ogen; bij de zogeheten **echte blaarkop** mocht die ring niet verbonden zijn met het zwart elders op het lichaam.

Bij de tekening van de **pokkel**, het koeielichaam (en ook paardelichaam), horen ook nog de volgende termen. Een **bles** was een witte streep op de kop (of het hoofd). Een **kol** was hetzelfde, maar dan iets kleiner. Een **snuit** was een witte vlek op de kop van een koe of een paard, en ook wel de aanduiding voor een dier dat zo'n vlek had.

C. Veevoer

De termen **grazen** en **etgroen** worden behandeld bij punt 1 'De boerderij'.

Slobber is lijnzaadmeel, dat aan kalveren gevoerd wordt. Vroeger werd het ook aan koeien gevoerd, tegenwoordig niet meer omdat het teveel werk is. Destijds mengden de boeren hun eigen meel met grondstoffen die ze elders haalden, onder andere lijnmeel. Per dag werd in een bak naar behoefte gemaakt. Dit was een arbeidsintensief karwei, waarvoor in tijden met veel personeel betere mogelijkheden bestonden dan nu het geval is. Bovendien had men toen minder koeien. Zelfs voor kalveren wordt slobber vervangen door fabrieksmatig geproduceerd voer, onder andere 'babykalverkorrels'.

Slobber werd gemaakt door lijn(zaad)meel onder water te zetten; na een uur ontstond er een stroperige substantie, die door koeien en kalveren met graagte gegeten werd.

D. Voortplanting

Voor 'geslachtsdriftig' bestaan de volgende woorden: **hengstig** (paard), **tuchtig** (koe), **runs** (schaap en geit; in Lopik heeft het betrekking op honden, en is de vertaling dus 'loops') en **speuls**. Van dat laatste woord weten we niet zeker op welk dier het betrekking heeft; misschien het varken, maar in de Vechtstreek hoort het bij geiten en konijnen (Van Veen 1989, p.122).

Evenzo wordt de nageboorte onderscheiden naar het dier: **haam** bij een paard, **licht** bij een koe en **hiele** bij een varken. De haam werd, tot in het begin van onze eeuw,

hoog in een boom gehangen. Volgens het volksgeloof zou het veulen dan later als paard steeds met geheven hoofd lopen. {p.130}

Het **lijf** is de baarmoeder van de koe. De uitdrukking **het lijf eraf gooien** betekent dat de baarmoeder na de geboorte naar buiten komt. Als de veearts er op tijd bij is, en de baarmoeder is niet beschadigd, dan wordt deze naar binnen gebracht en zonodig weer dicht genaaid. Bij een beschadigde baarmoeder kan de koe doodbloeden.

Van een **waterkalf** wordt gesproken indien het embryo in een abnormale hoeveelheid vruchtwater ligt, aan de buitenkant zichtbaar door een grote zwelling van het koeielijf. Een **guiste** koe of een **guist** paard is niet drachtig. Een onvruchtbaar dier heet een **kwee(n)**. Doorgaans is dit het geval als een koe een tweeling krijgt, bestaande uit een stiertje en een vaarsje: het vaarsje is dan in de regel een kwee. Het kan ook bij eenlingen voorkomen, maar is dan uitzonderlijk.

E. Ziekte

De leverziekte **ongans** komt voor bij koeien en schapen, vooral in een natte herfst, en heeft als oorzaak te nat voedsel.

Een **slijter** is een dier (rund, paard, varken) dat niet meer groeit, of zelfs sterk vermagert. Deze dieren moeten zo snel mogelijk opgeruimd worden. De ontwikkeling van het dier lijkt op die van een tuberculosepatiënt; in de Lopikerwaard is het dan ook specifiek een koe die aan tuberculose lijdt. Ook in de Vechtstreek is een slijter een koe die aan tuberculose lijdt, en sterk vermagert (Van Veen 1989, p. 118).

Dampig is kortademig (bij paarden).

Dragen is het etteren van wonden; het heeft een algemene betekenis; maar wordt vooral gebruikt bij koeien.

Trietogen zijn pijnlijke, etterende ogen.

Deze ziekte komt vaak bij schapen, met name lammeren, voor. De remedie bestaat uit een draadje 'sjet' (sajet), dat met een naald door de oren heen gestoken wordt. Aan de achterzijde van het oor wordt een knoop gelegd, en zo blijft het draadje een tijdje zitten (tot het verteerd is). Naar men zegt, gaat de kwaal hierdoor over.

7. Melken

In de zomer, als de koeien in de weide waren, moesten ze om gemolken te worden eerst naar het **koeihok** (in het oosten van de Kromme-Rijnstreek het **melkhok**), de plaats waar gemolken werd, gedreven worden. Het koeihok bevond zich aan het begin van het weiland. Het ophalen van de koeien heette **omhalen** (Kromme-Rijnstreek) of **aanhalen** (Lopikerwaard).

Bij het melken zat de boer of de knecht op het **melkblok**, het melkkrukje. In de Kromme-Rijnstreek had het melkblok één poot, meer naar het westen vier poten. Eénpoters waren wat gemakkelijker, omdat de melker bij het melken heen en weer bewoog, maar hij moest er natuurlijk wel aan gewend zijn. In de Lopikerwaard had men een vierpoter.

Alvorens te melken bond de melker een touw om de achterpoten van de koeien, het zogenaamde **spannen**, met een **spantouw**.

Een koe die haar melk gegeven heeft, is **uit**. {p.131}

Vroeger werd de melk opgeslagen in de **ketel**; reeds aan het begin van deze eeuw was de ketel overal vervangen door de melkbus (die op zijn beurt het veld ruimde voor de melkkoeltank). De melk werd gezeefd met een **teems**.

Voor het transport van de melk van het koeihok naar de boerderij werd wel gebruik gemaakt van een **hondekar**. Het weggetje naar het weiland werd **melkspoor** genoemd, daar ging je langs als je ging melken.

Een melkbeurt werd een **maal** genoemd; 'twee keer op de dag kreeg je een maal melk'. Normaal worden koeien twee keer per dag gemolken. Bij het droogzetten, in de herfst, wordt echter in een overgangperiode één keer op een dag gemolken. Dat één keer op een dag melken, tussen twee keer en geen enkele keer, heet **vermalen**. De eerste malen melk van een koe die pas gekalfd heeft, wordt **biest** genoemd. Biest bevat verhoudingsgewijs veel albumine in plaats van volledig eiwit.

Klam is een olie-achtige substantie, die uit de uier van een drachtige pink getrokken wordt. Pas in de laatste maand valt aan een koe te zien of zij in blijde verwachting is. Boeren die niet zo lang kunnen wachten, gaan al eerder aan de uier trekken: komt er klam uit, dan is de koe drachtig. De handelwijze moet overigens afgeraden worden: het verhoogt later de kans op **kwaai melk**, melk met een te hoog bacteriegehalte. De meeste boeren houden zich verre van klamtrekken, en wachten op de dingen die komen gaan: 'Er is er nog nooit een weg gebleven, zeiden we altijd'. De komst van een kalf kon ook afgelezen worden aan het zwellen van de uier. Een koe die wel gedekt is, maar niet met kalf zit, **breekt op**; zo'n dier heet een **opbreker**.

Klam is zo kleverig, dat je ermee kunt lijmen.

Voor het kaasmaken werd de melk gestremd (het scheiden van de droge bestanddelen uit het water) met behulp van **lub**, afkomstig uit de lebmaag van nuchtere kalveren. 's Woensdags en 's zaterdags was er een kalverenmarkt, en de kalveren die in de nacht voorafgaande aan die dagen geboren werden, hadden nog (op de markt) een nuchtere lebmaag.

8. Slacht

Vroeger, toen de gezinnen nog groot waren, gebeurde het slachten aan huis. Nu gebeurt het nog wel dat enkele boeren samen een koe of een varken (laten) slachten, maar het is gebruikelijker om het vlees bij de slager te halen.

Een **voet vlees** was een kwart van een geslachte koe. Er was onderscheid tussen een **voorvoet** en een **achtervoet**. Aan de achtervoet zat meer biefstuk, waardoor die ook wat duurder was.

Van een geslacht varken wordt thuis nog wel metworst gemaakt (doorgaans wordt een half varken gekocht, en twee-derde daarvan verdwijnt in de metworst). Andere produkten van de huisslacht zijn bloedworst en **balkenbrij**: meel in vleesnat gekookt, aan plakken gesneden en gebakken. In tegenstelling tot de Vechtstreek (Van Veen 1989, p. 34) en de Lopikerwaard bevat de balkenbrij in de Kromme-Rijnstreek geen krenten.

Vet prijzen was het bekijken van het geslachte varken bij de burens. Dit gebeurde als de slacht geheel voltooid was, dus inclusief het opdelen van het geslachte dier in kleine(re) stukken vlees. De burens kregen dan zo'n stuk vlees en/of een worst mee naar huis; soms {p.132} werd het niet echt gegeven, maar stond men oogluikend toe dat het 'achterovergedrukt' werd. Dit vlees heette **geslachtje**. Een essentieel onderdeel van het vet prijzen was de borrel die erbij genuttigd werd.

Een figuur waar we op deze plaats wat uitvoeriger bij stil willen staan, omdat hij eertijds zo'n karakteristieke plaats in de boerensamenleving innam, is de **knors** of **knots**.

In de woordenlijst blijkt deze aanduiding op twee heel verschillende beroepen te slaan: iemand die dode dieren slacht en iemand die in kalveren handelt. Die dubbele betekenis is historisch zo gegroeid.

In de tijd dat de veeverloskunde minder ontwikkeld was dan nu, gebeurde het veel vaker dat een kalf levenloos ter wereld kwam, of zo vroeg geboren was, dat het kort na de geboorte overleed. Het kadaver werd dan bij de mestvaalt gegooid, en dan kwam de kalverknors om het op te kopen, omdat hij de huid nog wel kon gebruiken. Boeren die langs de Kromme Rijn woonden, gebruikten deze rivier als afvoer. De knors van Bunnik voer elke dag naar Utrecht, en viste onderweg alle dode kalveren, varkens, kippen etcetera die hij tegenkwam uit het water.

Dode dieren stinken geweldig, en aan het beroep van knors zat dus letterlijk een luchtje. Figuurlijk ook: in de toenmalige boerensamenleving bevond de knors zich wat aan de rand van het burgermansfatsoen. Dat werd nog versterkt doordat iedereen wist dat hij het vlees van zo'n dood dier heimelijk zelf (met z'n gezin) consumeerde. Daar werd wel de nodige voorzichtigheid bij in acht genomen, niet zelden door eerst een onwetende vreemdeling een stukje vlees aan te bieden. Overleefde die dat, dan kon het gezin van de knors er ook van eten. Zo valt te verklaren dat deze praktijk maar zelden tot een slechte afloop leidde. De al genoemde knors van Bunnik heeft veertien kinderen grootgebracht.

Toch hebben wettelijke bepalingen ten aanzien van hygiëne en volksgezondheid de oude knors doen verdwijnen. Door de komst van het destructiebedrijf, en de toegenomen markt voor honde- en kattevoer, moest de knors zich op iets anders, in het verlengde van zijn oorspronkelijke beroep, richten. Soms was dat de noodslacht: het slachten van vee dat vlak daarvoor een natuurlijke dood was gestorven, of dat een natuurlijke dood dreigde te sterven. Wat vaker ging hij zich toeleggen op de handel in levende kalveren, soms ook varkens. Dat betekende een statusverbetering, maar geen al te grote: kalveren en varkens zijn relatief goedkoop vee, waardoor het aanzien van de knors nog steeds wat achterbleef bij dat van degene die handel dreef in koeien en paarden.

Daarnaast is 'knors' de aanduiding gebleven voor iemand die bij de boeren thuis slacht. Dat betreft dan geen dode dieren, maar nog wel eens vlees dat niet gekeurd of afgekeurd is. Het is een illegale praktijk, en dit type knors laat zich ook niet als zodanig in de Gouden Gids afficheren, maar de boeren weten hem nog steeds te vinden. Knorsen die zich met legale slacht bezighouden, hebben nog altijd de naam van een goedkope, tweederangs slager, die het met de kwaliteit van zijn vlees niet zo nauw neemt. Ondanks de lage prijzen die hij berekent, heeft hij doorgaans de concurrentie met de keurslager niet vol weten te houden.

Knorsen, van welk type dan ook, bevonden zich als gezegd wat in de marge van het burgermansfatsoen. Die plaats deelden ze met bijvoorbeeld zwervers en rondtrekkende handelaren (de 'goossiesman'). Toch was er wel waardering voor dit soort mensen: ze {p.133} maakten het leven op het platteland kleurrijk, kleurrijker dan heden ten dage vaak het geval is.

9. Markt

Marten was naar de markt gaan om iets te verkopen. Vaak betrof dit koeien, en een vaste verbinding was dan ook **koeien marten**. Zelfkazende boeren verkochten ook hun kaas op de markt, meestal in Utrecht, later ook in Woerden.

Twee begrippen uit de marktwereld waren **vlugge handel** en het tegenovergestelde **luie handel**. Bij vlugge handel waren de kooplui er zeer op gebrand de koopwaar van

de boeren over te nemen. In Woerden mocht er weliswaar niet gehandeld worden voor de bel luidde (om tien uur), maar de kooplui stonden de boeren al op te wachten om er afspraken mee te maken, terwijl ze elkaar bij wijze van spreken naar het leven stonden. Geheel anders was de situatie bij luie handel: dan stonden de kooplui maar wat bij elkaar en spraken onderling af wat ze de boeren zouden bieden.

10. Gewassen

Een selectie uit de namen voor verschillende gewassen.

Eerpels (Kromme-Rijnstreek) of **èrpels** (Lopikerwaard) zijn aardappelen. In september werden de aardappelen gerooid; ze werden doorgaans niet gelijk van het land gehaald, omdat lang niet elke boer over een daarvoor geschikte wagen beschikte. Er moest dus gewacht worden tot men een wagen kon lenen. Tot die tijd werden de aardappelen, die op hopen op het land lagen, beschermd met een laag **lof** (loof, bladeren). Op sommige aardappelpercelen langs de Langbroeker Wetering groeide ook riet. Dit riet werd **afgesikkeld** en eveneens ter bescherming van de gerooide aardappelen gebruikt.

De aardappelen worden onderscheiden in 'gewone' aardappelen, **poters** (pootaardappelen) en **kriel** (kleine aardappelen).

Winterjannen zijn winter(stoof)peren; de pluk vond eind oktober plaats.

Winterjannebomen werden als beschutting langs boomgaarden geplant. Een **brummel** is een grote braam en **doornbessen** of **stekbessen** zijn kruisbessen.

Zeer Utrechts is **weit**, soms verkort tot **wet**, voor tarwe.

11. Hooi

A. Maaien en laden

De oogst van hooi heet **hooibouw**, het bijbehorende werkwoord is **hooi winnen** ('winnen' is ook oogsten in het algemeen, bijvoorbeeld 'koren winnen'). Als synoniem van winnen wordt wel **minnen** opgegeven, maar waarschijnlijk slaat **minnen** specifiek op het transport van hooi van veld naar boerderij.

Hooien gebeurde vroeger veel later in het jaar dan nu. De opkomst van kunstmest heeft {p.134} het mogelijk gemaakt dat er al heel vroeg gehooid kan worden, en dat heeft als voordeel dat het hooi dan nog bijzonder eiwitrijk is. Een nadeel is de vergrote kans op hooibroei bij jong hooi. Hooibroei begint altijd op de scheiding van vers en oud hooi.

Vroeger was een **zwad** (meervoud: zwaden) de hoeveelheid hooi die met één haal van de zeis gemaaid kon worden. De mechanisatie in de landbouw heeft het woord niet doen verdwijnen. Tegenwoordig is een zwad de strook hooi die achter de maaimachine vandaan komt, en in een lange strook op het land ligt. Een maaimachine maait twee tot drie meter breed, en gooit dat hooi op een zwad, in het midden van die maaistrook. De zwad zelf is dan één tot anderhalve meter breed. Ook bij bijvoorbeeld de aardappeloogst of de uienoogst is er sprake van een zwad: de lange rij gerooide gewassen die op het land ligt. Deze produkten worden in de Kromme-Rijnstreek en de Lopikerwaard overigens (bijna) niet verbouwd.

Meerdere zwaden (drie tot vijf) hooi, vaak in een al wat meer verdroogde toestand, werden samengevoegd tot een **wiers**, een brede en wat hogere rij hooi. Dat gebeurde met een houten hooihark (**hooirijf** in de Lopikerwaard), later ook wel met een ijzeren

hark met gebogen tanden en tegenwoordig machinaal. Daarna werd het hooi op een **opper** gezet.

Dan kwam het moment dat het hooi op de wagen geladen wordt. De **schierter** pakte met zijn **ga(o)vel** (Kromme-Rijnstreek) of **hooivurk** (soms ook **schootvork**) (Lopikerwaard) een pluk hooi; die hoeveelheid werd **lok** genoemd. Hij bracht dat op de wagen, waar de **voerlegger** (of **voerlaoier**, dan wel **laoier** ('lader')) klaar stond om het te **voerlegge** (of **voerlaoie**). Dit was het efficiënt neerleggen via een bepaalde techniek van de lokken hooi, zodat de laadcapaciteit van de wagen ten volle benut werd. Een **leg** is een laag hooi. Een wagenlading hooi (een vracht hooi) heette een **voer**: een voer hooi. Het woord had weinig te maken met het feit dat het hooi als veevoer dient, bij een lading tarwe kon men namelijk spreken van een 'voer tarwe'.

B. Hooiwagen

Het hooi op de wagen werd vastgehouden met een **weesboom** (Kromme-Rijnstreek) of **polderboom** (Lopikerwaard). Dit was een lange houten paal, waaraan twee touwen zaten, het **voorbijn** en het **achterbijn**. Voorbijn en achterbijn zaten aan beide kanten vast aan de **wagenleren**, de zijkant van de wagen.

Het voorbijn was niet zo heel lang, het kon net om de kop van de boom. Als je een laag voer had, dan draaide je het een keer of wat om, bij een hoog voer paste het precies.

Het achterbijn daarentegen was een heel lang touw. Het hing achter de wagen; als je met een lege wagen reed, moest je zorgen dat het achterbijn goed op de wagen lag, want als het ergens achter bleef haken, trok het de hele constructie van de wagen af.

C. Hooiberg

De kap van de hooiberg werd omhooggehouden met **bergroeien**: de palen waar deze kap aan hangt.

Naarmate de hooiberg voller werd, moest de kap langs de vier bergroeien hoger gedraaid worden. Daartoe waren in de roeien op regelmatige afstand gaten geboord. {p.135} Daarin kon een ijzeren staaf gestoken worden, waarop de **bergaaf** of **schroef met pen** rustte: een houten apparaat met een verticale schroef en een dwarsbalk, die in het midden een schroefgat had. Draaide men nu met een andere ijzeren staaf, de **wind**, die dwarsbalk omhoog, dan drukte deze de **bergkap** naar boven. Dat moest om beurten op elk van de vier hoeken gebeuren. Voor de hooibouw begon, haalde de boer er vaak de timmerman bij, die de bergkap alvast met wat palen omhoog zette; hij had dan wat ruimte voordat hij zelf aan het zeer zware karwei van het **winden** (omhoog draaien) moest beginnen. Dat met palen omhoogbrengen van de kap heet **opzetten**. **Op de knuppel zetten** is de kap van de hooiberg in de hoogst mogelijke stand zetten. De kap stak dan boven de bergroeien uit. Soms werd ook de kap nog wel volgepakt met hooi, als er erg veel hooi was.

Als er in het loop van het jaar hooi uit de berg werd gehaald, ontstond er enige ruimte tussen kap en hooi. Bij beginnende hooibroei liet de boer de kap op het hooi zakken, waardoor de broei stikte. Een bijverschijnsel was dan wel dat er schimmel in het hooi kon optreden.

De bergkap was van riet, en werd gedragen door houten dwarsbalken. Aan die dwarsbalken hing een 'gebreide' mat, doorgaans van roggestro. Deze mat bood bescherming tegen het inregenen. Voor deze mat kwam de naam **smacht** voor. Het omhoogsteken van het hooi heette, net als bij het laden van de wagen, **schieten** of

schoten. Bij grote bergen werd er in twee keer geschoten: eerst werd er geschoten naar het **schietvak** of **haakgat** (ook: **hokgat**) (Kromme-Rijnstreek) dan wel **haaggat** (Lopikerwaard), een uitgespaard vierkant gat in het hooi aan de buitenzijde van een hooiberg op halve hoogte, waarheen het hooi van de wagen opgestoken werd, om het vandaar weer hoger op te steken. In streken waar het hooi per schuit aangevoerd werd, en waar het hooi dus onder de ‘begane grond’ van de hooiberg lag, had je soms wel twee **haakgatten**. Een verbetering was de introductie van hooigrijpers, die met paardekracht werkten; over een katrol werd het hooi dan opgetild. Daarvoor werd een oud, mak paard gebruikt. Het leiden van dit paard was betrekkelijk eenvoudig werk, dat doorgaans aan de grootvader of een klein jongetje werd overgelaten.

Vergelijkbaar met het schietvak of haakgat was het **schavot (schevot)**: in de hooiberg werden twee palen gestoken en op de uit de berg stekende uiteinden werden planken gelegd. Dat plankier heette schavot. De functie was in principe dezelfde als die van het haakgat: het hooi werd erop geworpen om het vandaar nog hoger in de berg te kunnen steken. Het voordeel boven het haakgat was, dat het schavot geen opslagcapaciteit van de berg in beslag nam. Dit voordeel was in het westen, waar het hooi soms per schuit aangevoerd werd, overigens belangrijker dan in de Kromme-Rijnstreek. Daar kwamen schavotten dan ook vooral voor (in tegenstelling tot de Kromme-Rijnstreek, waar schavotten nauwelijks voorkwamen). In het westen waren de hooibergen bovendien zeer groot, zodat vaak een tweede haakgat nodig was; een schavot betekende hier een belangrijke verbetering. In de Kromme-Rijnstreek hadden de boeren, in tegenstelling tot hun collega’s uit het westen, niet één grote berg, maar vaak twee of drie hoge bergen, die nooit meer dan half vol waren. Boven op het hooi kwam het koren.

Een haaggat kan ook het gat (of een gang) in de hooiberg zijn waar je de hooiburrie inrijdt, om hem vol te laden met hooi.

Soms bestond de berg uit twee gedeelten: onderin waren de **keuehokken** {p.136}

{illustratie} (onderschrift) Schuurberg te Ophemert (foto H.J. van Houten, collectie Stichting Historisch Boerderij-onderzoek, Arnhem.)

(varkenshokken) en een kippehok, en daarboven de hooi-opslag. Zo’n berg met een dubbele functie heette **schuurberg**.

12. Onkruid

Bekende namen voor onkruid waren **kweek** (of *kweekgras*, ook wel **puin** of **puingras**), **vuil**, **bocht** (soms met *t*-deletie; **boch**) en **ruigt**. De laatste vorm kwam conform de Utrechtse klankwetten ook voor als **ruig** (*t*-deletie) en **rugt** (Utrechtse klinkerverkorting). Kweekgras heeft wortelstokken; het meeste voedsel zit ondergronds en daardoor is het voor de koeien niet geschikt. Door de ondergrondse woerftelstokken is het moeilijk te verwijderen. Een methode om het weg te krijgen, was er aardappelen op te telen. Aardappelen staan dicht op elkaar, waardoor het puin daaronder stikt. Dit was de enige methode waarbij, met een beetje geluk, in één jaar het puin verdwenen kon zijn.

Vuil is onkruid dat in de sloten groeit. Ruigt is onkruid dat niet zozeer tussen de gewassen groeit, maar meer op onbewerkte plaatsen, bijvoorbeeld langs de slootkant. Bocht groeit wel tussen de gewassen. {p.137}

13. Grondsoorten

Ter hoogte van Langbroek treft men, van noord naar zuid gaande, de volgende variatie in grondsoorten aan.

De hoge zandgronden van Doorn en Leersum, deel van de Utrechtse heuvelrug, heetten **bergkant**. Het overgangsgebied met de kleigronden van Langbroek bestond uit zavel, een mengvorm van klei en zand. Hierop werden landbouwgewassen geteeld, zoals rogge en bieten, doorgaans ten behoeve van de veehouderij, als veevoer, terwijl het stro gebruikt werd om de bodems van de varkenshokken mee te bedekken. Het aanbrengen van een strolaag in de varkenshokken heette overigens **strooien**.

Ten zuiden van de zavelgronden vindt men de Langbroekse **blauwe klei**, een soort leemachtige klei die moeilijk te bewerken is. Bij nat weer kleeft deze klei erg aan elkaar, bij droog weer vormt de bodem scheuren. Op deze gronden groeiden grienden en hakhoutbossen (elzen en essen).

Het Langbroeker blauwe-kleigebied is een voormalig moeras, dat in de Middeleeuwen in cultuur werd gebracht door het graven van sloten en weteringen. Een heel andere kleisoort komt zuidelijker voor, in het eigenlijke Kromme-Rijngebied. Dit is sediment dat bij de jaarlijkse overstromingen, voor de indijking van de rivier, op het land achterbleef. Op deze rivierklei doen boomgaarden en landbouwgewassen het goed.

14. Oppervlaktematen

Een **roei** ('roede') was 13,8 vierkante meter. Een **hond** was eigenlijk honderd roei; de term kwam alleen voor in de vaste verbindingen zes hond (zeshonderd roei) en zeven hond (zevenhonderd roei). Zes hond was een **morgen**, dat wil zeggen de hoeveelheid land die je op één ochtend kon bewerken. Zeven hond was één hectare of een **bunder**. **Gereren** is het schuin toelopen van grond. Voor het weiland was dit niet zo'n probleem, gerend bouwland was lastiger. Oude cultuurgrond geert zonder uitzondering. In Schalkwijk bevindt zich de 'Geerhoeve'.

15. Waterhuishouding

Voor de afwatering van de laaggelegen gebieden (bij voorbeeld te Langbroek), die oorspronkelijk moeras waren, werden aan het einde van de Middeleeuwen **weteringen** gegraven. Zo zijn er de Langbroeker wetering (in de volksmond 'de **Rijn**'), evenwijdig daaraan de Gooier wetering en dwars daarop de Ameronger wetering. De weteringen werden verbonden met sloten. Het waterschap zag toe op het onderhoud, dat door de ingelanden moest gebeuren. De controle op het schoonhouden van de watergang heet **schouw**. Naast de **doorsnijdingsschouw** of **snijsschouw** (naderhand afgeschaft) was er de grote voorjaarsschouw en najaarsschouw. Bij de doorsnijdingsschouw hoefde je het vuil niet op te halen, maar alleen los te **snijden** of **doorsnijden**; daarvoor gebruikte men de **snij** (zie punt 5 'gereedschap'). Dat gebeurde ook bij de grote schouwen: bij elke {p.138} schouw moest iedere ingeland voor zijn eigen gedeelte of **slag** de wetering zuiveren van waterplanten. Bij de grote schouwen in het voor- en najaar moesten bovendien de bermen van de Langbroekerdijk en enkele meters van de in de wetering uitwaterende sloten van onkruid gezuiverd worden. Voorts controleerde het waterschap bij deze schouwen op diepte. Het bestuur van het waterschap Langbroek voer vanaf ongeveer de Broekhuizerstraat in Langbroek (hoger kon niet, omdat daar het water te smal was) tot

de uitwatering in de Kromme Rijn bij Odijk om aan de hand van de op regelmatige afstand geplaatste peilschalen de diepte te controleren. Constateerden zij ondiepte, dan werd de onderhoudsplichtige van het betreffende deel aangeschreven de watergang ter plaatse te (doen) **diepen**, dat wil zeggen op diepte brengen door uitbaggeren. De betrokkene werd dan **kwaad geschouwd** (Kromme-Rijnstree) of **opgeschouwd** (Lopikerwaard), een term die overigens ook op ander falen in het onderhoud betrekking kon hebben. In de Lopikerwaard is zo iemand **in de schouw gebleven**. Dit betekende dat een boete betaald moest worden. Veertien dagen had de betrokkene de tijd om het in orde te maken, voordat de **herschouw** kwam.

16. Bouwen

Tenslotte een gebruik dat nu zo goed als uitgestorven is, en dat er vroeger helemaal bij hoorde, het **bouwen**: als er visite is, laat je ze tussen de koffie en de borrel de boerderij zien, en dan natuurlijk vooral het vee en (in de zomer) de landerijen. Dat was geen pronkzucht; ook bij boeren die niet zulk best vee hadden, ging je bouwen. Het was gewoon een vast onderdeel van de gastvrijheid. De taak van de gast was dan om alles te gaan prijzen: zó, dat je zelf nog ging geloven dat het waar was ook. {p.139}

5. Leven in het zuiden van de provincie Utrecht

De voorgaande beschrijving van het Zuidutrechts geeft in feite een dialect weer, dat zelfs in de herinnering al aan het verdwijnen is, en als communicatiemiddel in het leven van alledag al helemaal verdwenen is. Dat komt omdat dit dialect onderdeel is van een samenleving die tot het verleden is gaan behoren: de agrarisch-ambachtelijke samenleving. Vaak wordt de overgang van de agrarisch-ambachtelijke naar de industriële samenleving gezien als een economische en maatschappelijke verandering, als een andere manier om het geld te verdienen. Aan die verandering zijn echter ook culturele consequenties verbonden. Als een bedrijfstak uitsterft, betekent dat tevens de ondergang van alle woorden die in die bedrijfstak heel gewoon waren (de vaktaal), maar die erbuiten onbekend zijn. Ook ingrijpende wijzigingen in een bedrijfstak, zoals de mechanisatie en schaalvergroting in de landbouw, hebben hun weerslag op de woorden die tot dan toe in die branche gebruikelijk waren.

In hoofdstuk 4 werd al een inventaris gegeven van verdwijnende woorden uit het boerenbedrijf. Anders dan in de woordenlijst hebben we daar dikwijls niet volstaan met een betekenisomschrijving, maar ook de plaats van het begrip aangeduid in het geheel: de boerderij, het boerenleven of de boerensamenleving. In de nu volgende bijdragen is het accent nog meer verschoven naar de algemene schildering van de wereld waarin die woorden voorkwamen. Vanuit dat geheel worden dan de afzonderlijke woorden belicht. Zo'n meer algemene beschrijving van die beroepsvelden valt buiten de mogelijkheden en kennis van de toch vooral taalkundig geïnteresseerde dialectoloog. Om die reden hebben we een aantal gastschrijvers aangezocht.

P.M. Heijmink Liesert beschrijft in een speciaal voor dit boek tot stand gekomen bijdrage het boerendorp Schalkwijk. De boerderijen van Schalkwijk waren afgestemd op de eisen die de landbouw vroeger stelde. De (naoorlogse) veranderingen in de landbouw hebben het gezicht van Schalkwijk sterk gewijzigd.

Als de kersen rijp waren in de boomgaarden rond Bunnik en IJsselstein, dan veranderde het leven rond die plaatsen volkomen. Er waren zoveel boomgaarden, en

zowel het verjagen van de spreeuwen als het plukken van de vruchten was zo arbeidsintensief, dat alles en iedereen erbij betrokken was. Na de oogst was het feest in de boomgaard, waar de dorpelingen elkaar bij de klanken van het harmonie-orkest ontmoetten, en waar hele scholen en verenigingen kersen kwamen eten. Nu is de kersenteelt een randverschijnsel in een samenleving die allang andere middelen van bestaan heeft gevonden.

Zowel uit het Kromme-Rijngebied als uit de Lopikerwaard hebben we bijdragen over de kersenteelt opgenomen, waarbij een enkele doublure natuurlijk niet te vermijden is. Mr. drs. H. Reinders beschrijft (met C. de Pater) de geschiedenis van de Bunnikse boomgaarden. Zijn bijdrage is, met enkele aanpassingen, overgenomen uit het *Bunniks Nieuws* van 11 juli en 1 augustus 1985 (21e jaargang). R. J. Ooyevaar en Ch. W. Vink wekken de boomgaarden rond IJsselstein in hun bijdrage weer tot leven. Dit artikel verscheen eerder in het blad van de *Historische Kring IJsselstein*, nr. 37/38 van juli en september 1986. {p.140}

Een andere nijverheid was de griendcultuur. In zekere zin is deze complementair aan de kersenteelt: de drukke tijd in de grienden is een rustige tijd in de kersenboomgaard, en omgekeerd. Velen verdienden dan ook in zowel de kersen als in de grienden hun boterham. Onder andere rond IJsselstein deed deze situatie zich voor, en C.A. van Duuren, A.H. Goes en Ch.W. Vink belichten die IJsselsteinse griendcultuur. Ook dit (herziene) artikel verscheen eerder in het blad van de *Historische Kring IJsselstein*, en wel in de nummers 7, 8 en 9 van respectievelijk juni, september en december 1978.

Van een geheel ander karakter is de volkskundige bijdrage van Dr. K. Vernooy. Toch past dit verhaal, waarin weliswaar nauwelijks een woord dialect voorkomt, uitstekend in het kader van een boek over dialecten. Van oudsher zijn de volkskunde en de dialectologie in de wetenschap zeer nauw verbonden geweest, en ook zijn de factoren die de ondergang van het traditionele dialect bewerkstelligd hebben, dezelfde als die welke ten grondslag liggen aan het uitsterven van de folklore. Beide zijn immers bij uitstek de cultuuruitingen van de (verdwenen) gesloten samenleving, dat wil zeggen een samenleving waarin geen invloed van buitenaf kan doordringen. Dat is de wereld van vóór de radio en de televisie, van voor de algemene deelname aan voortgezet onderwijs buiten de eigen plaats, en van voor de A2, A12 en A27.

Het heeft natuurlijk geen zin om sentimenteel naar die wereld terug te verlangen, en het openbreken van het platteland wordt door vrijwel elke bewoner als een zegen ervaren, maar toch is het goed om het verdwijnende cultuurgoed dat daar bij hoorde, dialect zowel als volksleven, voor het nageslacht vast te leggen.

{illustratie} (onderschrift)Griendlandschap langs de Lek ter hoogte van Dijkhuis, 1969 (tekening Chris Schut, Gemeentearchief Lopik.) {p.141}

Agrarisch Schalkwijk P.M. Heijmink Liesert

In de twaalfde eeuw werd de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede afgedamd en legde men doorgaande rivierdijken langs de Rijn en de Lek. Hierdoor konden ook de lager gelegen gronden, de zogeheten 'kommen, ontgonnen worden. Dat gebeurde uitsluitend om landbouwgrond te winnen: iedereen die aan de ontginning deelnam, had de plicht een bepaald deel van de grond in cultuur te brengen.

Een andere verplichting die de ontginning opgelegd kreeg, was dat hij het hem toegewezen gedeelte ook bewonen zou. De twaalfde-eeuwse boeren vestigden zich aan weerszijden van de Schalkwijksewetering, aan de korte zijden van de langwerpige percelen, die diep in het land staken. Hieraan dankt Schalkwijk zijn langgerekte vorm.

De exploitatie van de grond

Het gebied van Schalkwijk werd, na ontgonnen te zijn, aanvankelijk in hoofdzaak als landbouwgrond geëxploiteerd. Iedereen had wel wat vee (paarden, ezels, koeien, varkens, schapen en kippen), maar alleen voor eigen gebruik en ter bemesting van het land. Verder had iedere boerderij – tot het midden van de vorige eeuw – een boomgaardje met voornamelijk appels, peren en pruimen, en een moestuin. Alles wat het land en het vee opbrachten, was allereerst nodig om in de eigen behoefte te voorzien. De rest werd aan huis verkocht of verhandeld. Waar het land al te laag lag, werd – tot in deze eeuw – op bescheiden schaal griendhout geteeld.

Na de ontginning was de strijd tegen het water nog niet gestreden. De natuurlijke afwatering van het gebied werd bemoeilijkt door de voortdurende inklinking (het zakken) van de bodem. Het maaiveld kwam steeds lager te liggen. Hierop volgde bepoddering met windmolens. Windbemaling werd gevolgd door stoombemaling, en die weer door elektrische bemaling. Door deze voortgaande onttrekking van water klonk de bodem steeds verder in. Het gevolg daarvan was dat de grond te drassig werd voor akkerbouw. Landbouw week dan ook terug ten gunste van veeteelt, eerst in de laagste gedeelten van het gebied en geleidelijk in nagenoeg heel Schalkwijk.

Er was nog een andere reden waarom de oppervlakte aan bouwland vroeger verhoudingsgewijs veel groter was dan tegenwoordig. Bij gebrek aan mest waren de boeren eertijds gedwongen om soms wel acht jaar of meer te laten verlopen tussen twee bemestingen. Om de laatste jaren van de omloop toch nog iets te oogsten te hebben, werd de 'onbemeste zomervaag' toegepast. De boeren lieten hun bouwland dan een zomer lang braak liggen. {p.142}

Modernisering van de landbouw

De traditionele wijze van agrarische bedrijfsvoering was voor heel wat verbetering vatbaar. Dat bleek vooral tijdens de grote landbouwdepressie die Schalkwijk vanaf 1880 in zijn greep had. Vooruitstrevende boeren verzetten de bakens en richtten zich meer op veeteelt en in mindere mate op fruitteelt. Andere boeren volgden noodgedwongen. De landbouwmechanisatie deed zijn intrede en de weerstand om kunstmest te gebruiken werd uiteindelijk overwonnen. Door verbetering van de bedrijfsvoering konden bedrijven die over het algemeen te groot waren, gesplitst worden. Dat had vanzelfsprekend ook de bouw van nieuwe boerderijen met bedrijfsgedeelten tot gevolg, en de aanpassing van bestaande gebouwen.

Toch voltrokken deze veranderingen zich over het algemeen langzaam. Tot de Tweede Wereldoorlog was Schalkwijk een traditioneel ingesteld dorp, waar stilzwijgende afspraken heilig waren en waar de grenzen letterlijk en figuurlijk vaststonden. Aan het begin van de eeuw waren tussen de boerderijen zowel renteniershuizen van rustende boeren verzezen als woningen die ambachtslieden en arbeiders tot onderkomen dienden. Rijk en arm leefden in dit dorp naast elkaar.

Na de Tweede Wereldoorlog groeide de economie sterk en werd schaalvergroting het modewoord. Een ontwikkeling met verstrekkende gevolgen voor het dorp, het landschap en de bouw en inrichting van de boerderijen in Schalkwijk.

Het hallehuis

Mens en vee verbleven aanvankelijk in één, open huis. De vier wanden omsloten een open, ongedeelde ruimte waarin het boerengezin woonde, het vee zijn winterstalling vond en de oogst opgeslagen kon worden.

Deze eerste boerderijen zijn opgetrokken van wat de natuur in de naaste omgeving bood. De wanden werden gemaakt van vlechtwerk tussen palen en dichtgesmeerd met klei of leem. Opvallend is het laag neerhangend 'wolfdak', een dak dat ook aan de voor- en achterzijde van het huis was afgeschuind. Het werd in de regel met stro en later met riet gedekt en rustte op 'stijlen', die in dwarsrichting met elkaar verbonden waren door balken. Het geheel van stijlen en balken werd 'gebinten' genoemd. Onder het terzijde van de stijlen doorlopende dak vond het vee een plaats. Dit type boerderij is bekend als het hallehuis.

Tot ver in de Middeleeuwen werd met vergankelijk materiaal gebouwd. Steen was een schaars en kostbaar goed en werd voornamelijk gebruikt voor de bouw van kerken en kastelen. Oorspronkelijk bevond de haard van het hallehuis zich nog niet aan de wand, maar in het midden van de vloer. De pot en de ketel hingen aan een 'haal', een verstelbare ketting of een getand stuk ijzer waarmee men de ketel op elke gewenste hoogte boven het vuur kon hangen. Om het vuur 's nachts brandende te houden, werd het 's avonds onder de as 'ingerakeld' en met een ijzeren 'vuurstolp' bedekt. 's Ochtends werd de vuurstolp verwijderd en het vuur weer 'opgerakeld'. Vanaf de zestiende eeuw, toen de baksteen ook in Schalkwijk ruimere toepassing vond en behoefte ontstond aan meer veiligheid en comfort, werd van baksteen een {p.143} scheidingsmuur opgetrokken tussen het woongedeelte in het 'voorhuis' en de bedrijfsruimte ('deel') in het 'achterhuis'. Geleidelijk bouwde men de buitenwanden ook van baksteen en weer later ook de binnenmuren. Het grondplan van het hallehuis bleef bestaan.

De deel (met lemen vloer) was toegankelijk door grote dubbele inrijdeuren in de achtergevel. Ze waren voorzien van een gebogen bovendorpel en hadden aan weerszijden twee, in de regel ronde bovenvensters. In het midden stond een paal, die weggenomen werd als de wagen in of uit moest rijden. Dit was oorspronkelijk de enige deur van het huis, en bleef dit nog lang. Hij werd in alle voorkomende gevallen gebruikt, ook bij een bruiloft of een begrafenis. Later kwam er aan weerszijden een staldeur bij.

In de stallen van dit type boerderij stonden de koeien met hun kop naar de deel. Tot ver in de negentiende eeuw kenden de boeren in Schalkwijk alleen de 'potstallen', dat wil zeggen: verdiepte stallen waarin de mest bleef liggen. Later stonden de koeien op een verhoogde lemen of bakstenen, tegenwoordig betonnen vloer, de 'plattegroep', met aan de voorzijde een lage voergoot ('koeizult') en aan de achterzijde een afvoergoot voor de mest, de 'groep', en daar weer achter de 'koeigang' of 'kruigroep'. In een van de stallen werden de paarden ondergebracht. Voor de gebintstijlen bevond zich dan de verhoogde ruif of 'peerdekrib'.

Na de invoering van het gescheiden voor- en achterhuis bestond de zolder van het woongedeelte uit planken. Later werden ook de ronde stammetjes van de zolder boven

{illustratie} (onderschrift: Zeventiende-eeuwse boerderij 'De Meernhoef' aan de IJsseldijk bij IJsselstein (foto H.P.J. Nota).) {p.144}

de stal vervangen door planken. Deze zolder, de 'til', diende de inwonende boerenknechten tot slaappleats, in de zogeheten 'slopstal'. Voor de zolder in het

midden van de deel bleef men ronde balken gebruiken. Hier werd het hooi opgeslagen.

In de loop der tijden werd in Schalkwijk in vrijwel elke boerderij een ruimte ingericht als spoelkeuken. Deze spoelkeuken, 'de geut', was voorzien van een pomp en een buitendeur. De 'kaaskamer' die in nagenoeg elke boerderij voorkwam, verloor halverwege deze eeuw haar functie, toen het kaasmaken door de zuivelindustrie werd overgenomen.

Het T-huis en het krukhuus

Uit het hallehuis ontwikkelde zich het 'dwarshuis' of 'T-huis'. Dat wil zeggen dat het woongedeelte dwars voor het bedrijfs gedeelte kwam te staan. Het T-huis kreeg zijn vorm toen de boer ertoe overging het oorspronkelijke woongedeelte van zijn hallehuis naar beide zijden uit te breiden. Aan de ene kant ontstond een pronkkamer ('bestekamer'), aan een andere kant een opkamer boven een kelder. Deze uitbreiding had tot gevolg dat het woongedeelte breder werd dan het erachter liggende achterhuis. Dit vergde ook een aanpassing van het dak. De voor de hand liggende oplossing was een 'dwarskap' op het voorhuis. Vaak werd een geheel nieuw woongedeelte voor het achterhuis gebouwd.

In Schalkwijk zijn vooral het hallehuis (of 'langhuis') en het dwarshuis rijk vertegenwoordigd. In een enkel geval is het woongedeelte van een boerderij van het hallehuistype maar aan één kant breder uitgebouwd dan het achterhuis. De plattegrond heeft dus een L-vorm gekregen. Dit type noemt men het 'krukhuus'.

Soms zijn de muren van de Schalkwijkse boerderijen bepleisterd en geschilderd. Aan de ene kant gebeurde dit om het pand tegen vochtinwerking te beschermen. Aan de andere kant konden op deze manier de sporen van verbouwingen en uitbreidingen weggewerkt worden. De bepleisterde en vaak geteerde muurplint was uit praktische overwegingen aangebracht. Zij moest het muurwerk beschermen tegen opspattend vuil en vocht.

De boerderijen die vanaf het midden van de vorige eeuw in Schalkwijk zijn gebouwd, hetzij ter vervanging, hetzij als gevolg van de een bedrijfssplitsing, zijn in de regel eenvoudig van constructie. Om deze bouwwerken enig aanzien te geven, werden ze veelal voorzien van allerlei decoraties. Voorbeelden hiervan zijn kleurig siermetselwerk, uitgezaagde houten windveren en fraaie vensters in de topgevel.

Bijgebouwen en het erf

Het hallehuis en de daarvan afgeleide boerderijtypen hadden beperkte opslagmogelijkheden, zodat op het erf aparte schuren en hooibergen werden gebouwd. Vrijwel alle bergen zijn verdwenen, omdat er niet meer op de traditionele wijze gehooïd wordt.

Op het erf kon men verder een afzonderlijk 'bakhuis' (voor het bakken van brood) aantreffen, en soms een 'zomerhuis', waar in de zomermaanden werd gewoond. Waar {p.145}

{illustratie} (onderschrift: Leilinden voor een boerderij aan het Benedeneind in Benschop (foto H.P.J. Nota).)

een bakhuis ontbrak, diende een ruimte in het zomerhuis voor dat doel. In het verlengde van menig zomerhuis was ruimte om wagens onder te brengen. Was het zomerhuis daarvoor te klein, dan stond op het erf een 'wagenschuur'.

Voor de boerderij stonden vaak 'leilinden'. Zij dienden als natuurlijke zonwering. In de jaren vijftig en zestig zijn de meeste van die bomen verdwenen, al komen er nu weer jonge exemplaren voor terug.

De toegang tot het erf en de voortuin van veel boerderijen wordt nog steeds omgeven door zwart of groen geverfde gietijzeren hekken. Heel wat van die hekken hebben de tand des tijds evenwel niet doorstaan. Verdwenen zijn ook vrijwel alle 'stoepen' aan de Schalkwijksewetering en andere watergangen. Nagenoeg elke boerderij had twee stoepen, een 'onderstoep' en een 'bovenstoep', elk voor een andere waterstand. Hier en daar zijn nog wel resten of sporen te vinden van 'omgrachtingen'. Deze hadden van oorsprong het doel lieden te weren die op het erf ongewenst waren of het platteland onveilig maakten.

Veranderingen

Een niet onbelangrijk gedeelte van de werkzaamheden in de agrarische sector gebeurde vroeger met de hand of met behulp van eenvoudige gereedschappen en door paarden getrokken werktuigen. Ook al doordat de arbeid goedkoop was, wijzigden de {p.146} werkmethoden zich slechts in een langzaam tempo. De veranderingen aan de boerderijen en bedrijfsgebouwen bleven beperkt. In het algemeen konden de afzonderlijke boerderijen zich gedurende eeuwen handhaven, zonder dat veel veranderingen nodig waren.

Onder invloed van economische en maatschappelijke ontwikkelingen en door het intensieve wetenschappelijke onderzoek en de voorlichting van de laatste tientallen jaren is een wijziging opgetreden in de agrarische bedrijfsvoering. Rationalisatie en mechanisatie zijn van grote betekenis geworden.

Deze ontwikkelingen hebben duidelijk hun sporen nagelaten in het dialect. Wie weet nog de juiste omschrijving te geven van woorden als 'koeistake', 'koeizult', 'geut', 'til', 'slopstal', 'knieboom', 'peerdekrib' en 'groep*', nu de boerderijen zo onherkenbaar veranderd zijn?

Nu de boeren het land vrijwel alleen nog met machines bewerken, raken ook termen die verband houden met handarbeid en het ploegen met paarden snel in de vergetelheid. Voorbeelden van zulke woorden zijn 'paas', 'desselties pikke', 'heininge', 'himpham', 'kantoord' en 'rijf'.

Het verdwijnen van de knecht van de boerderij heeft ertoe geleid dat woorden als 'bouwmeester' en 'daggelder' uit de woordenschat zijn verdwenen.

Verdwenen zijn ook de kreten 'jee peerd' en 'vas peerd', waarmee de ploegdrijver aangaf dat de paarden rechts respectievelijk links moesten aanhouden. Zo weet ook vrijwel niemand meer dat het linkse paard 'baidehans' werd genoemd en het rechter 'vandehans'.

{illustratie} (onderschrift: Lopikerweg-West met Cabauwse kade aan de overzijde, 1969 (tekening Chris Schut, Gemeentearchief Lopik).) {p.147}

Het bovenstaande is een losse greep uit de woordenschat van het Schalkwijkse boerenbedrijf (en, naar men mag aannemen, het boerenbedrijf elders in het zuiden van Utrecht). Een veel groter bestand is te vinden in de hoofdstukken 3 (woordenlijst) en 4 (termen van het boerenbedrijf) van dit boek. Het gaat er hier echter niet om een

volledige inventaris van de landbouwwoorden te geven, maar om te laten zien hoe de veranderingen in de landbouw hun weerslag hebben op het dialect.

Het zichtbare gevolg van de omwenteling in de landbouw is de verandering van het uiterlijk van Schalkwijk. Daar verouderde gebouwen een ernstige belemmering vormden, zijn die veelvuldig gewijzigd of vervangen. Vanwege bedrijfsvergrotingen zijn de meeste boerderijen aangepast of vervangen.

Ook aan de boerenwoning worden tegenwoordig andere eisen gesteld dan voorheen. Men slaapt niet meer in een bedstee, wenst een douche of bad, een modern ingerichte keuken en toetreding van zon en licht. Kortom: een huis waarin volgens de modernste eisen en wensen geleefd kan worden en bovenal een huis dat weinig werk vraagt.

De ontwikkelingen van de laatste tientallen jaren manifesteren zich door massaliteit. Enorme bedrijfsgebouwen, loopstallen en silo's voor de opslag van drijfmest hebben het vertrouwde landschapsbeeld ingrijpend veranderd, ook al omdat de zo waardevolle erfbeplanting niet zelden achterwege is gelaten. Met het historische karakter van de bebouwing is niet altijd even zorgvuldig omgegaan. Met meer fantasie en visie had de nieuwbouw van de laatste tientallen jaren beter ingepast kunnen worden in de bestaande bebouwing. Het is echter niet alleen treurnis in Schalkwijk. Er is gelukkig veel behouden en ook als monument gerestaureerd, zodat wij ons ook nu nog een beeld kunnen vormen van het agrarische Schalkwijk van weleer.

*Noot van de redacteurs: deze en de volgende woorden worden, voor zover ze niet in deze bijdrage reeds besproken zijn, uitgebreid behandeld in de hoofdstukken 3 en 4 van dit boek. {p.148} {blanco} {p.149}

Uit de historie der Bunnikse boomgaarden

Mr. drs. H. Reinders, met medewerking van C. Pater Jzn.

Hoe lang er al boomgaarden zijn in Bunnik, is onduidelijk, maar in ieder geval staan ze er al eeuwen. Reeds in de oudste akten waarin boerengoederen staan beschreven, uit de zestiende eeuw, is sprake van bezittingen '... met boomgaert, bouwland en weiland'. Dat wil evenwel niet zeggen dat het bezit van een boomgaard in deze periode algemeen was: we lezen ook over boeren met alleen bouw- en weiland. Pas later, in de negentiende eeuw, zou de streek rond Bunnik zich specialiseren in de fruitteelt. Sindsdien heeft de boomgaard – en vooral de kersenboomgaard – een bijzondere plaats gehad in het leven van de bewoners van Bunnik.

In deze bijdrage wil ik graag laten zien hoe de fruitteelt zich in deze streek heeft ontwikkeld, welke woorden en gebruiken zij heeft voortgebracht en hoe de kersenteelt in de praktijk in zijn werk ging.

Exploitatie van de boomgaard

In de achttiende eeuw hielden de Bunnikse boeren er algemeen gemengde bedrijven op na, met zowel weiland en bouwland als een boomgaard. Bouwland zonder weiland kwam niet voor, omdat de boeren de mest van de koeien op het weiland bitter hard nodig hadden voor de bemesting van het bouwland. De omgekeerde situatie – weiland zonder bouwland – kwam een enkele keer voor bij arbeiders die er één koe op na hielden. En sommigen hadden alleen een boomgaard, die dan tevens als weiland diende, want in de boomgaard groeide altijd gras of groente als ondergewas. Zo had

de bewoner van De Kamp (een keuterboerderij aan het eind van de Langstraat) in de achttiende eeuw ruim een halve bunder boomgaard waarop tenminste één en soms twee koeien liepen. Dat was overigens veel te weinig voor een koe, die in de oude tijd wel een hele hectare of bunder nodig had. Het zullen dus wel magere koeien zijn geweest.

Het feit dat er bij alle grote boerderijen sprake is van bouwland, weiland én een boomgaard, betekent dat ze er in principe alle drie bij hoorden. Het exploiteren van een boomgaard was echter bijzonder arbeidsintensief en een boer kon dus niet al te veel bomen op zijn land hebben. Het lijkt erop dat de Bunnikse boeren in de achttiende eeuw nooit meer dan tien procent van hun land met bomen volplantten. De overige negentig procent of meer was eerlijk verdeeld tussen weiland en bouwland. Op de hele grote boerderijen, zoals de Knapschinkel, Runnenburg of Gauwdievenboom, haalde men de tien procent zelfs bij lang na niet. Zo had Claas van Zijll, die met zijn 28 bunder land tot de grotere boeren gerekend moet worden, in 1749 maar een kwart bunder boomgaard. Dat is aanzienlijk minder dan sommige kleine boeren, die voor het bebouwen van het land en het melken van de koeien niet zoveel mankracht nodig {p.150} hadden, en soms zelfs minder dan mensen zonder bouwland. Kroegbaas Huybert van der Lee bijvoorbeeld had in de achttiende eeuw bij zijn café aan de brug een forse boomgaard van bijna vijf bunder en zijn collega Pieter van de Vegt in de Prins te Vechten had zelfs meer dan vijf bunder.

Grote en kleine gezinnen

Het aanplanten van een boomgaard was bijzonder lucratief als je een groot gezin had. Een boer die vruchtbomen plantte in een weiland, verloor weliswaar wat gras, omdat dit onder de bonen minder snel groeide dan in een echt weiland waar het de volle zon en regen krijgt, maar dit verlies werd ruimschoots door de extra opbrengst van de vruchten goedgemaakt. Voor een boer met een groot gezin was het arbeidsintensieve karakter van een boomgaard geen extra kostenfactor. Boerengezinnen waren in de achttiende eeuw over het algemeen groot. Tien kinderen was normaal en daarvan werden er acht of negen volwassen. Niet meer dan de helft van de kinderen trouwde, zodat er op elke boerderij ook wel een inwonende oom of tante voorkwam.

Daarnaast waren er ook nog neefjes en nichtjes die in hun puberteit enkele jaren bij hun oom werkten om het vak ook eens bij een ander dan hun vader te zien. Had de boer dan nog niet genoeg handen, dan kon hij een beroep doen op de Utrechtse weeshuizen die graag een wees uitleenden. De vaste groep van bewoners op een Bunnikse boerderij in de achttiende eeuw vormde dan ook een gemêleerd gezelschap van mannen en vrouwen in alle leeftijden. Tenslotte had je het gehuurde personeel, de ongetrouwde knechten en meiden die inwoonden. Tussen de acht en vijftien mensen woonden er zeker wel op de grote boerderijen. Op de allerkleinste na was er voor ieder werk genoeg en zelfs dan bleef er nog genoeg liggen voor de gehuwde en uitwonende arbeiders en dagloners. Als een boer met eigen mensen zijn boomgaard kon bewerken, dan betekende dat dat hij de hele opbrengst ook in het gezin kon houden. In dat geval was het exploiteren van de boomgaard winstgevend.

Voor iemand met een klein gezin lag dat anders. Hij moest een beroep doen op betaalde krachten en juist in de drukste tijd, als de vraag naar arbeid het grootst was, lagen de lonen het hoogst. Voor hem bleef er alleen wat over als de prijzen erg hoog waren. Voor een boer die met gehuurde krachten bij lage prijzen moest plukken, bleef er niets over. Soms moest er zelfs geld bij en in zo'n geval liet de boer het grootste deel van de oogst gewoon aan de boom verrotten. Wie geen groot gezin had, kon geen

boomgaard nemen. Een boer die een boerengoed had gepacht, maar niet genoeg handen voor de oogst had, kon zijn toevlucht nemen tot het doorverpachten van de vruchten aan de boom. Dit is een bijzonder oud gebruik. De boer verzorgde dan de boom gedurende het jaar, maar ongeveer een maand voor de pluk, wanneer de vogels aan het fruit begonnen te vreten, verpachtte (men sprak van ‘verkocht’) hij de boom door aan iemand die er de laatste maand voor zorgde, het risico liep en ook de opbrengst kreeg. In de oudste rekening van de hervormde Gemeente van Bunnik uit 1648 komt al de verpachting voor van bomen op het kerkhof, die stuk voor stuk werden doorverpacht, vaak aan arbeiders met een groot gezin, die zo wat bijverdienden. {p.151}

De oppervlaktes van de boomgaarden in de jaren 1748-1993

In het gemeentearchief van Bunnik bevindt zich een map waarin het ‘boomgaardgeld’ is opgeborgen – dat wil zeggen: lijsten waarop bijgehouden werd hoeveel belasting eigenaren en bewerkers van boomgaarden in Bunnik moesten betalen. Deze lijsten lopen van 1748 tot 1770 en verschaffen ons informatie over de oppervlakte die met boomgaarden was bebouwd. Enig rekenwerk leert dat er sprake was van een vrijwel verwaarloosbare groei: van 50 bunder in 1748 tot 52 bunder in 1770.

In deze situatie lijkt tussen 1770 en 1870 weinig verandering te zijn gekomen. Voor de periode 1770-1851 zijn geen gegevens voorhanden, maar het getal voor 1852 doet vertrouwd aan: volgens het gemeenteverslag van dat jaar heeft Bunnik 53 bunder fruitbomen binnen zijn grenzen. Na 1853 is er sprake van een tijdelijke inzinking, maar in 1857 is het aantal bunders weer opgelopen tot 54, een getal dat vervolgens tot het eind van de jaren zestig blijft staan.

Daarna stijgt het aantal bunders fruitbomen plotseling en zeer scherp: van 54 bunder rond 1870 naar 86 bunder in 1874 en 118 in 1895 – dat wil zeggen meer dan een verdubbeling in vijftig jaar. Wat kan deze explosieve groei verklaren?

Opmerkelijk is in elk geval de sterke toeneming van de opbrengsten aan het begin van de jaren zestig. Tussen 1852 en 1854 schommelde de opbrengst van de totale Bunnikse boomgaarden nog tussen de fl. 1800 en fl. 4320,-; in 1863 en 1864 was dat al fl. 9900,- en in 1865 zelfs al fl. 11.500,-. Dat het nog een tijdje duurt voordat het effect van deze opbrengstverbetering in de statistieken zichtbaar wordt, is niet zo verwonderlijk. Het planten van een boomgaard nam tijd. De eerste vijf jaar werd de nieuwe boomgaard nog als bouwland gebruikt. Vee kon er dan nog niet lopen, want dit zou de jonge aanplant aanvreten. Pas na vijf jaar werd er gras ingezaaid, en vervolgens duurde het nog tien jaar voordat de boomgaard ‘volwassen’ was – dat wil zeggen: vruchten voortbracht. Om die reden werd een boomgaard pas enkele jaren na aanplanting als zodanig geregistreerd.

Een andere mogelijke verklaring is de komst van de trein. Een interessant feit in dit verband is dat in 1866 voor het eerst Bunnikse vruchten naar het buitenland gingen – ongetwijfeld per trein. Deze treinverbinding bestond al sinds 1844, maar tot dan toe hadden de boeren daar weinig belangstelling voor gehad. De halte Vechten, juist bedoeld om vracht uit de Kromme-Rijnstreek aan te trekken, werd zelfs gesloten wegens gebrek aan belangstelling. Vanaf 1866 verandert dat, al heeft de buitenlandse handel nooit echt een grote vlucht genomen.

Een laatste verklaring voor de explosieve stijging van het aantal bunders is de landbouwdepressie die van 1873 tot 1895 duurde. In heel Europa daalden de prijzen in 1873 dramatisch. Bunnik reageerde door zeer veel boomgaarden aan te planten: juist in 1874 steeg het aantal bunders verhoudingsgewijs het meest, van 65 tot 86.

Na de landbouwcrisis zette de groei gestaag door: jaarlijks kwam er nog zo'n vier bunder bij. Aan het begin van de jaren dertig was het aantal bunders opgelopen tot meer dan 200, en tijdens de oorlog waren het er al 300. Het toppunt werd in 1952 bereikt, toen er bijna 400 bunder boomgaard stond. Een derde van alle landbouwgrond in Bunnik was toen bezet met boomgaarden.

In de na-oorlogse periode begonnen echter ook de lonen in Nederland sterk te stijgen. {p.152} Het plukloon werd steeds hoger en resulteerde in dalende opbrengsten voor de boeren. In 1953 werd er voor het eerst drie bunder meer gerooid dan aangeplant. Daarna is het aantal bunders boomgaard snel afgenomen: in 1956 minder dan 350, tien jaar later minder dan 300, en nog weer zes jaar later minder dan 200. Pas aan het begin van de jaren tachtig, toen de oppervlakte boomgaard iets meer dan 100 bunder was, is deze daling tot stilstand gekomen.

Wat werd er verbouwd?

Tegenwoordig kennen we voornamelijk uitgebreide boomgaarden met één soort vruchten. In het verleden was dat anders. Om het zachtere fruit, zoals kersen, te beschermen tegen de wind werd aan de buitenkant van de boomgaard harder fruit (appels, peren) geplant. Door rasverbetering is dat nu niet meer nodig. De oude plukker Jan van 't Hof, geboren in 1905, vertelt dat, toen zijn vader in 1927 de boerderij De Grote Geer in Houten pachtte, deze overgang zich juist aan het voltrekken was. In de oude boomgaarden vond je nog wisselende vruchtsoorten, de nieuwe bestonden meestal alleen uit appels en kersen.

Na deze overgang was de appel duidelijk dominant. In 1937 was 65 procent van de oppervlakte beplant met appels, 17 procent met peren, 14 procent met kersen en 4 procent met pruimen. De pruimebomen waren overigens meestal te vinden in de moestuin bij de boerderij en niet in de wat verder weg gelegen boomgaarden; pruimen waren in principe ook niet bestemd voor de verkoop.

Hoe het voor die tijd met deze verhouding zat, is niet met zekerheid te zeggen. In het gemeenteverslag van 1898 staat een plattegrondje van de standaardboomgaard oude stijl, met perebomen aan de zijkant en daarbinnen rijen kersebomen die van elkaar worden gescheiden door rijen met kerse- én appelbomen, maar dat kan gezichtsbedrog zijn, omdat er in die tijd ook al boomgaarden voorkwamen met uitsluitend appels. Zeker is wel, dat de kerseteelt na 1952 sterk is teruggelopen. Vanaf dat jaar was de totale Bunnikse fruitteelt op zijn retour, maar bij het rooien blijken het vooral de kersebomen te zijn geweest die het loodje hebben gelegd. In 1983 bestond 65 procent van de fruitbomen uit appels, nog slechts vier procent uit kersen. Peren waren toen goed voor 28 procent, en pruimen voor drie procent. Deze verandering is in het landschap goed zichtbaar. Terwijl tussen 1930 en 1950 elke boerderij in de Kromme-Rijnstreek minstens één en soms twee kersenboomgaarden had, zijn nu eigenlijk alleen de zogenaamde 'eetboomgaarden' overgebleven. De tijd dat de Fruitveiling Bunnik één der grootste kersenveilingen in het land was, met elke doordeweekse avond een kersenveiling, en ook nog op zaterdag- en maandagmorgen, is definitief voorbij.

Sociale aspecten van de kersenteelt

Ondanks het feit dat er in Bunnik meer appels en peren dan kersen werden verbouwd, was de kerseteelt toch gezichtsbepalend. De kersenpluk, in juni en juli, was in Bunnik {p.153}

{illustratie} (onderschrift: Deze foto, omstreeks 1915 gemaakt, laat de familie Willemse zien, een van de vele groepen kersenplukkers in Bunnik. Van die groep maakte ook Gijs Dorrestein deel uit. Hij is te zien boven op de foto, met tussen zijn knieën een 'haanderik' (plukmand). Piet Willemse en de jongen naast hem houden een 'bussel' vast. Betsie Willemse, met weegschaal, sorteerde de kersen (het 'wrakken'). Naast haar de 'heuer' met zijn ratel, Piet Willemse junior. Opvallend detail is verder de borrel die midden op de foto ingeschonken wordt: kennelijk is er zojuist een dubbele kers geplukt (foto collectie A. van der Gaag, Bunnik).)

dé grote jaarlijkse gebeurtenis. Al in de achttiende eeuw lag het aantal leerlingen op de dorpschool 's zomers aanmerkelijk lager dan 's winters: tijdens de pluk kon elke hand gebruikt worden.

Een arbeidersgezin kon in deze periode veel geld verdienen. Dat kon pa natuurlijk in de kroeg in een paar dagen opmaken, maar een verstandig gezin gebruikte deze inkomsten om in de zomer, wanneer alles goedkoop was, voorraden voor de winter te kopen: bonen, graan, spek, etcetera.

De omvang van de oogst was van directe invloed op de voedselsituatie van de arbeiders: een goede oogst betekende net geen honger, een slechte oogst hield in dat je geen wintervorraden kon aanleggen en in de winter dus honger moest lijden. Een mislukte oogst was voor de arbeiders dubbel erg, want niet alleen waren de inkomsten gering vanwege het weinige werk, maar bovendien waren de voedselprijzen dan hoog. Met dit in gedachten kunnen we begrijpen dat de biddag voor het gewas, die vóór de oogst werd gehouden, geen hol ritueel van het kerkelijk jaar was, maar levende realiteit. Gelukkig was men niet van één produkt afhankelijk en mislukten de oogsten van de verschillende gewassen nooit gelijktijdig. Zo trof de storm van 25 juli 1858 wél de appels en peren, maar niet de kersen, die toen al waren binnengehaald. De boeren hadden van kleine oogsten minder te lijden: er hoefde weinig aan plukloon te {p.154} worden uitgegeven, terwijl de prijzen hoog waren. Maar uiteindelijk maakte het niet zoveel uit, want in de slechte jaren waren de boeren meer kwijt aan de armenzorg.

De plukker

Bij de kersenpluk was de plukker de centrale figuur. Van hem hing het af of de oogst op tijd binnen kwam of niet.

Jan van 't Hof was zo'n professionele plukker. Hij leerde het vak van Janus van 't Hoenderdal (1901-1984). Over het plukken zelf vertelt hij: 'De ladder moest altijd in de richting van de stam staan. Als hij ging schuiven, kwam je tegen de stam terecht, anders viel je eruit. Een kersenboom is geen sterke boom. Kersehout is slap en breekt snel. Als je met de ladder te ver van de stam af kwam, liep je het risico dat de tak waar je tegen aan stond, brak of boog. In dat gevel kon je een rotsmak maken, want de bomen waren vaak heel hoog. Je moest soms wel hoog in de boom want de lekkerste kersen groeien aan de buitenkant van de kruin waar ze de meeste zon krijgen, dus aan de dunne twijgjes.'

Van 't Hof onderscheidt drie soorten kersen: 'De slechte, die gooide je op de grond, de goede, die gingen in de haanderik en de beste, die at je zelf op.' Een goede plukker zorgde ervoor dat de slechte niet in het mandje terechtkwamen. Als een boer een goede plukker had, had hij minder wrakkers nodig. Een goede plukker kon in de jaren vijftig wel 20 gulden verdienen: een voor die tijd aanzienlijk bedrag. Overigens werd

het kwaliteitsgehalte van de plukker getest tijdens de pluk. Zo was er een voorplukker en als die 'onder' riep, dan moesten alle plukkers naar beneden komen en hun haanderik leegstorten op de jutezakken op de tafel in de plukkershut. Ieder moest uitstorten op z'n eigen zak en dan kon je precies zien wie goed was en wie niet. De voorplukker regelde ook welke bomen geplukt moesten worden en wanneer er geschaft werd.

Van alle arbeiders bij de pluk verdiende de plukker het meeste. Voor de oorlog was het meestal gewoonte dat de plukkers per dag werden betaald. Plukkers konden toen 3 tot 4 gulden per dag verdienen, de voorplukker had een kwartje meer. Een goede plukker kon dus wel tot 25 gulden in de week komen. Ter vergelijking: in de steun kreeg een werkloze met een gezin maar 14 gulden per week. Werd er een dubbele kers gevonden, dan hadden de plukkers bovendien recht op een borrel op rekening van de kersenbaas. Na de oorlog werd de plukker langzaamaan niet meer per dag maar per bak betaald. Vaak waren het dan studenten die iets bij probeerden te verdienen. Uiteraard werkten de oude getrouwen uit Bunnik nog op een vast dagloon.

De wrakker

Wrakken was meestal vrouwenwerk. Zij moesten de kersen uitzoeken. De goede gingen in de mand, later in het kistje, en de slechte gingen weg. De plukker gooide zijn haanderik leeg op een tafel die meestal in de plukkershut in de bongerd stond. Om die tafel heen zaten of stonden drie of vier vrouwen die de hele dag volgens Van 't Hof niets anders deden dan 'grootspreken'. Maar ze waren wel rap met de handen. Soms {p.155} konden de vrouwen het niet bijbenen en bleef er 's avonds een partij kersen over die nog niet uitgezocht was. Die moesten de volgende dag wel verzonden worden en dus bracht de boer ze dan bij de arbeiders thuis. Het hele arbeidersgezin zat dan tot diep in de nacht te wrakken waarmee zo veel geld verdiend kon worden. De kersenpluk was voor heel Bunnik een goede tijd. Er kwam dan in alle gezinnen geld binnen, en wie nog een rekening had, moest in deze dagen op pad gaan. De Bunnikse wijkzuster Spinhoven vertelde me, dat e tijdens de pluk erop uit trok om bij de arme gezinnen de jaarlijkse bijdrage van één gulden voor het kruiswerk te innen. Een goede wrakker kon zo'n 15 gulden per dag verdienen. Wat een arbeidersgezin per kistje of mandje kreeg, is niet meer bekend.

De heuer

Hoe vindingrijk een Nederlander wordt als je aan z'n portemonnee komt, blijkt weer eens tijdens de kersenoogst. Spreeuwen zijn net zo dol als mensen op de kersen en kunnen daardoor de oogst in zeer korte tijd verwoesten. Dat dit zeer regelmatig gebeurde, blijkt uit gemeenteverslagen van Bunnik uit 1901, waarin schade werd vermeld die was aangericht door 'musschen, kraaijen, konijnjen en spreeuwen'. Dit gebeurde tot 1907 daarna elk jaar opnieuw. Ondanks dat wordt er elk jaar een goede prijs vermeld.

{illustratie} (onderschrift: Kersenplukkers in kersenboomgaard 'Hogenwaard' te IJsselstein nemen koffiepauze. De foto is gemaakt in 1942 (foto familiearchief L. Murk).) {p.156}

Vanaf het moment dat de vruchten enige kleur krijgen, moeten ze worden beschermd. Tegenwoordig gebeurt dit bij een enkel vooruitstrevend bedrijf door een net dat over de hele boomgaard heen wordt getrokken, maar in het verleden moest de boer er van zonsopgang tot zonsondergang bij blijven. Er liep dan iemand die niets anders riep dan 'heu, heu', en daarom heuer werd genoemd (zeggen ze). Maar er zijn ook andere manieren. Zeer doeltreffend (letterlijk doel-treffend) was het neerschieten van de vogels. Maar dit schieten was gevaarlijk. De heuers schoten op alles wat bewoog in de boom en daar zat ook wel eens een bewegende plukker...

Lawaai, bijvoorbeeld van een ratel, is één van de manieren om spreeuwen te verjagen, of te 'keren', zoals Van 't Hof dat noemt. Behalve met een ratel kon dat ook met blikjes aan een touw dat je door de bogerd spande. Van recenter datum is het gebruik van een aardgaskanon. Zelf heeft hij zijn diensttijd als trommelslager in het leger doorgebracht en de slag daarvan heeft hij nooit verleerd. Tot zijn 62ste, toen hij in het huwelijk trad, ging hij op de zondagen, terwijl de anderen op familiebezoek waren, spreeuwen keren. Trommelend en schreeuwend liep hij door de bongerd '...en dan was 't net of er een muziekkorps aankwam'. Hij maakte lange dagen, van vijf of zes uur 's morgens tot acht uur 's avonds, en dat alleen, want op zondag werd er uiteraard niet geplukt.

Een wel zeer originele manier om lawaai te maken zag ik bij de Knapschinkel. Daar reed een oude Renault 4 zonder deur en uitlaat rond. Voor de heuer nieuwe stijl een heel leuke manier, vooral omdat de bestuurder me nog geen 18 leek. Voor de wortels lijkt het me echter geen goede zaak om met een auto rond te rijden in debongerd. Bezwaar van alle manieren van lawaai maken is dat de spreeuwen op den duur minder bang worden voor het geluid en dat ze bovendien, als de kersen rijper en lekkerder worden, steeds meer voor hun buit over hebben. Dit houdt de strijd tussen heuer en spreeuw interessant en maakt de heuer steeds vindingrijker.

Heuen was werk voor de kinderen en voor volwassenen die liever de boom niet (meer) ingingen. Tot het begin van deze eeuw was het normaal dat jonge kinderen wegbleven van school om te gaan heuen. Vaak bleven er dan nog maar zo weinig kinderen over, dat de meester de school sloot en zelf ging plukken. Hij verdiende er meer mee dan met zijn normale betrekking!

Waar bleven de kersen?

Al in de achttiende eeuw bleef maar een klein deel van de kersen in Bunnik. De meeste werden door de boerinnen of door handelaren uitgevent langs de huizen van de rijken in Utrecht. Een deel ging naar de Utrechtse weekmarkt. Als de prijs hoog genoeg was, gingen de kersen ook wel verder weg, maar het vervoerssysteem was niet erg best, zodat we daarvan geen overdreven voorstelling moeten hebben. Amsterdam lijkt ongeveer de grens te zijn geweest. Ze moesten per kar of trekschuit vervoerd worden en dat ging in beide gevallen langzaam, zodat het bederf een factor was om rekening mee te houden. Na 1844 komt in dat laatste verandering: de trein maakte het overbruggen van grotere afstanden mogelijk. Maar de treintarieven werkten prijsverhogend, en het is dan ook niet verbazingwekkend dat uit het gemeenteverslag van 1896 is op te maken dat de boeren hun kersen vooral naar Utrecht en Amsterdam bleven sturen. Wel kwam het voor {p.157} dat mensen een mandje kochten en dat opstuurden naar familieleden elders in het land. Ook doortrekkende reizigers kochten weleens een mandje voor onderweg.

Pas met de komst van de Bunnikse veiling - een direct gevolg van de grote aanplant van boomgaarden vanaf 1870 - beginnen de Bunnikse vruchten zich een weg te banen

door heel Nederland. Handelaren overal vandaan komen op de veiling kersen kopen en nemen die mee terug. Vanaf de instelling van de veiling gaat het merendeel van de kersen daar heen. Vóór de oorlog gebeurde dat in ronde manden van gevlochten teen, 'bussels' genoemd, daarna in kistjes van tien pond. Kistjes met 'Veiling Bunnik' erop duiken overal in den lande op; zelf ben ik, tot mijn verbazing, de 'Veiling Bunnik' eens tegengekomen bij een Duitse groenteboer.

De prijs van kersen is in de loop van deze eeuw in verhouding tot het inkomen sterk gestegen. Rond het begin van deze eeuw varieerde de kersprijs tusssen de drie en vijftien cent per kilo (respectievelijk 1901 en 1899). Het gemiddelde dagloon van een arbeider lag toen op zo'n drie gulden, zodat hij zich bij acht cent per kilo zo'n 37,5 kilo per dag kon permitteren. Halverwege de jaren tachtig kon je bij een minimumdagloon van ongeveer 75 gulden nog geen tien kilo kersen kopen. Dat kersen zo duur zijn geworden, komt vooral door de vele arbeid die nodig is voor de kersen op tafel staan en de explosieve stijging van de loonkosten in de jaren zestig. Deze hoge kosten hebben ertoe geleid dat heel wat kersenbongerds zijn gerooid. En ook in andere opzichten is er veel veranderd, kerseboomgaarden worden tegenwoordig afgedekt met netten, de nieuwe rassen scheuren minder snel, en de boeren gaan er zelfs toe over struikvormige bomen te planten in plaats van hoogstammige. Met het uitsterven van de generatie die het zelf nog heeft meegemaakt, zal de herinnering aan de cultuur van heuers, wrakkers en plukkers vervagen. Gelukkig zijn er dan nog altijd oude foto's, mappen in het gemeentearchief en veilingkistjes om ons aan die tijd te herinneren. {p.158} {blanco} {p.159}

Bijgelovigheden en religieuze praktijken in het Kromme-Rijngebied

Dr. K. Vernooy

Volgens de Van Dale is bijgeloof 'een niet-religieus traditioneel geloof aan bovennatuurlijke werkingen of verschijnselen, met name zulke die in het menselijk leven ingrijpen.' Bij dit laatste kan gedacht worden aan mysterieuze krachten die van invloed zouden zijn op leven, dood, ziekte en groei, maar ook de angst voor heksen en spoken valt onder bijgeloof.

Door de eeuwen heen nam het bijgeloof – vanuit een meer culturele optiek ook wel volksgeloof genoemd – een belangrijke plaats bij de bevolking van het Kromme-Rijngebied in. Dit is opmerkelijk, omdat juist het Kromme-Rijngebied zich tot ± 1965 kenmerkte door een streng katholieke en protestantse geloofsbeleving. Daarnaast kende de katholieke bevolking van het Kromme-Rijngebied tot in de jaren vijftig een aantal religieus gekleurde praktijken, die autochtone bewoners nu ook als een vorm van bijgeloof zien. In deze bijdrage zal ook aan die vrijwel verdwenen praktijken aandacht worden besteed.

Aard en beleving van het bijgeloof

Tot in de jaren vijftig zijn in het Kromme-Rijngebied resten van bijgeloof waar te nemen. Het gaat daarbij onder andere om angst voor spoken en heksen en om bepaalde rituelen, gebruiken en overtuigingen.

Om te beginnen was de bevolking van het Kromme-Rijngebied bevreesd voor spoken en heksen. Een vrouw van 65 bevestigt dat de mensen vroeger voor veel zaken bang waren: 'De genetatie van mijn ouders was in verschillende opzichten erg bijgelovig, bijvoorbeeld bang voor spoken.'

Deze spoken en heksen zouden zich ophouden in grienden en bosjes, die in de volksmond dan ook namen droegen als 'Duvelsbos' of 'Heksenbos'. Namen als 'Katteveld' en 'Kattebroek' houden eveneens verband met het geloof in heksen. Een man van 74 kan zich zijn angst voor deze bosjes goed herinneren: 'Als je, toen ik jong was, vanuit Cothen naar Schalkwijk fietste, ging je altijd harder fietsen bij het Duvelsbosje op het eind van de Kapelleweg. Je was opgelucht als je daar voorbij was'. Een andere man, van 71, vertelt: 'Toen ik nog thuis woonde, hadden wij een huisarts uit Schalkwijk. Moest je bij hem medicijnen gaan halen, dan fietste je met hoge snelheid en de nodige angst en beven langs de bosjes op de Kapelleweg. Het zweet stond je op de rug. Je was namelijk bang voor de spoken die in de bosjes zouden zitten.'

Ook afgelegen gebouwen zouden heksen en spoken herbergen. Een man van 70 durfde {p.160}

{illustratie} (onderschrift:Kasteel Walenburg (Chris Schut, Rijksarchief Utrecht).)

indertijd niet in de buurt van kastelen te lopen, omdat beweerd werd dat het daar spookte; een vrouw van 78 meed om dezelfde reden de plaats in Werkhoven waar nu de watertoren staat. Van een klein, afgelegen huisje aan de Trechtweg werd, aldus een andere vrouw van 78, eveneens geloofd dat er een heks woonde. En op donkere winteravonden boezemden ook kerkhoven angst in vanwege de daar rondhangende spoken en heksen.

Tot ongeveer 1940 beschuldigden dorpsbewoners vrouwen van hekserij. Een vrouw van 78 heeft zelf nog meegemaakt dat mensen tegen haar zeiden dat een in het dorp wonende oude vrouw een heks was. 'Veel mensen waren bang voor haar en je werd als kind gewaarschuwd om geen snoep van haar aan te nemen. Deed je dat wel, dan zou ze je daarmee betoveren. Ik zat nog op de lagere school toen ik dit soort zaken hoorde.'

De angst voor spoken probeerde men onder andere te bestrijden door de kousen bij het naar bed gaan neer te leggen in de vorm van een kruis. Hierdoor kon worden voorkomen dat men vanwege een spook een nachtmerrie zou krijgen. Tot ongeveer 1930 schoten verscheidene boeren eens in de maand met een voorlader kapotgemaakte zilveren dubbeltjes in de lucht. Het zou een probaat middel zijn tegen spoken en geesten. {p.161}

Gebruiken en praktijken

Ziekte en gezondheid, geluk en ongeluk

Veel bijgelovige gebruiken waren bedoeld om mens en dier te verzekeren van een goede gezondheid. Juist deze gebruiken hebben zich lang weten te handhaven. In deze categorie valt bijvoorbeeld het 'ei van Witte Donderdag'. Tot in de jaren zeventig bewaarden veel boeren de kippeëieren die op Witte Donderdag waren gelegd. Een ei van Witte Donderdag zou niet 'gier worden' (bederven), maar verdrogen. Men gebruikte deze eieren om er breuken of kapotte poten bij varkens en kalveren mee te behandelen. In sommige gezinnen streek men bij kiespijn een ei van Witte Donderdag over de wang. Zogenaamde 'strijkers' gebruikten het ei van Witte Donderdag ook om bijvoorbeeld brandwonden te genezen. De strijker wreef dan kruisjes makend met het ei over de blaren, waardoor deze geacht werden na vijf minuten verdwenen te zijn.

Van de ‘gaven’ van deze strijkers is lang gebruik gemaakt. Ze werden dikwijls geraadpleegd, bij ziektes, wonden en kneuzingen. Bij een bijensteek ging de gestokene bijvoorbeeld naar een strijker, die dan met zijn duim kruisjes op de pijnlijke plek maakte. De strijkers zeiden altijd wel, dat geloof in hun gaven en aanpak in het belang van de genezing was.

Wratten zouden effectief bestreden kunnen worden met schillen van tuinbonen, ook wel ‘boereteëen’ genoemd. Nadat de wrat was bestreken, moesten de restanten van de tuinbonen in de grond gestopt worden. Een andere manier om van wratten af te komen, was ze voor een koperen cent aan iemand te verkopen. Door iemand een cent te geven en te vragen ‘Wil je mijn wrat kopen?’ raakte je je wrat kwijt.

Ook werden wratten wel langs de huid van een opgebaarde dode geschuurd. Deze zou dan de wrat mee in zijn graf nemen.

Tot in de jaren vijftig was het gebruik dat jonge kinderen hun net uitgevallen melktanden over hun schouder gooiden. Dit zou leiden tot een voorspoedige groei van een nieuwe tand of kies.

Ook rond de gezondheid van de dieren op de boerderij bestonden bijgelovige gebruiken. Tot ongeveer 1950 hingen boeren de nageboorte van een paard dat net geveulend had (in het dialect de ‘haam’ genoemd) in een boom op, meestal in een knotwilg. Dit deed men om te voorkomen, dat het veulen krom zou worden of met zijn kop naar beneden zou gaan lopen.

Veel bijgelovige gebruiken hebben dus betrekking op ziekte en gezondheid, maar natuurlijk niet allemaal. Sommige handelingen brachten geluk of ongeluk in de meest brede zin. Zo reageren mensen die rond 1900 geboren zijn soms fel en verontwaardigd als iemand die zijn schoenen nog aan heeft, zijn voeten op tafel legt of als er schoenen op tafel worden gezet: dat brengt ongeluk. En in de tijd dat het Kromme-Rijngebied nog veel paardeboeren telde (tot 1950 ongeveer), was het gebruik een in het land gevonden hoefijzer tegen de wand van een schuur of achterhuis te timmeren: het hoefijzer zou geluk brengen. Roestten evenwel de spijkertjes op een gegeven moment door, zodat het hoefijzer naar beneden kwam te hangen, dan werd dat juist weer als een voorspeller van ongeluk gezien.

Specifieker was de bescherming die uitging van zwaluwnesten en huislook. Tot op de {p.162} dag van vandaag nemen zwaluwnesten op veel boerderijen in het Kromme-Rijngebied een bijzondere plaats in. Ondanks het feit dat zwaluwnesten in schuren of achterhuizen veel overlast geven – vanwege de uitwerpselen en omdat luiken en staldeuren open moeten blijven staan – verwijderden de boeren de nesten meestal niet. Zouden ze dat wel doen, dan zou de kans op brand toenemen. Een pol huislook op het dak zou bescherming bieden tegen nadelige gevolgen van onweer, zoals blikseminslag.

Aan de ongesteldheid van vrouwen ten slotte werden – tot in de jaren dertig – eveneens specifieke negatieve dan wel positieve krachten toegeschreven. Zo mochten ongestelde vrouwen niet aanwezig zijn bij het slachten van een koe of varken, omdat het vlees dan zou bederven. Huisslachters waarschuwden daarvoor en vroegen ook altijd of er tijdens de slacht niet ‘iets’ met de vrouwen aan de hand was. Meestal werd bij het plannen van de slacht daarmee rekening gehouden. Van ongesteldheid kon echter ook een positieve kracht uitgaan. Als er rupsen in de boerenkool of luizen in de bonen zaten, moest een ongestelde vrouw daaroverheen lopen. Daardoor zouden rupsen en luizen verdwijnen.

Gebruiken met betrekking tot overlijden

Vooral wanneer de bevolking van het Kromme-Rijngebied werd geconfronteerd met een onverwacht sterfgeval of met het in korte tijd overlijden van een aantal dorpsgenoten tegelijk, waren de mensen geneigd daarvoor een bovennatuurlijke verklaring te zoeken. Tot in de jaren vijftig werd gezegd, dat wanneer tijdens de consecratie in de Hoogmis de kerkklok sloeg, er binnen een maand een dode in de parochie zou zijn. Hoorden mensen die ver van het dorp af woonden de klok van de kerk luiden, dan verwachtten ze dat er binnenkort een dode zou zijn. Ook werd dikwijls gezegd, dat als een dode op 'zondag zou overstaan' er binnen zes dagen weer een dode in het dorp zou zijn; 'op zondag overstaan' wil zeggen dat de zondag een van de dagen tussen overlijden en begrafenis was. Anderen verkondigden, dat wanneer de uilen 'huilen' er binnen zes dagen (of op korte termijn) iemand zou overlijden. Nog verder ging het geloof, dat wanneer er kraaien voor de voordeur zouden zitten, er binnen tien dagen een dode op de boerderij zou zijn. Verscheidene van bovengenoemde opvattingen worden nog dikwijls door voor 1930 geboren autochtonen uitgedragen.

Tot in de jaren vijftig was het gebruikelijk, dat bij de aanwezigheid van een dode in huis de luiken dicht bleven. De burens van de overledenen deden uit respect een luik of een gordijn dicht. In sommige gezinnen werd er 's nachts bij de dode gewaakt en werden tijdens de dagen dat het lijk opgebaard was de spiegel en de schilderijen in huis omgedraaid. In enkele gezinnen werd de klok stilgezet. In gezinnen die voor de levendigheid een koerduif in huis hadden, deed men een zwart strikje om de poten van de duif. Dit was om te voorkomen dat de duif vanwege het treuren om de overledene ook dood zou gaan.

De meeste van genoemde praktijken en gebruiken verdwenen in de loop van de jaren vijftig.

Verdwenen katholieke gebruiken

Tot in de jaren vijftig kende de katholieke plattelandsbevolking van het Kromme-
{p.163}Rijngebied verschillende gebruiken die autochtone katholieken tegenwoordig als een vorm van katholiek bijgeloof zien.

Deze gebruiken, die nu vrijwel verdwenen zijn, hielden onder andere verband met palmtakjes. Zo zou het eten van een palmblaadje op Palmzondag keelontsteking voorkomen. Op Palmzondag zegende meestal grootvader of vader met een in wijwater gedrenkt palmtakje alle vertrekken en gebouwen op de boerderij en het vee. In de landarbeidersgezinnen werd ook het huis, de kinderen, het varken en het varkenshok gezegend. Deze praktijk had vooral tot doel ernstig onweer te voorkomen.

Ook aan de 'koekjes van Nicolaas van Tolentijn' was een gebruik verbonden dat nu zou doorgaan voor bijgeloof.

De gezegende koekjes, die afkomstig waren van de paters Augustijnen in Culemborg, waren vreselijk hard. Ze werden daarom nat gemaakt en meestal op een lijnkoek gesmeerd. Dit gebruik had vooral te maken met de angst van boeren voor mond- en klauwzeer.

De zegening zelf zou ook een katholieke vorm van bijgeloof genoemd kunnen worden. Wanneer bij een katholiek arbeidersgezin een varken werd geslacht, dan was het gebruikelijk dat de pastoor daarvoor langskwam om het te zegenen. Daardoor zou het vlees niet bederven. Het feit dat de arbeiders hun varken wel lieten slachten en boeren meestal niet, geeft aan dat de zegening in zekere zin gezien moet worden als een vorm van bescherming van een schaars goed.

De jaren vijftig: een omslagpunt

Tot in de jaren vijftig zijn in het Kromme-Rijngebied bijgelovige praktijken waar te nemen. Daarbij valt op dat volksgeloof en christelijke religie duidelijk met elkaar verweven zijn. Vooral aan de Goede Week waren nogal wat oude gebruiken verbonden. Het kan verder opmerkelijk worden genoemd dat zowel de laatste restanten van bijgeloof als van bovengenoemde katholieke gebruiken in de jaren vijftig vrijwel tegelijkertijd zijn verdwenen.

Dat bijgelovigheid in het Kromme-Rijngebied zo lang heeft kunnen blijven bestaan, vindt zijn verklaring in de volgende factoren:

Om te beginnen was het Kromme-Rijngebied eeuwenlang een agrarische samenleving, die weinig veranderingen kende en waar informatie van elders nauwelijks doordrong. Daarbij kwam dat tot 1945/50 het scholingsniveau in het gebied laag was; de meeste mensen genoten alleen lager onderwijs. Pas na 1945 ontstond de mogelijkheid om in het Kromme-Rijngebied zelf landbouw- en huishoudonderwijs te volgen.

Tot 1945 vonden de meeste mensen een bestaan in de landbouw van het Kromme-Rijngebied. De bevolking kwam daarnaast weinig buiten de streek. Er vond ook vrijwel geen migratie van elders naar het Kromme-Rijngebied plaats. Die kwam pas na 1970 echt op gang. Het gebied bleef dus lange tijd een vrij geïsoleerd bestaan leiden.

De autochtone bevolking gaf bepaalde verhalen en praktijken van generatie op generatie door. Op die manier probeerden de mensen, die over leven en dood in het algemeen een gebrekkige kennis hadden, tal van zaken te verklaren. Omdat er voor 1940 's avonds, en dan in het bijzonder tijdens de wintermaanden, weinig op de boerderijen te beleven was, {p.164} vertelden gezinsleden en het inwonend personeel elkaar dikwijls verhalen over spoken en heksen.

Het verdwijnen van het bijgeloof is voor een belangrijk deel toe te schrijven aan zaken als de opkomst van de televisie, de sterke stijging van het scholingsniveau, maar ook aan de vergaande rationalisering in de landbouw die na 1950 plaatsvond. De bevolking van het Kromme-Rijngebied werd verlost uit haar isolement, en daarmee van haar angst voor heksen, spoken en schoenen op tafel. {p.165}

Kersen in IJsselstein R.J. Ooyevaar en Ch.W. Vink

‘Zoo is dan IJsselstein een plaats, die in alle opzichten de belangstelling van den toerist en vacatieganger waard is, een mooie oude stad met een eeuwenoude geschiedenis, historische bezienswaardigheden, belangrijke industrieën, een uitstekende winkelstand en goede hotels, gelegen aan mooi vaarwater, temidden van talrijke boomgaarden. In de bloeitijd is er het land in bruidstooi en in den kersentijd geeft Neerlands vlag een feestelijk aanzien aan elken kersenboomgaard. Juist in den laatsten tijd worden nog meerdere boomgaarden aangelegd. Met recht heet IJsselstein dan ook de Stichtse Kersenstad.’

Dit citaat is overgenomen uit de in 1935 door de VVV in IJsselstein uitgegeven *Gids voor IJsselstein. De Stichtse Kersenstad*, van de hand van de heer A.B. Haefkens. Het citaat, maar met name ook de titel van deze gids geven het toenmalig belang aan van de kersenteelt in IJsselstein.

De kersenteelt bereikte in deze jaren dertig ter plaatse zo ongeveer haar maximale omvang met een totaal oppervlakte aan kersenboomgaarden van bijna 30 hectare. Als

we dit vergelijken met de 10 à 13 hectare kersenboomgaarden vlak voor de eeuwwisseling, dan zien we een sterke uitbreiding. De nieuwe boomgaarden waren vooral gelegen aan de Poortdijk, de Utrechtseweg en de Noord-IJsseldijk. De kersenteelt raakte in de na-oorlogse periode echter snel over haar hoogtepunt heen. In de loop van de jaren vijftig halveerde het kersenareaal, en sindsdien is zij nog verder teruggelopen. De laatste openbare kersenverkoop vond uiteindelijk in de jaren zestig plaats, waarna de kersneteelt in IJsselstein grotendeels haar betekenis verloren heeft. Het belang van de kersenteelt in IJsselstein willen wij in het hieronder volgend stuk nader toelichten. In de volgende paragrafen worden achtereenvolgens de openbare verkoop van de kersenboomgaarden, de voor de pluk gelegen 'heu'-tijd, waarin de vogels op een afstand gehouden moesten worden, de pluktijd zelf en tenslotte de uiteindelijke afzet van de kersen in den lande belicht.

De verkoop van kersen in IJsselstein

De kersentijd liep vanaf half juni tot eind juli. Het was een tijd waarin velen wat konden verdienen door in de boomgaard te werken. Deze tijd werd eind mei al aangekondigd, wanneer de verkopingsbiljetten werden aangeplakt. De verkopingen vonden plaats omdat de eigenaren die een of meer boomgaarden hadden, zelf niet konden plukken; de kersentijd viel namelijk samen met de hooitijd.

De oogst werd dan bij openbare verkoping aan de boom verkocht. Zij die bij de notaris bekend waren, kregen de verkopingsbiljetten toegestuurd. De meeste kersenbazen {p.166} kwamen uit de teen- en houthandel. Zij hadden begin juni de teen en het hout (stokken) geschild waardoor er tijd vrij kwam voor wat anders. Een goede mogelijkheid vormde dan het kopen van een boomgaard. Het resultaat van vorig jaar – verhageld, te veel spreuwen of gedeeltelijk verrot – kon een kersenbaas niet weerhouden. Hij bekeek wat de notaris te verkopen had, en of er al uit de hand was verkocht. Dan begon hij te 'kijken', dat wil zeggen in de boomgaarden schatten hoeveel pond er in de bomen hing. Het liefst met wat wind, zodat hij de kleine groene bolletjes goed kon zien zitten. Hij bleef niet alleen in zijn eigen plaats, maar bezocht ook boomgaarden in omliggende gemeenten zoals Bunnik, Wijk bij Duurstede en Houten. Hij liep tevens de verkopingen af om op de hoogte te zijn van hoeveelheden en prijs.

Meestal werd een boomgaard dicht bij huis gekocht, om verzekerd te zijn van heuers en plukkers, en omdat vervoer vaak problemen gaf. In IJsselstein vond de verkoping meestal bij de uitspanning en café 'De Strik' in de grote zaal (nu werkplaats van aannemersbedrijf G.A. Versluis & Zn) aan de Poortdijk 7 en 9. Hier verzamelden de kersenbazen zich bijtijds om zo vooraan mogelijk een stoel te bezetten. Achter in de zaal stonden de jongens en plukkers die afwachtten wie de kersen kochten, om na afloop als eerst een baas vast te leggen om te heuen of te plukken.

Even werd het stil in de zaal als de notaris met zijn klerk en de afslager zich een weg baanden naar het podium, om tussen de eigenaren achter de tafel plaats te nemen. De eigenaren gaven aan de notaris op voor hoeveel hun boomgaard moest worden ingezet. Als het uur gekomen was, verzocht de notaris om stilte. Hij las de voorwaarden voor onder veel geroezemoes, totdat hij met luide stem het tijdstip van betaling voorlas, waarnaar iedereen even luisterde. Daarna ging hij over tot de trekking van het eerste perceel. Hiertoe gebruikte hij zijn hoed, waarin de nummers werden gestopt. De hoed werd geschud, waarna hij aan de notarisklerk gegeven werd, die vervolgens een neutraal persoon uit de zaal opzocht om het eerste te verkopen perceel te trekken. Dit was een moment van spanning bij de eigenaren, want niemand

wilde de eerste zijn. De notaris kondigde het te verkopen perceel aan en vermeldde daarbij hoeveel kersen er waren ‘uitbedongen’. Dit waren kersen die door de kersenkoper geplukt en gesorteerd moesten worden en dan op afroep met of zonder vergoeding aan de eigenaar van de boomgaard geleverd moesten worden. Meestal ging het om hoeveelheden van 100 tot 200 pond. Na het voorlezen kreeg de afslager het woord. Hij begon met de som die de eigenaar genoemd had, met honderd en later met 25 en 10 gulden sloeg hij af tot één van de kopers ‘mijn’ riep. Als de mijner bij de notaris bekend en financieel goed bevonden was, hetgeen meestal vóór de verkoping op het notariskantoor geregeld werd, zei de notaris dat het perceel verkocht was aan ... voor de som van ..., hetgeen door de klerk opgeschreven werd. Zo ging het verder tot alle percelen waren verkocht. Bij gelijktijdig mijnen besliste de notaris, waarbij de best bekend staande meestal het geluk aan zijn zijde had.

Na de verkoping werden de kopers omringd door aspirant heuers en plukkers om de baas van hun keuze voor 4 tot 6 weken vast te leggen. {p.167}

Het heuen

Ongeveer een week na de verkoping begonnen de eerste kersen te kleuren. Dit was het moment waarop de kersenbaas 1 of 2 jongens naar de boomgaard stuurde om een begin te maken met het heuen. Deze aanvangsperiode, het vóór-heuen genoemd, nam een week of tien dagen in beslag. De steiger werd dan geplaatst en verder moesten de heuers zich vermaken met een ratel of wat bussen en zeker niet, als er meer samen waren, onder één boom gaan zitten. Het waren jongens van 14 tot 17 jaar die de spreuwen uit de boomgaard moesten keren; van ’s morgens 6 uur tot ’s avonds 7 uur. Zelfs voor eten en drinken mochten zij hun post niet verlaten. Als de boomgaard dicht bij huis lag, bracht een broer of zus om 12 uur een dicht geknoopte theedoek, waarin een pannetje met een warme hap zat.

Bij een grote boomgaard werd een baasheuer aangesteld, een volwassen man die meestal bewapend was met een jachtgeweer of bovenlader. Met een bovenlader kon één keer geschoten worden, waarna opnieuw geladen moest worden. Voor dit laden werd boven in de loop een maatje kruit gedaan, vervolgens een prop, daarna een maatje hagel en tenslotte weer een prop, waarna het geheel met een pompstok goed werd vastgeklopt. Op de punt waar de haan op sloeg werd nog een slaghoedje gelegd en het geweer was schietklaar voor een oorverdovende knal.

Als de baasheuer kwam, begon pas het echte heuen. De kersen waren nu rood gekleurd. Op dat moment brak de zogeheten ‘lach-week’ aan; de slaaphut werd opgericht en daarnaast werd een grote open tent geplaatst met daarin een tafel waarop de kersen gesorteerd werden. De lachweek ontleende zijn naam aan het gegeven dat de kersenbaas in deze periode nog de tijd had om zich over de nu duidelijk zichtbare goede oogst te verheugen.

{illustratie} (onderschrift: Kersenplukkers in de boomgaard aan de Provincialeweg in IJsselstein, omstreeks 1942 (foto familiearchief L. Murk).) {p.168}

Ook bij het heuen kende men spitsuren. Als bijvoorbeeld de boeren ’s morgens en ’s middags hun koeien ophaalden om te melken, werden de spreuwen ook opgejaagd en waren de heuers uren druk om ze te keren. Soms gingen er echter ook uren voorbij eer een vogel zich liet zien, en dan was het haast een onmogelijke taak om voortdurend actief te blijven, vooral als de warme middagzon de heuers loom maakte. Voor dit werk kregen de heuers f 2,75 per dag (1939).

Na het voorheuen werd het gezelliger in de boomgaard. De plukkers kwamen en met hen de wraksters en de klanten. De plukkers brengen de spreeuwen mee, werd altijd gezegd. Logisch, op het moment van plukken waren namelijk de kersen rijp en dat trekt spreeuwen aan.

Om de aanvliegende spreeuwen vroegtijdig te ontdekken, stond er altijd iemand op de uitkijk op een steiger. Deze moest met veel geschreeuw trachten de vogels vlliegend te houden en aangeven aan de andere heuers waar de spreeuwen zich bevonden, waarna de heuers beneden begonnen te ratelen. Te enthousiaste jongens die dit werk deden, waren na enkele dagen soms zo hees, dat ze geen geluid meer gaven, en bleven dan beneden met de ratel. De kersenbaas in de hut moest de heuers nog weleens aanmoedigen en met veel lawaai kenbaar maken dat hij de spreeuwen hoorde roepen en krijsen boven in de bomen. Ook de plukkers verhieven vaak hun stem.

Onder het motto 'beter een dag te vroeg dan een uur te laat' werd begonnen aan het heuen. Men kon het risico niet nemen dat de spreeuwen de smaak van de kersen al te pakken hadden. De spreeuwen herkennen de kersen niet aan reuk of uiterlijk als voedsel; zij moeten toevallig in de bomen terechtkomen en van de vruchten eten, voordat zij hierachter komen. De spreeuwen zijn schuw en zolang er niet gegeten is, zijn ze gemakkelijk te verjagen. Als spreeuwen eenmaal in de boomgaard geweest zijn, komen zij telkens weer terug in steeds grotere wordende aantallen. Met name de in massa opererende spreeuwen, meestal jonge, richten veel schade aan. Zo was in 1932 de spreeuwenplaag zo groot, dat een kwart van alle vriuchten door de spreeuwen zijn vernield.

Niet in groepen opereerde de 'haalspreeuw'. Deze spreeuw heeft nog jongen en komt op geregelde tijden terug om enkele kersen te eten en dan met een kers in de bek terug te vliegen naar haar nest. Mits ze niet gestoord wordt, vliegt ze naar dezelfde boom en gebruikt dezelfde aan- en afvliegroute, en gaat zeer voorzichtig en slim te werk. Terwijl de 'haalspreeuw' tot het donker wordt doorvliegt, zoeken de andere spreeuwen al vroeg in de avond hun rustplaats op. Dan was het moment gekomen dat de kersenbaas vanuit zijn tent riep 'heuers', waarop zij naar huis mochten. De ratels werden ingeleverd bij de tent, het overgebleven wrak (afgekeurde kersen) verdeeld, en soms in de etenspan meegenomen.

De kersenboomgaarden in de Stichtse Kersenstad zijn zo goed als verdwenen en met hen ook de heuers. Dit tijdperk is afgesloten. De enkele kersenboomgaarden die er hier en daar nog zijn, worden nog geheud. Heuers zijn er thans voldoende, in tegenstelling tot vroeger, en ook nu van zes uur 'smorgens tot zeven uur 's avonds. {p.169}

Het plukken

De plukkers waren mensen die de teen en stokken in de meimaand geschild hadden, aangevuld met een jachtopziener, en boerendaggelder en meer van dergelijke mensen die in de betaalde kersenpluk een extra centje wilden verdienen. Zij moesten geen hoogtevrees kennen en met een zware ladder kunnen werken. De bomen waren meestal hoog en zij moesten de kunst verstaan om met een veertiger (tien meter lange ladder) op de wiebelende takken hun haanderik (mand) zo vlug mogelijk vol te krijgen. Daarbij werd gebruik gemaakt van een ijzeren haak waarvan de uiteinden in tegengestelde richting omgebogen waren. De plukker trok hiermee de takken naar zich toe en zette de tak met de haak aan een sport van de ladder vast om met twee handen te kunnen plukken. De plukker kreeg een tijl, een rij bomen, toegewezen waaruit hij de hele kersentijd plukte. Bij grote bomen kregen vaak twee plukkers

samen één tijl toegewezen. Meestal had de kersenbaas de vroegste bomen al gemerkt met een plukje gras, om zo snel mogelijk te beginnen.

In de Stichtse Kersenstad werden hoofdzakelijk meikersen geplukt. Daarnaast waren er vroege 'Duitse', zogenaamde 'Early Rivers' en nog enkele soorten zwarte kersen voor de bestuiving. Als met de meikersen werd begonnen, waren de vroegste rassen, onder andere 'Spithoven' en de vroege 'Duitse', reeds geplukt. De 'meikers' was de grootste pluk. In zo'n meikersenboom bevonden zich soms takken 'moortjes', die het eerst rijp waren. Vervolgens zochten de plukkers de 'neuzen' op, dit waren de kersen die aan het einde van een tak zaten. Daarna begon al spoedig de volle pluk. Deze pluk duurde zo'n 2 à 3 weken, waarna er toch nog takken overbleven die grotere en puntiger kersen droegen, de 'volgers'. De plukker ging dan weer zijn tijl af en zocht de takken op waaraan de volgers hingen; waren die eraf, dan was de pluk ten einde. Tussendoor werden de enkele bomen met zwarte kersen geplukt, onder andere het 'Variks Zwart' en de 'Inspekteur Löhnis'. Om zoveel mogelijk kersen beneden te krijgen stelde de baas een voorplukker aan. Deze, een snelle plukker, riep de andere plukkers als hij de haanderik vol had, en gezamenlijk gingen zij de haanderik leegmaken in de hut bij de baas. Deze controleerde of de kersen goed geplukt waren en of er niet te veel onrijpe rode kersen tussen zaten. De plukker gebruikte naast zijn haanderik nog een kop-haanderik, een mandje dat half zo groot is als een haanderik. Dit mandje nam hij mee de ladder op om de haanderik helemaal vol te krijgen. Er werd geplukt van zes uur 's morgens tot zeven uur in de avond. Zaterdagmiddag na vijf uur en op zondag werd er niet geplukt, tenzij men in een eetboomgaard werkte en er geplukt moest worden voor de verkoop. Brood werd meestal voor de hele dag meegebracht en de kersenbaas maakte op een petroleumstel in een grote ketel de koffie klaar. Was deze gereed, dan riep hij 'onder'. Dit betekende dat de plukkers van hun ladder mochten komen en met hun haanderik naar de hut gingen om te eten en koffie te drinken. Na de plukkers, kregen de heuers vlug even om beurten koffie. In de hut of tent zaten aan een lange tafel de wraksters. Zij zochten de kersen er tussen uit die niet geschikt waren voor de verkoop op de veiling. Deze afgekeurde kersen werden het wrak genoemd. Zij waren verrot, misvormd, aangepikt door vogels of hadden geen steel. Het wrak werd aan het einde van de dag verdeeld onder allen die in de boomgaard werkten. Zij namen het in hun haanderik naar behoefte mee naar huis. Het plukken werd altijd goed betaald. Dit had een aantal redenen. In de eerste plaats {p.170} bestond er een gering aanbod van en een grote vraag naar arbeidskrachten in deze periode. Daarnaast waren goede vakbekwame plukkers schaars en dientengevolge veelgevraagd. Tenslotte werd het risico dat een plukker liep van zijn ladder af te vallen, door een hogere verdienste gecompenseerd. De plukker verdiende gemiddeld ongeveer het dubbele van het normale loon van een boerenarbeider; in het begin van deze eeuw verdiende een kersenplukker *f* 1,75 tot *f* 2,25 per dag, terwijl een vaste arbeider maar *f* 1,00 per dag verdiende. In 1939 verdiende een plukker in de Betuwe *f* 3,50 per dag en in Utrecht *f* 4,00 of *f* 4,50 per dag. Het normale loon van een boerenarbeider in vaste dienst was toen gemiddeld *f* 2,00 per dag. In 1945 was het plukloon al opgelopen tot *f* 10,00 à *f* 11,00 per dag.

De afzet

Kersen zijn beperkt houdbaar, daarom was een snelle afzet erg belangrijk. De kersenbaas had meestal zelf geen tijd de kersen te verkopen.

Rond de eeuwwisseling kon nog geen gebruik worden gemaakt van auto's voor het vervoer van de kersen naar de kopers. Iedere avond werden zij nog met paard en

wagen naar een schip gebracht. Vóór het vervoer werden de kersen in bussels overgeladen. Een bussel is een stevige, ronde van teen gevlochten, verzendmand met een brede rand. Hij is glad van binnen. In een bussel gaan 5, 10 of 20 kilo kersen. De schipper stapelde de bussels in het ruim op en bracht ze bijvoorbeeld naar de markt in Amsterdam, waar ze 's morgens vroeg bij een commissionair werden afgeleverd. De commissionair verkocht de kersen voor rekening van de afzender, waarvoor een consignatieloon werd betaald. In de *Nieuwe Tielsche Courant* van 8 juni 1895 stond de volgende advertentie van een commissionair:

Kersen

Evenals vorige jaren beveelt zich de ondergetekende aan voor den verkoop van

Kersen

M.Klerekoper Jr.

Fruitmarkt, Amsterdam

N.B. Dagelijksche verkoop-rekening en vlugge opzending van geld.

De commissionair verkocht de kersen aan winkeliers, venters en dergelijke en stuurde de afrekening en het geld naar de kersenbaas. Vaak nam de schipper naast de lege bussels ook het geld en de afrekening mee. De bussels van de kersenbaas waren alle gemerkt, zodat de schipper de lege bussels 's avonds aan de juiste eigenaar kon teruggeven.

In latere tijden werden voor het vervoer houten kistjes gebruikt die gehuurd konden worden van de veilingen. Een vrachtauto haalde de kersen in de boomgaard op en {p.171} leverde ze bij de veiling af. De veiling zorgde voor een prompte betaling van de nota's. Via markten en veilingen was de afzet van kersen verzekerd, maar men was niet zeker van een goede prijs. Het was daarom van belang om zoveel mogelijk kersen rechtstreeks uit de boomgaard te verkopen. De kersenbaas kon hier zijn kersen tegen een hogere prijs verkopen. De boomgaarden waar rechtstreeks aan de klant werd verkocht, werden ook wel 'eetboomgaard' genoemd. Deze lagen veelal dicht bij IJsselstein. Voor vele – ouders met kinderen, verenigingen, scholen, alswel andere groepjes mensen – was het een traditie om zo eens per jaar gezellig met z'n allen kersen te gaan eten. Soms namen muziekverenigingen zelfs hun instrumenten mee om de sfeer te verhogen.

Een andere manier van afzet was het kersenverzendmandje. Vele honderden van deze mandjes met 5 of 10 pond kersen hebben hun weg via bodediensten of PTT door heel Nederland gevonden. 's Middags gebracht, de volgende morgen bezorgd' was het devies. Veel zakenmensen lieten hun klanten een mandje kersen bezorgen als relatiegeschenk, maar ook families onderling maakten hier gebruik van. Deze vorm van kersenverkoop is echter tegenwoordig in onbruik geraakt. {p.172}

De griendcultuur rond IJsselstein C.A. van Duuren, A.H. Goes en Ch.W. Vink

In het verleden verdienden veel mensen in en rond IJsselstein hun dagelijks brood in de griendcultuur of in een daarmee samenhangend beroep. Zo is de hoepelmakerij, in de volksmond de 'hoepmakerij' genoemd, de eerste industrie van enige omvang in IJsselstein geweest. In de bloeitijd van deze tak van nijverheid (1876-1925) werkten

er zeker zo'n 300 mensen. Uit de hoepmakerij is de huidige plaatselijke meubelindustrie voortgekomen.

Daarnaast is begin deze eeuw de mandenmakerij in IJsselstein tot bloei gekomen. Dit artikel wil enige aspecten belichten van deze voor IJsselstein in het verleden belangrijke takken van nijverheid.

Belangrijke voorwaarde voor deze plaatselijke nijverheid was de nabijheid van grondstof voor het maken van hoepels en manden. Vandaar dat wij allereerst onze aandacht zullen richten op het verschijnsel griendcultuur.

{illustratie} (onderschrift: Hoepelmakerij in IJsselstein. De man rechts splijt (met een dissel) de takken, die vervolgens links worden bijgesneden en in het midden tot hoepels worden gebogen (foto familiearchief L. Murk).) {p.174}

De griendcultuur

De eerste vraag die wij ons in dit verband moeten stellen, is simpelweg: wat is een griend?

Een griend is een meestal langs water gelegen strook grond, gewoonlijk verdeeld in een aantal smalle percelen, die beplant zijn met verschillende soorten wilgen. Een griend kan binnen- of buitendijks gelegen zijn. Het eerste was onder andere het geval in de omgeving van IJsselstein, Langbroek, de Gelderse IJsselstreek en de Bommelerwaard. De binnendijkse grienden zijn veelal in handen van boeren, jachtliefhebbers of bezitters van landgoederen.

De buitendijkse grienden daarentegen zijn vaak het eigendom van handelsbedrijven voor griendhout of aannemers van grond- en waterwerken. Een gedeelte is eigendom van de Staat, die ze echter weer verpacht.

Het cultiveren van een griend vereist een aantal stappen, waarvan de belangrijkste het grondwerk, het poten en het oogsten zijn.

Om te beginnen moet de grond circa 60 cm diep worden omgespit; dit wordt 'zinken' of 'tweediepen' genoemd. In de wintermaanden verschaft dit handwerk de griendteler zware arbeid.

Vervolgens gaat hij in het voorjaar zijn teen poten. Om op de juiste afstand zijn nieuwe aanplant in de grond te krijgen, gebruikt hij een pootketting. Dit is een ijzeren ketting met daaraan vast staven op 50 cm afstand. Deze staven hebben een oog waarin de teen gepoot wordt. Met een krom mes snijdt de teler na het poten de teen even boven de grond af. De zogenaamde 'pin' blijft staan. Daar groeien de twijgjes uit. Meestal loopt de griendteler bij dit werk op klompen, ter voorkoming van ongelukken.

Na het poten breekt een wat rustiger tijd aan, waarin de jonge aanplant kan groeien. Druk wordt het op de grienden pas weer in november tot en met februari, wanneer de tijd gekomen is om te oogsten.

Er zijn twee verschillende manieren om te oogsten, namelijk snijden en hakken. We kunnen de grienden dan ook onderverdelen in snij- en hakgrienden. Kenmerkend voor het snijgriend is dat er jaarlijks gesneden wordt, terwijl bij de hakgriend daarentegen het hout slechts om de 2-4 jaar gehakt wordt. Hieronder zullen we de verschillende culturen afzonderlijk gaan bekijken.

{illustratie} (onderschrift: Van links naar rechts: een pootketting, een teenmes en een schilijzer.) {p.175}

Snijgrienden

Elk jaar gaat de griendteler in november, als het blad gevallen is, de teen snijden.

Hiertoe gebruikt hij een vlijmscherp, sikkelvormig mes.

Vervolgens wordt de teen tot bossen gebonden. Een bos wordt 15 cm van onderen zo strak mogelijk gebonden. Zij moet dan een omvang hebben van grofweg 80 cm.

De bossen kunnen 'aan het water' of 'aan de harde weg' worden geleverd. Aan het water leveren gebeurt in gebieden die over land moeilijk bereikbaar zijn; denk bijvoorbeeld aan de Biesbosch. Hier zien we dat de griendwerkers in deze tijd vaak de hele week van huis zijn. Zij verblijven dan in de griendkeet, waar zij voor hun eigen huishouding zorgen.

Om de teen over water te vervoeren, wordt zij op platte schuiten, 'pramen', geladen.

Dit vervoer wordt het 'uitvaren' van teen genoemd.

Waar het wel mogelijk is de teen over land te vervoeren, gebeurt dit uitrijden nu vaak met een tractor. Alleen wanneer de grond zacht is, wordt nog wel eens van paard en wagen gebruik gemaakt. Bij gebruik van de tractor zou in zo'n geval teveel schade aan de griend ontstaan.

Na het vervoer hoeft de griendteler de teen alleen nog maar te verkopen. Teen uit de snijgrienden wordt verkocht 'bij de vim', dat wil zeggen per hoeveelheid van 104 bossen. De verkoop ervan geschiedt meestal bij openbare verkoping.

De teen van het eerste jaar na de aanplant, de 'pinteen', heeft doorgaans weinig waarde. Veelal wordt zij slechts gebruikt om er eendenesten of pakmanden van te maken.

{illustratie} (onderschrift: Op deze foto uit 1942 of 1943 is goed te zien hoe zwaar het schilwerk was (foto familiearchief L. Murk.) {p.176}

De teen van het tweede jaar daarentegen kan waardevol zijn. Zij dient voornamelijk voor de mandenmakerij en voor binddoeleinden; dat laatste betreft dan het vastbinden van jonge twijgen bij bijvoorbeeld leilinden of druivenranken in wijngaarden.

Voordat de teen verder verwerkt wordt, zal de koper eerst het hout gaan sorteren. Er worden vijf soorten onderscheiden, te weten 'telhout', 'mandenmaker', 'davidjes', 'stikteen' en 'mopjes'.

Het telhout, mandenmaker en davidjes worden op maat in bossen gebonden en in het water gezet. De langste teen, het telhout, moet uitgeschoten worden, dat wil zeggen van de zijtakken ontdaan alvorens tot schillen kan worden overgegaan.

Wanneer de teen enige maanden in het water heeft gestaan, zodat de bast los is gaan zitten, wordt ze geschild met behulp van een schilijzer. Dat gebeurt in de maand mei. Hier kan de schiller 4 à 5 weken over doen.

De teenschillen of basten werden vroeger na het schillen van iedere bos netjes bijeen gebonden en na het beëindigen van het seizoen door de schiller aan bakkers verkocht die er hun oven mee stookten. In IJsselstein kwam dit tot ongeveer 1960 nog voor.

De geschilde teen wordt zodanig geplaatst, dat zij snel kan drogen. De schiller bindt ze tot een bos, waarna de teenbaas de teenbossen tegen elkaar aan zet in 'stuiken'.

De teen heeft daarna nog twee maanden nodig om geheel uitgedroogd (uitgewerkt) te zijn, en wordt daarna verkocht aan de mandenindustrie.

De stikteen en mopjes worden niet geschild, doch worden na gedroogd te zijn, verwerkt tot manden; de grove stikteen tot pakmanden en de fijne teen uit de mopjes tot bijvoorbeeld flessemanden.

{illustratie} (onderschrift: De teen ligt opgeslagen in 'stuiken' (foto familiearchief L. Murk).) {p.177}

Hakgriend

Hoewel het bewerken van de grond en het bepoten van de hakgrienden op dezelfde wijze gebeurt als bij de snijgrienden, worden de hakgrienden ruimer gepoot. Met de pootketting wordt op een afstand van 75 tot 50 cm de teen ingeplant.

Het eenjarig gewas in de hakgrienden wordt uitgedund, ofwel 'gestikt'. Dit houdt in dat de dunne, lelijke en overtollige tenen met een klein mes van de stommel (wortelstronk) worden gesneden om de zwaardere tenen meer ruimte te geven.

Afhankelijk van de vraag wordt na 2, 3 of 4 jaar het hout gehakt. De houthakker hakt met het 'hakoord' (bijl) het hout van de stommel en brengt het naar de 'paal', een in de grond geslagen paal waarop de diverse maten van het hout aangegeven staan. Bij de paal staat de 'sneuer' Hij snoeit het hout één voor één op. Tegelijk sorteert hij de stokken op lengte en dikte, hakt ze op maat en verzamelt ze om zich heen. Als de stapels te groot worden, gaat hij met de houthakker de stokken tellen en opbinden.

Afhankelijk van de dikte gaan er meer of minder stokken in een bos. Er zijn een aantal standaardmaten in gebruik. De dunste heet 'kit'; hiervan gaan er 104 stuks in een bos. De dikste is 'tienvoet', en daarvan gaan er nog maar 20 in een bos.

Hiertussen vinden we nog 'karreband', 'halffaas', 'tonneband' en 'bonestaken', met een oplopende dikte. Behalve de dikte, loopt ook de lengte op: kit wordt afgehakt op 125 cm, tien voet meet tien voet, ofwel 300 cm (voor de overige maten zie de woordenlijst).

In tegenstelling tot de snijgrienden wordt bij de hakgrienden het product 'bij de hoek'

{illustratie} (onderschrift: Het wateren van teenhout. Het teenhout is in bossen opgebonden en staat rechtop in het water (foto familiearchief L. Murks).) {p.178}

verkocht en door de koper zelf gehakt en uitgevaren. De meeste verkopen vinden plaats via de notaris.

De stokken worden voor diverse doeleinden gebruikt. De zeer dikke stokken worden eruit gehouden voor schop- en harkstelen etcetera. De toppen van het hout, de takkenbossen, worden onder andere gebruikt als dakbedekking voor de stuiken, erwtenrijs (bonestaken, ongeveer 1,60 m) en voor de oven van de bakker. De rietdekker gebruikt de deklatten voor het bedekken van rieten daken. Het minst mooie hout wordt samengebonden en gebruikt als rijshout bij de waterwerken.

Het schilhout wordt in het water gezet om in de meimaand geschild en gedroogd te worden. Daarna wordt het geschilde hout opgeslagen in stuiken. Vervolgens wordt het verkocht aan de hoep-, de manden- en de stoelmakerij.

Hoepmakerij

Zoals reeds gesteld, was de hoepmakerij van oudsher een nijverheid van betekenis in IJsselstein. Om goede hoepels te kunnen maken, moest met zorg gewerkt worden. De eerste zorg was dan de grondstof.

De hoepelbaas kocht meestal zelf zijn houtgrienden op de verkopen. Hij liet deze dan

{illustratie} (onderschrift: De dissel (detail van de foto op bladzijde 173).) {p.179}

hakken, bewerken en schillen. Voor dit werk maakte de baas meestal geen gebruik van zijn hoepmakers, want hoewel zij geen teer gestel hoefden te hebben, was dit zeer zwaar werk.

De hoepmaker verwerkte meestal geschild hout. Om te beginnen moest hij stok voor stok kloven met de dissel. De dissel moet de stok precies in tweeën kloven, de 'pit' in het midden, om de snijder op de snijbank niet te veel werk te bezorgen. Deze moest immers vervolgens de halve stokken aan de binnenkant glad snijden en zorgen voor egale dikte. Daarna werden de stokken samengebonden en enige uren in een bak met water gelegd, waardoor de stokken buigzamer werden.

De boger kon nu op de buigbank aan het werk om de geweekte halve stokken rond te maken. Tot slot werden ze in een mal tot hoepels gemaakt.

In het verleden werden de meeste hoepels gebruikt om rond de haring- en botervaatjes te doen. Veel bossen hoepels werden naar Denemarken en Engeland geëxporteerd. Dat de export voor de afzet van de IJsselsteinse hoepels van betekenis was, werd vooral na de Eerste Wereldoorlog ervaren. De beperkte export betekende toen lage prijzen.

Thans worden er niet veel hoepels meer gemaakt. Hoepelmaken vindt uitsluitend nog plaats om er kransen van te maken.

Mandenmakerij

De buigzaamheid van het hout vond niet alleen een toepassing in de hoepelmakerij. Het dunne hout kon uitstekend gevlochten worden. Hierdoor leende het zich prima voor

{illustratie} (onderschrift: Mandenmakers aan het werk bij de firma van Elst in IJsselstein (foto overgenomen uit *Utrecht in woord en beeld*, familiearchief L. Murk).) {p.180}

het maken van bepaalde gebruiksvoorwerpen. Te denken valt hier met name aan manden.

Zoals reeds vermeld, kende IJsselstein aan het begin van deze eeuw een opbloeiende mandenindustrie. Deze industrie dankte haar directe bestaan aan de vele boomgaarden rond IJsselstein. Voor de kersen moesten 'bussels', een speciaal soort mand, gemaakt worden voor het vervoer van kersen naar markt en veiling. Voor appels en peren werd een ander type, de 'netmand', gemaakt.

Later, toen bussel en netmand vervangen werden door houten kisten, gingen de mandenmakers over naar meer luxe werk, en werden wasmanden, fietsmanden, papier- en linnenmanden in grote hoeveelheden gemaakt. Ook de hondenmand vond een steeds wijdere verspreiding.

Tegenwoordig zijn er nog maar enkele mandenmakers overgebleven. Andere materialen en produktiewijzen hebben het ambachtelijke produktiewerk grotendeels verdrongen. Het langst konden zich nog die mandenmakers handhaven die een breed assortiment aan manden konden leveren. Bedrijven die zich op één produkt specialiseerden – te denken valt aan de aardappelmand in de omgeving van Zwolle of de palingmand rond het IJsselmeer – hebben het daarentegen vaak niet gered. {p.181}

Literatuurverwijzingen

Afkortingen

- ANKO *Atlas van de Nederlandse Klankontwikkeling* (2 dln). (Jo Daan en M.J. Francken), Amsterdam 1972
- Mnl. Wdb. *Middelnederlandsch Woordenboek*. Door J. Verwijs en J. Verdam. 9dln. 's-Gravenhage, 1885-1929.
- RND *Reeks Nederlandse Dialektatlassen*. Antwerpen, 1925-.
- Taalatlas *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederlands* o.l.v. L. Grootaers en G.G. Kloeke, 9 afl. met 110 kaarten, 1939-1973; daarna onder de nieuwe naam *Taalatlas van het Nederlands en het Fries* voortgezet met een planning van kaarten 111-170; Leiden 1981-.
- Van Dale *Van Dale's Groot Woordenboek der Nederlandse taal*. Utrecht/Antwerpen 1992¹².
- WNT *Woordenboek der Nederlands(ch)e Taal*. 's-Gravenhage etc., 1882-.

Bibliografie

- Berns, J.B.
1991 Het westen. In: Cromptvoets, H., en A. Dams (red). *Kroesels op de bozzem. Het Dialectenboek*. Waalre, p. 137-166.
- Bree, C. van
1977 *Leerboek voor de historische grammatica van het Nederlands*. Groningen.
- Buma, W.J.
1960 De geschiedenis van het woord 'kreen'. *Taal en tongval* 12, p.61-70
- Daan, J.C.
1952 Zuidhollands-Utrechts woordconservatisme. *Taal en Tongval* 4, p. 22-31. {p.182}
- Daan, J.C., en M.J. Francken
1972 *Atlas van de Nederlandse klankontwikkeling, kaarten en tekst: Kaarten aflevering I*. Amsterdam.
- Entjes, H. en A.R. Hol
1973 *Dialektatlas van Gelderland en Zuid-Overijssel*. Antwerpen
- Heeroma, K.
1935 *Hollandse Dialektstudies*, Groningen.
1959 Nieuwe kaarten van de Nederlandse Taalatlas. *De Nieuwe Taalgids* 52 p. 14-21.
- Heukels, H.

- 1907 *Woordenboek der Nederlandsche volksnamen en planten.* Amsterdam.
- Hol, A.R.
 1959 Utrecht een 'filiaal' van Brabant? *Taal en Tongval* 11, p. 184-189.
 1965 *De Betuwe.* Leiden.
- Hol, A.R., en J. Passage
 1966 *Dialektatlas van de Rivierenstreek, Oost-Brabant en Noord-Limburg.* Antwerpen.
- Hoppenbrouwers, C.A.J.
 1990 *Het regiolect. Van dialect tot Algemeen Nederlands.* Muiderberg
- Kloeke, G.G.
 1935 Complicaties bij het Nederlandse taalgeographisch onderzoek. Met vier kaartjes. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 54, p. 245-279.
 1950 *Herkomst en groei van het Afrikaans.* Leiden.
- Lafeber, A.P.M.
 1967 *Het dialect van Gouda.* Gouda.
- Loey, A. van
 1970 *Schönfeld's historische grammatica van het Nederlands.* Zutphen.
- Oyen, L. van
 1968 *Dialektatlas van Zuid-Holland en Utrecht.* Antwerpen.
- Pée, W.
 1936 *Dialectgeographie der Nederlandsche Diminutiva.* Tongeren. {p.183}
- Schouten, M.E.H.
 1984 t-deletie in het zuiden van de provincie Utrecht, *Taal en Tongval* 36. p.162-173.
- Stapelkamp, Chr.
 1945 Notities. *De Nieuwe Taalgids* 38, p.51-52.
 1949 Het adjectief 'abeluinig'. *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 66, p.313-318.
 1951 Ooshout. *Tijdschrift voor Nederlandse taal en letterkunde* 68, p. 74-75.
- Stoett, F.A.
 1943⁵ *Nederlandsche spreekwoorden spreekwijzen, uitdrukkingen en gezegden.* 2 dln. Zutphen.
- Veen, T. van
 1964 *Utrecht tussen oost en west. Studies over het dialect van de provincie Utrecht.* Assen.

- 1966 *Het Utrechts als overgangsdialect* (lezing samen met prof. dr. B. van den Berg: *Enige gegevens over het Utrechts in de Middeleeuwen*). B.M.D.C. XXXI. Amsterdam.
- 1978 Jus, doop, stip. *Taal en tongval* 30, p. 136-142.
- 1988 Zuidhollandse woorden. *Taal en tongval* 40, p. 40-45.
- 1989 *Taal en leven in de Utrechtse Vechtstreek*. Zutphen.
- Vessem, A.H. van
- 1956 *Oogstgerei-benamingen. Een taalgeografisch onderzoek met 17 kaarten*. Assen
- Weijnen, A.A.
- 1952 *Dialektatlas van Noord-Brabant*. Antwerpen.
- 1966² *Nederlandse Dialectkunde*. Assen.